

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«МІЖНАРОДНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА»
для здобувачів вищої освіти III курсу спеціальності
**291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»** денної форми навчання

Розглянуто та затверджено на засіданні
кафедри міжнародних відносин та права
Протокол № 1 від «30» серпня 2021 р.

Одеса – 2021

Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародна та європейська безпека» для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» денної форми навчання / Укл.: Чістякова І. М., Шевченко Б. Г. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 81 с.

Зміст

Загальні положення.....	4
Лекція 1. Теоретико-методологічні основи проблематики безпеки.	5
Лекція 2. Сучасна теорія міжнародних відносин про міжнародну безпеку.....	9
Лекція 3. Забезпечення міжнародної безпеки у сучасному світі	13
Лекція 4. Основні шляхи реалізації концепції сталого розвитку.....	18
Лекція 5. Регіональна безпека.....	23
Лекція 6. Система безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР)	27
Лекція 7. Система безпеки в Латинській Америці.....	32
Лекція 8. Система безпеки на Близькому Сході.	38
Лекція 9. Основні проблеми європейської безпеки.....	43
Лекція 10. Структура та моделі європейської безпеки у ХХІ ст.	48
Лекція 11. Роль ЄС у процесі забезпечення регіональної безпеки в Європі.....	54
Лекція 12. Роль НАТО у процесі забезпечення регіональної безпеки в Європі...	60
Лекція 13. Роль Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у процесі забезпечення регіональної безпеки в Європі.....	65
Лекція 14. Національна безпека та система національної безпеки.	70
Лекція 15. Україна та її роль у вирішенні проблем європейської безпеки	75
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:	81

Загальні положення

Дисципліна «Міжнародна та європейська безпека» є складовою частиною вивчення циклу дисциплін професійної підготовки вибіркової частини навчального плану.

Дисципліна спрямована на вивчення і формування концептуальних, теоретично-історичних та прикладних проблем міжнародної та європейської безпеки.

При вивченні дисципліни особливу увагу здобувачів вищої освіти звертаємо на наступні питання: - поняття міжнародної безпеки та його еволюція після закінчення «холодної війни»; - глобальні виклики сучасності як загроза міжнародній і європейській безпеці; - дефініція «безпеки» в науці про міжнародні відносини; - безпека як головна мета закордонної політики держав; - дослідження проблем міжнародної безпеки в світовій та європейській науці; - глобальна, регіональна і субрегіональна безпека та способи її забезпечення; - багатовимірність поняття міжнародної безпеки; - глобальний, регіональний та субрегіональний вимір міжнародної безпеки; - односторонні та багатосторонні методи забезпечення міжнародної безпеки; - ізоляціонізм і нейтралітет як форми забезпечення міжнародної безпеки; - концепція колективної безпеки та її історичні форми; - військові аспекти міжнародної безпеки: гонка озброєнь, рівновага сил і процес роззброєння.

Важливість та доцільність введення цього курсу пояснюється вагомим значенням комплексу знань про країни, з якими Україна має культурні, політичні та економічні зв'язки. Наша держава Україна намагається активно інтегруватися до світового співтовариства, утворює сприятливі умови для розвитку зовнішніх зв'язків і залучення іноземних інвестицій, системи міжнародної безпеки.

Предметом вивчення дисципліни є основні проблеми забезпечення і механізми формування колективних форм безпеки.

Перед курсом поставлена **навчальна мета** – формування у здобувачів навичок аналізу і наукового обґрунтування організації безпеки, закордонної політики держав, воєнного стану різних країн.

З метою посилення теоретичної спрямованості курсу „Міжнародна та європейська безпека” здобувачам необхідно використовувати в процесі самостійної роботи матеріали державних документів. Крім цього, необхідно досліджуваний матеріал пов'язувати з конкретними питаннями розглянутих проблем. Тому важливим джерелом знань у курсі „Міжнародна та європейська безпека” є статистичний матеріал, що публікується в періодичній пресі, Держкомстатом тощо.

Мета навчальної дисципліни – засвоєння здобувачами теоретичних знань про міжнародну та регіональну безпеку, а також шляхи її забезпечення в зовнішньо-політичній діяльності окремих держав, регіонів (в тому числі Європи) та світу в цілому; надання майбутнім фахівцям комплексних знань та вироблення практичних навичок щодо розробки концепцій безпеки та їхнього втілення під час виконання професійних обов'язків.

Завдання навчальної дисципліни - оволодіння знаннями про систему безпеки взагалі, а також національну безпеку, міжнародну безпеку, регіональну безпеку, зокрема; формування навичок роботи з нормативно-правовою базою щодо забезпечення міжнародної та європейської безпеки; розуміння специфіки функціонування систем безпеки в різних регіонах світу.

Лекція 1. Теоретико-методологічні основи проблематики безпеки.

- 1. Поняття безпеки та її основні особливості.**
- 2. Основні підходи до вивчення поняття «безпека».**
- 3. Загальна характеристика поняття «безпека».**

Основні поняття: багатогранність, структура, соціум, феномен, розвиток держави, науковий дискурс.

1. Поняття безпеки та її основні особливості.

У контексті світової історії походження терміну "безпека" не має чіткої хронології. Так, за часів античності поняття "безпека", що його вживав Платон, тлумачилось як відсутність небезпеки чи зла для людини. Філософ і письменник Цицерон, який був прихильником республіканського ладу стародавнього Риму, головну функцію безпеки розглядав крізь призму прагнення людини "захищати власне життя, та уникати всього шкідливого та добувати собі все необхідне для життя". У період середньовіччя під безпекою розуміли спокійний стан духу людини, який давав можливість відчувати себе захищеним від будь-якої небезпеки. При цьому в такому значенні цей термін у лексиці народів Європи до початку Нової історії використовувався вкрай рідко.

Лише в XVII-XVIII ст. завдяки філософським концепціям Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо і Б. Спінози вживання поняття і терміну "безпека" значно поширилось. В узагальненому значенні зміст цього поняття ототожнювався зі станом спокою, що виникає в результаті відсутності реальної небезпеки як фізичної, так і моральної. Саме в цей період були зроблені перші спроби теоретичного опрацювання даного поняття. Найцікавішу версією було запропоновано австрійським юристом і суспільним діячем Й. Зонненфельсом (1732-1817), який вважав, що стан безпеки є необхідною умовою для вільного існування приватної особи та розвитку суспільства. Причому зростання народонаселення він розглядав як один з головних факторів забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави. Отже, з XIX ст. в європейських країнах стан безпеки почав розглядатися як наукова категорія в контексті безпеки індивідуума, суспільства та держави.

За своїм змістом і структурою безпека є багатогранним і складним соціальним явищем. У системі "природа-людина-суспільство" головним фактором, що забезпечує її стабільність, є безпека. Доведено, що всі без винятку елементи ієрархізованого світового соціуму - індивіди, групи, класи, нації-держави та їх різноманітні об'єднання - знаходяться під постійним впливом чинників внутрішнього та зовнішнього порядку. У соцієнтальній площині імператив безпеки розповсюджується на весь об'єктний ряд - від малих спільнот до глобальних систем або глобального соціуму.

Як предмет соціально-політичного аналізу поняття "безпека" часто-густо трактується як антитеза небезпеки, конкретним виявом якої стає концепт загрози. Найпоширеніший такий спосіб тлумачення цього терміну в українській науковій літературі. Так, у колективній праці українських науковців "Глобалізація і безпека розвитку" безпека визначається як основа державності: "Безпека держави - це здатність до протидії реалізації загроз її існуванню і цінностям громадянського суспільства. Це ступінь захищеності інтересів і прав громадянина, народу, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз". Наприклад, у Законі України "Про основи національної безпеки України" від 2003 р. головні об'єкти захисту (об'єкти національної безпеки) визначено як тріаду, що складається з наступних компонентів: людина-суспільство-держава .

2. Основні підходи до вивчення поняття «безпека».

Пошук та науково-теоретичне переосмислення поняття безпеки є об'єктивною реакцією світової спільноти, що прагне до виживання і безпечного розвитку.

Так В. М. Кузьомко виділяє два основні загальнометодологічні погляди щодо визначення безпеки: діяльнісний і статичний підходи. Відповідно до статичного, категорія “безпека” розуміється як “психологічне сприйняття людиною безпеки як стану захищеності від загроз”.

Таке трактування безпеки не у повній мірі розкриває суть цього поняття, а також проблем його практичного застосування у процесі діяльності. Прибічники діяльнісного підходу, навпаки, заперечують існування статичного і вважають його таким, що втратив актуальність.

Попри існування кожного із підходів щодо визначення безпеки окремо, В. М. Кузьомко наполягає, на тому, що статичний і діяльнісний підходи доцільно розглядати не як альтернативні, але як взаємодоповнюючі, цим самим виділяючи комплексний підхід, що дозволить з різних сторін розглядати поняття “безпека”.

Більш повна класифікація понятійного апарату безпеки була запропонована С. З. Павленко. Науковець згрупував існуючі визначення категорії за такими напрямками: безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави; безпека як відсутність небезпеки, збереження, надійність; безпека як властивість (атрибут) системи; безпека як специфічна діяльність; безпека як стан між різними суб'єктами соціуму; безпека як стан, що сприяє найбільш повному задоволенню потреб соціальної системи; безпека як сукупність факторів, що забезпечують розвиток держави; безпека як культурно-історичний феномен сукупність факторів, що забезпечують розвиток держави; безпека як культурно-історичний феномен. Аналізуючи визначення безпеки варто звернути увагу на дослідження А. А. Гриценка, який виокремлює іншу класифікацію понятійного апарату безпеки. Попри це, автор розмежовує трактування безпеки суто на побутовому рівні, як “відсутність загроз, захищеність” і у сучасній науці, зокрема виділяє такі підходи: безпека як стан захищеності інтересів; безпека як стан (умова) діяльності, що сприяє збереженню і успішному функціонуванню суб'єкта (об'єкта); безпека як специфічна діяльність з виявлення та нейтралізації небезпек; безпека як фактор розвитку і безпека як така, що забезпечується розвитком; безпека як стійкість (стабільність) відкритих нелінійних нерівноважних систем, що самоорганізуються. Цей підхід перетинається з попереднім підходом, оскільки розглядає об'єкти через їх динаміку та розвиток.

У сучасному науковому дискурсі існує багато визначень поняття «безпека», які дуже різні і схожі одночасно, проте одне доповнює або розкриває інше. Так, термін «безпека» (з лат. *Securitas*) у Латинсько-українському словнику подається як безтурботність, недбалість, душевний спокій, вільність від страху, небезпеки, спокій, впевненість у собі. Словник суспільних наук UNESCO надає універсальне визначення поняття безпека, а саме: «Безпека ідентична безпечності й означає відсутність фізичної загрози або охорону перед нею». Згідно з Оксфордським словником «безпека — це стан або відчуття безпечності, а також засоби, що її забезпечують». Польський словник термінів з питань національної безпеки визначив поняття «безпека» як «стан, який дає відчуття певності, і гарантії її збереження, а також шанс на вдосконалення; одна з основних потреб людини, ситуація, яка характеризується відсутністю ризику втрати того, що людина особливо цінує, наприклад здоров'я, праці, поваги, відчуттів, матеріальних благ».

Українська енциклопедія державного управління містить наступне визначення поняття «безпека». «Безпека» — це стан системи, за якого вона зберігає свою цілісність, стійкість (стабільність), здатність до ефективного функціонування і стійкого розвитку, а на їх основі — можливість надійного захисту усіх її елементів (підсистем, сфер, об'єктів) від будь яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх дій. Загалом в українській мові слово безпека можна тлумачити як стан, коли немає потреби відсторонюватися, захищатися від чого-небудь, коли відсутні загрози, немає необхідності відволікатися від справи на убезпечення себе. З огляду на це цілком логічно приймати безпеку як стан системи, коли відсутні загрози її самозбереженню, а безпеку суспільну як стан суспільства, що не

обмежується ззовні щодо свободи вибору шляху свого подальшого буття, самовдосконалення й розвитку».

Отже, поняття «безпека» — це складне соціально-політичне явище, що носить конкретно-історичний характер і тісно пов'язане з усіма формами і напрямками взаємодії в системі «природа — людина — суспільство». Категорія «безпека» — не абсолютна, а тільки відносна, і набуває смислове значення тільки у зв'язку з конкретними об'єктами або сферою людської діяльності і навколишнього світу. Слід звернути увагу, що з плином часу трактування поняття безпеки стає ширшим й змінюється, еволюціонує. В сучасній науці відсутнє визначення поняття «безпека», яке б задовольнило як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. На думку А. Ротфельда це пояснюється тим, що окремі складові змісту безпеки набувають певного значення або втрачають його, залежно від внутрішньої ситуації в державі та міжнародної обстановки.

3. Загальна характеристика поняття безпека.

„Безпека” є міждисциплінарною категорією, синтетичним суспільствознавчим поняттям, що змушує дуже широко тлумачити цю категорію, а хоча б достатньо усталеного її визначення й досі не існує.

Про розмиття поняття свідчить також поява таких термінів, як „(де) сек'юритизація” ((de)securitization), які насичують тлумачення безпеки динамічною складовою (яка доповнює відносно статичне розуміння безпеки як „стану захищеності від загроз”). До того ж, вони свідчать про відносну (переважно суб'єктивну) важливість тих чи інших загроз і ризиків з точки зору суспільства. Адже „сек'юритизація” (securitization) чітко вказує на вербалізований динамічний зв'язок тієї чи іншої проблеми з „полем безпеки” за посередництвом дискурсу, маркованого за соціальною, етноконфесійною, гендерною та іншими ознаками. Десек'юритизація, у свою чергу, навпаки — знижує значущість аргументів, пов'язаних з безпекою, в межах певного наративу. До подібного семантичного ряду належить і термін „А-безпека” (a-security), яку можна розглядати і як реакцію на тенденцію бачити навколишній світ переважно крізь призму небезпек, і як пошук нових можливостей взаємодії між суб'єктами соціальних відносин замість артикуляції загроз. „А-безпека” як вид дискурсу взагалі виключає фактор безпеки із сфери уваги при розгляді того чи іншого питання.

Кожна держава світу має власний досвід протидії загрозам — як внутрішнім, так і зовнішнім. Тому з метою виявлення якісних й ефективних шляхів попередження та протидії сучасним загрозам безпеки є необхідним вивчення досвіду зарубіжних країн.

Сьогодні забезпечення світової безпеки залишається головною проблемою сучасності. Сучасна зброя не залишає жодній державі надії забезпечити свою безпеку лише військово-технічними засобами, нарощуванням озброєнь і збройних сил, оскільки не тільки саму ядерну війну, а й гонку озброєння виграти не можна. Стало очевидним, що безпека держав може бути забезпечена за допомогою не військових, а політичних і міжнародно-правових засобів. Шлях до гарантій безпеки кожної окремої держави лежить через всесвітнє зміцнення загальної безпеки. Міжнародна безпека в теорії та на практиці розглядається як усунення або взагалі відсутність безпосередньої загрози для держав. Це розуміння можна назвати традиційним, але можна виділити два суттєвих моменти, які взаємовиключають один одного.

Перший момент пов'язаний з фізичним виживанням держави та її включенням до міжнародної системи, перш за все спираючись на свій суверенітет. Але на практиці, сильна держава здатна на користь своїх інтересів до порушення колективної безпеки.

Другий момент полягає в тому, що гарантується підтримка миру усіма державами, але при цьому не зазначається на якій основі, крім прагнень учасників підтримуватиметься мир і як буде гарантуватися протягом тривалого часу.

Безпека як система заснована на визнаних усіма державами принципах та нормах міжнародного права, саме вони розкривають значення безпеки.

Першим з таких універсальних і основних принципів є мирне співіснування держав. Він втілює головну ідею всього міжнародного права. Мирне співіснування — необхідна умова для підтримання безпеки.

Другий принцип це забезпечення рівної безпеки для всіх держав на міжнародній арені.

Третій, не менш значущий, повага до суверенних прав кожного народу.

Четвертий — зміцнення довіри між державами.

П'ятий — створення гарантій в усіх сферах для держав.

Шостий — у разі виникнення конфліктів або криз, вирішення цих ситуацій має бути справедливим.

Сьомий — який передбачає розробку ефективних методів щодо запобігання міжнародному тероризму. Ці принципи є основними засадами, на яких базується безпека.

Сучасна система безпеки охоплює не тільки військові та політичні, але також і інші аспекти - економічні, екологічні, гуманітарні і, зрозуміло, правові. Особливе значення надається розвитку та вдосконаленню демократії в міжнародних відносинах і в державах. На перший план висувається превентивна дипломатія. Попередження конфліктів, усунення загроз миру і безпеці є найефективнішим шляхом до забезпечення миру.

Існує низка міжнародно-правових актів, що безпосередньо регламентують відносини, пов'язані з підтриманням міжнародної безпеки і які можна розглядати в якості джерел права міжнародної безпеки. Систему таких джерел складають:

1) Статут ООН.

2) Резолюції Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН, що спрямовуються на конкретизацію положень Статуту ООН і стосуються питань міжнародної безпеки.

3) міжнародні договори, спрямовані на стримування нарощування ядерних озброєнь у просторовому відношенні.

4) міжнародні договори, спрямовані на стримування нарощування озброєнь у кількісному та якісному відношеннях.

5) міжнародні договори, спрямовані на заборону виробництва окремих видів зброї та ліквідацію наявних запасів таких видів зброї.

6) міжнародні договори, спрямовані на попередження випадкового (несанкціонованого) виникнення війни.

7) міжнародно-правові акти, спрямовані на створення регіональних систем безпеки.

Основоположним актом права міжнародної безпеки є Статут ООН. В ньому сформульована головна мета - «підтримувати міжнародний мир і безпеку». Вказані також шляхи її досягнення - «застосовувати ефективні колективні заходи для запобігання і усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру»; «проводити мирними засобами залагоджування, вирішення міжнародних спорів або ситуацій, які можуть привести до порушення миру». Статут ООН визначив основні принципи права міжнародної безпеки. Перш за все, це принципи мирного вирішення спорів і незастосування сили або загрози силою. Для здійснення цих принципів Статут зобов'язує держави надавати ООН допомогу в її діях і утримуватися від надання допомоги будь-якій державі, стосовно якої ООН спрямовує дії превентивного або примусового характеру.

Більш того, згідно зі Статутом ООН забезпечує, щоб і держави, які не є її членами, діяли відповідно до вказаних принципів, оскільки це може бути необхідним для підтримання міжнародного миру та безпеки.

Питання до самоконтролю:

1. Визначте, в чому полягає поняття безпеки?
2. Прокоментуйте, яке походження має термін "безпека"?
3. Визначте, які сучасні системи безпеки можна виділити ?

Лекція 2. Сучасна теорія міжнародних відносин про міжнародну безпеку

1. Політичний реалізм
2. Неореалістична та неокласична концепції
3. Теорія демократичного світу
4. Постмодерністське трактування

Основні поняття: політичний реалізм, міжнародна конфліктність, геополітичний підхід, концепція безпеки, теорія демократичного світу, постмодернізм.

1. Політичний реалізм

Питання безпеки завжди перебувають у центрі уваги теорії та практики міжнародних відносин. Одним з впливових та розроблених теоретичних напрямків, який зробив значний внесок у дослідженні проблем безпеки, був і залишається напрям політичного реалізму, заснований на поглядах Фукідіда, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, геополітичних теоріях Ф. Ратцеля, Н. Спайкмена, та остаточно сформувався в роботах Г. Моргентау та його послідовників.

У рамках політичного реалізму підкреслювалася егоїстична природа держави, передбачалася висока ймовірність насильства і військово-політичної конфронтації та конфліктів між державами, вирішальна роль сили в їх вирішенні. Реалістична парадигма, як школа політико-силового мислення довгий час була панівною в теорії та практиці міжнародних відносин. Реалізм обґрунтував феномен війни, імперіалізму, конфронтації, альянсів, державного суверенітету, як права на здійснення власної лінії у внутрішніх і зовнішніх справах, національного інтересу, балансу сил і балансу загроз. Найважливішими діючими акторами на міжнародній арені на основі реалізму вважалися суверенні держави, які в умовах анархії і панування сили змушені вживати заходів для забезпечення власної безпеки. Захищати свої національні інтереси, посилювати свій вплив у світі. Вирішальним чинником є у цій боротьбі політично-військова сила. Теорія реалізму розглядає силу як фундаментальну перевагу в міжнародних відносинах, національні інтереси – як провідні принципи політиків, баланс сил – як засіб реалізації даних інтересів без ведення війни, а держави – як єдино значущі актори в міжнародних відносинах.

2. Неореалістична та неокласична концепції

У рамках реалістичної парадигми були сформульовані різні концепції. **Серед них дослідники виділяють неореалістичні концепції і неокласичні концепції.** Неореалістичні концепції аналізують варіанти розвитку міжнародної ситуації у світі. А саме характер і перспективи міжнародного співробітництва, можливість альянсів різних держав, ймовірність конфронтації війни. Неокласичний реалізм вивчає зовнішньополітичні стратегії держав.

Дослідники виділяють також так званий «наступальний» реалізм та «оборонний» реалізм, які по-різному трактують логіку дилеми безпеки у міжнародних відносинах. Представники «оборонного» реалізму є К. Уолтц (концепція балансу сил), Д. Копеленд (теорія динамічних змін), Р. Джервіс, Б. Міллер (теорія співпраці великих держав), С. Уолт (теорія балансу загроз), а також автори інших теорій.

Розглядаючи дилему безпеки, прихильники «оборонного» реалізму тяжіють до відносної, а не до абсолютної силової могутності. Сама наявність теорії безпеки, на їхню думку, не обов'язково призводить до підвищення конфронтації в міжнародних відносинах. У теорії балансу загроз відзначається, що держави частіше утворюють коаліції не проти сильної держави, що загрожує їх інтересам в довгостроковій перспективі, а проти тієї держави, яка загрожує їм сьогодні або в найближчому

майбутньому. Сприйняття лідерами держав розстановки сил у конкретній ситуації також впливає на рівень міжнародної конфліктності.

Представниками «наступального» реалізму є Р. Гилпін (теорія гармонії), Дж. Кулгар (теорія переходу сили), Р. Швелер (теорія балансу інтересів), Ф. Закарія (державно-центристський реалізм), У. Уолфорт (теорія гегемоністської зовнішньої політики), а також автори інших теорій – Дж. Міршаймер, Е. Лебс та ін.

У рамках «наступального» реалізму стверджується, що анархія є постійним стимулом для експансії, тому держави прагнуть нарощувати свої сили в порівнянні з силами інших держав та вдаються до експансії в тих випадках, коли вигоди від подібної політики перевершують витрати. Тому в «в умовах анархії і невизначеності держави повинні вдаватися до військового будівництва, односторонньої дипломатії, ізоляціоністської економічної політики й експансії».

«Наступальний» реалізм ґрунтується на інших положеннях і принципах, ніж «оборонний». Прихильники «наступального» реалізму виходять з того, що інтереси одних держав не можуть збігатися з інтересами інших держав, між ними завжди існує конфлікт, а головною метою будь-якої держави є отримання доступу до різних ресурсів. За потребою, заради отримання такого доступу та захисту своїх інтересів, держава має можливість використовувати силу. Саме наявність сильної держави і прагнення до гегемонії забезпечує стабільність в міжнародних відносинах, оскільки ніхто не буде відкрито протистояти свідомо сильнішому супротивнику. Прихильники «наступального» реалізму також виходять з того, що між державами ведеться постійне змагання за досягнення безпеки та заперечення перспективи успішного міжнародного співробітництва. Тобто безпека розглядається в абсолютних значеннях, як феномен. Що досягається в ході суперництва між державами.

Можна виділити також геополітичний підхід до поняття міжнародної безпеки та її аспектів. Представники американської геополітики вважають основою стабільності та миру гегемонію Сполучених Штатів Америки. Саме домінуюча позиція США в умовах конфлікту цивілізацій розглядається багатьма американськими дослідниками як запорука стабільності, і втрата цього положення, з їхньої точки зору, призведе до дестабілізації в міжнародних відносинах.

Відомий теоретичний напрямок досліджень проблем міжнародної безпеки сформулювався на базі ліберального підходу і пов'язаний з іменами Г. Гроція, І. Канта та інших мислителів, які бачили перспективу розвитку міжнародних відносин у встановленні певних правил, загальновизнаного порядку, заснованого на універсальних цінностях і загальнолюдських інтересах. Саме представникам ліберального спрямування належать ідея світового уряду і концепція колективної безпеки, які пізніше отримали втілення в установі Ліги Націй та створення багатьох міжнародних інституцій у сфері безпеки.

Колективна безпека передбачає відмову держав від застосування сили у відносинах один з одним і взаємні зобов'язання між державами – учасницями з надання допомоги в боротьбі із зовнішньою агресією. Колективна безпека розглядається дослідниками та експертами в двох її аспектах: правовому і політичному.

З огляду правового підходу в колективній безпеці виділяють такі елементи: система норм і принципів міжнародного права, які забороняють застосування сили і погрози силою, карають дозвіл міжнародних суперечок лише мирними засобами, вимагають визнання суверенітету, рівноправності держав, невтручання у внутрішні справи; система мирного вирішення міжнародних конфліктів; система колективних засобів роззброєння.

Політичний підхід включає такі елементи: дипломатичні відносини між державами та дипломатичні заходи, економічні санкції, спільні дії колективних сил безпеки, в тому числі і збройні. Концепція колективної безпеки передбачає не тільки взаємну відповідальність окремих держав один перед одним в рамках альянсів і союзів, а й складність функціонування системи колективної безпеки.

Американські дослідники Т. Вейс та Д. Форза аналізують цілий ряд проблем, що перешкоджають реалізації системи колективної безпеки.

По - перше, це – існування держав, що не приєдналися до спільних угод, по-друге, різний рівень військової могутності та озброєності держав (наявність та відсутність насамперед ядерного потенціалу),

по-третє, високі витрати на підтримку системи колективної безпеки та реалізацію колективних заходів,

по-четверте, неоднакове ставлення держав до жертв агресії, внаслідок чого допомога в першу чергу отримують країни, стратегічно важливіші для домінуючих держав системи.

У рамках неоліберального напрямку досліджень проблем міжнародних відносин взагалі та міжнародної безпеки зокрема вчені звернули увагу на економічний фактор, який може бути менш ефективним, ніж фактор сили. Розв'язати конфлікт інтересів у міжнародних відносинах можливо, використовуючи так звану «м'яку силу», тобто силу переконання, а не примушення. Держави можуть ефективно взаємодіяти на базі міжнародних інститутів, участь в яких сприяє гармонізації національних інтересів різних держав.

Сучасні дослідники відзначають, що в умовах зростання взаємозалежності та транснаціональних зв'язків на міжнародній арені діють не тільки держави, а й інші актори-корпорації, політичні партії, громадські об'єднання, які мають «можливість спілкуватися зі своїми партнерами в інших країнах таким чином, що їх діяльність не обов'язково буде контролюватися державами»

Розвиток економічних, науково-технічних, культурних, інформаційних зв'язків. Міграція населення, виникнення глобальних проблем (екологічної, демографічної, зброї масового знищення, продовольчої, поширення небезпечних інфекцій) зумовили виникнення концепції так званої «глобальної безпеки», активно обговорюються в рамках неоліберального напрямку. Передбачається, що глобальний рівень загроз вимагає такого ж рівня безпеки, а діяльність окремих національних держав у цьому напрямку не бути достатньо ефективною.

М. Дойль, Б.Рассет та Дж. Рей запропонували теорію демократичного світу, відповідно до якої відносини всередині групи демократичних держав завжди більш мирні і частіше засновані на компромісах, ніж відносини між недемократичними державами або всередині змішаної групи як демократичних, так і недемократичних держав. Тому поширення в світі демократичних режимів буде сприяти підвищенню безпеки в міжнародних відносинах.

3. Теорія демократичного світу

Теорія демократичного світу була розроблена в рамках неоліберального напрямку, але прихильники неореалізму не поділяють оптимізму неолібералів та вважають, що сучасна практика міжнародних відносин не підтверджує цих висновків. К. Уолтц зазначає, що демократизація не може мати істотного впливу на анархічну структуру миру і стиль міжнародних відносин, оскільки «жодна держава не може бути впевнена, що сьогоднішні друзі завтра не стануть ворогами».

Теорія демократичного світу використовувалася останнім часом для вироблення зовнішньополітичної стратегії Сполучених Штатів Америки. Мова йде про концепцію демократизації «Близького Сходу». Суть цієї концепції полягає в тому, що небезпека військових конфліктів та тероризму на Близькому Сході безпосередньо пов'язана з відсутністю в країнах цього регіону демократичних режимів. Отже, зробили висновок американські експерти, якщо там утвориться демократія, то ці країни більше не будуть джерелом загроз для міжнародної безпеки.

4. Постмодерністське трактування

Постмодерністське трактування проблем засноване на критичному ставленні постмодерністів до ролі національних держав у сучасній світовій політиці. Політична

влада об'єднала людей на певних територіях, де була сформована характерна для 19-20 століть тотожність між громадянським суспільством, державою та нацією. Саме ця тотожність була в основі колишнього уявлення про безпеку, відповідно до якого між інтересами особи, суспільства та держави немає серйозних відмінностей, коли мова йде про протидію внутрішнім і особливо зовнішнім загрозам.

В кінці 20 століття, на думку постмодерністів, роль територіального чинника в політиці різко зменшилася. Сучасні інформаційні технології, розвиток транспорту дозволяють подолати територіальну роз'єднаність і усунути просторові обмеження, які впливали на соціально-політичні процеси в минулому. Населення перестає бути однорідним, а територіальний принцип втрачає своє значення. З одного боку, безліч політичних, етнічних, релігійних, культурних, професійних спільнот діє в масштабах, що виходять далеко за межі державних утворень, з іншого боку, велика кількість спільнот, соціальних груп та окремих індивідів існує всередині кожної держави, тому стає актуальною позадержавна форма організації політичних, соціально-економічних і соціокультурних процесів.

Постмодерністи вважають, що на зміну територіальним спільнотам йдуть спільноти мережеві, існуючі і діючі на основі спільних інтересів та цінностей і не залежать від територіальної приналежності їх учасників. Такі фактори, як приналежність до тієї або іншої релігії, економічні інтереси або політична солідарність, можуть переважити цивільно-політичну лояльність по відношенню до держави. Більш того, постмодерністи відзначають, що держава не тільки не здатна забезпечити свою безпеку в традиційному її розумінні, а й сама стає джерелом загроз для суспільства і для особистості.

Особиста безпека включає як кількісні, наприклад, певний матеріальний рівень, так і якісні моменти – людську гідність, контроль над власним життям, можливість приймати участь у житті суспільства.

Постмодерністи вважають, що загальна безпека буде забезпечена тільки тоді, коли в якості суб'єктів будуть розглядатися просто люди як окремі індивіди, а не громадяни будь-якої держави і, тим більше, не самі ці держави. Виразниками такого погляду на безпеку стали, на думку відомих постмодерністів, нові соціальні рухи, учасники яких стурбовані проблемами збереження миру, культурних відмінностей, екології, бідності, захисту громадянських прав людини, а не військово-політичною безпекою тих держав, в яких вони самі живуть.

У постмодерністському потоці досліджень міжнародних відносин та проблеми безпеки існує і феміністський напрям, в рамках якого додається гендерна складова. Сприйняття світу людиною, через категорії сили та агресії, розглядає феномен безпеки насамперед у військово-політичній площині. Не заперечуючи цієї точки зору, представники феміністського напрямку вважають, що «справжня безпека повинна супроводжуватися подоланням ієрархії суспільних відносин та участю всіх людей у забезпеченні власної безпеки».

Постмодерністські концепції підштовхнули представників інших шкіл та напрямків в теорії міжнародних відносин до переходу від традиційного одностороннього сприйняття феномену безпеки до розуміння його як складного й багаторівневого процесу. В якості об'єкта безпеки сучасна теорія і практика міжнародних відносин розглядає різні сфери суспільного життя. Формується нове визначення міжнародної безпеки. Розширене визначення безпеки включає одночасно економіку, політику, культурні цінності та матеріальні, держави та неурядові організації.

«Поняття безпеки, - констатувалося в матеріалах Конференції ООН з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році, - розвивається. Воно все менше і менше стосується військової сфери і, по суті, зливається із завданням налагодження сталого загальнопланетарного розвитку».

Поряд з традиційними військовими і військово-політичними видами безпеки сьогодні виділяють такі види безпеки, які кваліфікуються як «нові», «альтернативні»,

«м'які». До них належать: економічна безпека, екологічна безпека, енергетична безпека, інформаційна безпека, продовольча безпека, демографічна безпека, радіаційна безпека, безпека від поширення інфекційних хвороб, етнокультурна безпека. Вчені вважають, що сучасні загрози безпеці, пов'язані з розвитком суспільства, ускладненням його технологічних, економічних, соціальних, політичних структур та інститутів, це – загрози глобальної фінансово-економічної кризи, перспективи подальшого соціального розшарування світу, можливість виникнення принципово нових ідеологічних конструкцій, формування нової географії конфліктів і поширення «воєн за ресурси», радикальний вихід деяких ядерних держав від існуючих правил гри, більш вільне застосування військових засобів, демонстраційне використання зброї масового ураження, пряма загроза його застосування, зростаюча ймовірність регіональних ядерних конфліктів, перетворення тероризму в міжнародну систему, транснаціоналізація та глобалізація асоціальних і кримінальних структур, децентралізація міжнародної спільноти.

Враховуючи вище зазначене, вчені постмодерністського напрямку висловлюють думку, про те, що в сучасному світі обговорення питання безпеки повинне вийти за межі компетенції тільки професійних військових і політиків. Традиційні засоби забезпечення національної і міжнародної безпеки не здатні впоратися з новими загрозами. Нова концепція безпеки не може бути єдиною, уніфікованою і ніхто не може володіти монополією на її тлумачення. Отже, постмодерністські концепції мали істотний вплив у переосмисленні феномену безпеки. А запропоновані в рамках постмодерністського дискурсу підходи активно використовуються і сьогодні.

Питання до самоконтролю:

1. Визначте, які неореалістичні концепції ви можете порівняти між собою?
2. Охарактеризуйте, що являє собою реалістична парадигма?
3. Поясніть поняття «наступальний» реалізм.
4. Поясніть поняття «оборонний» реалізм.
5. Визначте, в чому полягає теорія демократичного світу?
6. Розкрийте постмодерністське трактування безпеки.

Лекція 3. Забезпечення міжнародної безпеки у сучасному світі

1. Проблеми формування та функціонування системи міжнародної безпеки.
2. Міжнародні правові засоби забезпечення міжнародної безпеки.
3. Поняття агресії.
4. Війна як найбільш небезпечний рівень міжнародного конфлікту.
5. Індивідуальна та колективна безпека.
6. Універсальна та регіональна системи колективної безпеки.

Основні поняття: монополярний світоустрій, визначення агресора та жертви, регіональні організації, правопорядок, зміцнення безпеки, територіальна недоторканність.

1. Проблеми формування та функціонування системи міжнародної безпеки.

Масштабні зміни, що відбулися протягом XX – на початку XXI ст. у міжнародній системі, зокрема, припинення протистояння соціально-політичних систем, установлення монополярного світоустрою, зростання рівня загрози для регіональної та глобальної безпеки з боку міжнародного тероризму та організованої злочинності, висунули на перший план проблеми формування та функціонування системи міжнародної безпеки.

Передусім ідеться про роль міжнародних інститутів, статутним і пріоритетним завданням яких є інституціонально-функціональне забезпечення міжнародної безпеки. У

зв'язку з цим, проблематика становлення якісно нової системи міжнародної безпеки є дуже актуальною, що пояснюється не тільки її абсолютним значенням для збереження людської цивілізації, а й важливим значенням для стабільного функціонування світового співтовариства загалом.

Україна також має бути залучена до процесу регулювання глобальних проблем міжнародної безпеки, оскільки світове співтовариство ввійшло в нову фазу розвитку – фазу становлення нової системи міжнародних відносин, яка змогла б дати відповіді адекватні новим викликам сучасності.

Сьогодні забезпечення міжнародної безпеки залишається головною проблемою сучасності. Сучасна зброя не залишає жодній державі надії забезпечити свою безпеку лише військово-технічними засобами, нарощуванням озброєнь і збройних сил, оскільки не тільки саму ядерну війну, а й гонку озброєння виграти не можна. Стало очевидним, що безпека держав може бути забезпечена за допомогою не військових, а політичних і міжнародно-правових засобів. Шлях до гарантій безпеки кожної окремої держави лежить через всесвітнє зміцнення загальної безпеки. Усеосяжна система міжнародної безпеки становить новий підхід до проблеми забезпечення миру та безпеки на планеті. У створенні такої безпеки особливу роль відіграє право міжнародної військової безпеки. Загалом, міжнародно-правові засоби забезпечення міжнародної безпеки – це сукупність правових та інших способів і методів, що відповідають основним принципам міжнародного права, спрямованим на забезпечення миру та запобігання війні, а в разі потреби застосування державами колективних заходів проти актів агресії та військових ситуацій, що загрожують миру й безпеці народів.

2. Міжнародні правові засоби забезпечення міжнародної безпеки.

Міжнародні правові засоби забезпечення міжнародної безпеки можна умовно поділити на три групи: нормативні, організаційні та матеріальні. Відповідно до нормативних гарантій забезпечення міжнародної безпеки, чинне міжнародне право покликане служити миру. Тому всі його норми повинні мати “світозберігаючий” потенціал. Насамперед, це стосується основних принципів міжнародного права, що спрямовані на забезпечення співробітництва та міжнародного захисту народів, причому ці принципи лише тоді досягають мети, коли діють взаємозалежно.

Юридичну основу права міжнародної військової безпеки становлять, насамперед, такі основні принципи міжнародного права, як принцип незастосування сили, принцип мирного вирішення спорів, принцип роззброєння.

Принцип заборони агресивних війн (ненападу), що зазначений в Паризькому договорі 1928 р., із прийняттям Статуту ООН трансформувався в більш широкий за обсягом заборони принцип незастосування сили чи погрози силою: “Усі члени ООН утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування як проти територіальної цілісності чи політичної незалежності, так і будь-яким іншим чином, несумісним з цілями ООН” (п. 4 ст. 2 Статуту ООН). Водночас у першому міжнародно-правовому документі – Декларації Зборів Ліги Націй від 24 вересня 1927 р., що оголосила агресивну війну злочинною й несумісною з міжнародним правом, не зазначено про те, що варто розуміти під словом “агресія” та не розкрито поняття агресивної війни. Відсутність такого визначення знижувало ефективність Статуту Ліги Націй, Пакту Бріана-Келлога й утворювало сприятливі умови для можливого агресора. Необхідно було розробити основні принципи, якими повинен керуватися будь-який міжнародний орган при визначенні агресії, визначити відмінності між агресією і самообороною й засудити будь-які виправдання нападу, якими звичайно користувалися агресори.

У зв'язку з цим, визначення агресії було затверджене резолюцією 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. Прийняте визначення агресії, а саме збройної агресії, складається з преамбули й восьми статей. Воно належить до типу “змішаних” і містить як загальний опис поняття агресії, так і зразковий перелік конкретних дій держав,

що повинні кваліфікуватися як акти агресії. У преамбулі підкреслюється, що Генеральна Асамблея схвалює визначення агресії будучи переконана, що його прийняття вплине на потенційного агресора, полегшить констатацію актів агресії та вжиття заходів для їх припинення, а також буде сприяти наданню допомоги жертві агресії і захисту її прав та законних інтересів. У преамбулі визначення агресії підтверджується непорушність дискреційних повноважень Ради Безпеки ООН при встановленні наявності акту агресії. У ній міститься нагадування про те, що “відповідно до статті 39 Статуту Організації Об’єднаних Націй Рада Безпеки визначає існування будь-якої погрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії й робить рекомендації або вирішує про те, які заходи варто почати у відповідності зі статтями 41 й 42 для підтримання або відновлення міжнародного миру й безпеки”. Відповідно до статті 1, агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим способом, несумісним зі Статутом Організації Об’єднаних Націй, як це встановлено в даному визначенні.

Застосування державою збройної сили кваліфікується як акт агресії лише в тому разі, якщо воно, по-перше, має місце в міжнародному конфлікті, тобто здійснене однією державою проти іншої держави, і, по-друге, несумісне зі Статутом, тобто зроблено в порушення цілей, принципів і положень Статуту ООН.

3. Поняття агресії.

Поняття агресії не застосовується до внутрішніх конфліктів і громадянських війн, які є внутрішньою справою однієї держави, тобто, як зазначено у Статуті ООН, – справою, яка належить до внутрішньої компетенції держави. Отже, якщо внаслідок внутрішнього конфлікту між окремими групами населення у будь-якій державі виникнуть воєнні дії, то жодна із сторін, що воюють, не може бути оголошена агресором.

Відповідно до прийнятого визначення, агресором і жертвою агресії визнаються суверенні держави. Загальний опис поняття агресії ґрунтується на тому, що застосування однією державою збройної сили проти іншої може бути кваліфіковане як акт агресії лише в разі, якщо таке застосування сили не відповідає Статуту, тобто здійснене в порушення цілей, принципів і положень Статуту ООН. У Спеціальному комітеті неодноразово вказувалося на те, що ототожнення поняття “агресія” із застосуванням збройної сили взагалі порушило б правопорядок, створений Статутом, що Статут передбачає не тільки можливість, а й необхідність застосування збройної сили для підтримання міжнародного миру й безпеки.

Вироблення визначення агресії поповнило арсенал міжнародних правових засобів боротьби проти неї і зробило важливий внесок у зміцнення міжнародного миру й безпеки. У цьому документі, відповідно до Статуту ООН, наведено загальне визначення агресії (ст. 1), зазначено основні критерії кваліфікації агресивного акту (ст. 2), основні акти агресії (ст. 3) і підкреслено, що це визначення не торкається ситуацій, у яких застосування сили є правомірним (ст. 6, 7).

4. Війна як найбільш небезпечний рівень міжнародного конфлікту.

Війна як найбільш небезпечний рівень міжнародного конфлікту є такою формою міжнародних відносин, що хоча й заборонена, але є реальністю, з якою міжнародне право має рахуватися, протиставляючи їй організовані гарантії попередження та припинення. У зв’язку з цим, міжнародне право передбачає створення державами систем безпеки (індивідуальної та колективної), що мають попереджувати війни, а в разі початку війни – найшвидше її припинити, застосовуючи колективні заходи.

Якщо, залежно від стадії розвитку конфлікту, може йтися про підтримання чи відновлення міжнародного миру, то за рівнем інтересів, що втягуються в конфлікт, може йтися про індивідуальну, групову або колективну безпеку.

5. Індивідуальна та колективна безпека.

Система індивідуальної безпеки держав – це сукупність використовуваних державою індивідуальних гарантій забезпечення своєї безпеки. Створивши норми міжнародного права, що визнають агресію міжнародним злочином, держави не відмовилися від власних засобів забезпечення своєї безпеки, а використовували міжнародно-правові засоби як додаткові гарантії останньої. Фактична нерівність держав щодо можливості забезпечення індивідуальної безпеки компенсується організацією ними групових систем безпеки.

Колективна безпека – це система спільних заходів держав усього світу чи визначеного географічного району, що були запроваджені для підтримання миру, усунення загрози миру та припинення актів агресії. Правовою основою колективної безпеки є багатосторонній договір, конкретний зміст якого визначається державами, що беруть участь у ньому. Існують три обов'язкові умови такого договору: не вдаватися до сили; вирішувати спори мирними засобами; співпрацювати.

6. Універсальна та регіональна системи колективної безпеки.

У сучасному міжнародному праві розрізняють універсальну та регіональну системи колективної безпеки. Універсальну систему колективної безпеки створено в рамках ООН, її головним завданням є підтримання та зміцнення міжнародного миру й безпеки на основі спільних дій держав. Відповідно до Статуту ООН, підтримання міжнародного миру та безпеки має будуватися на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та здійснюватися Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки, компетенцію яких у цій сфері чітко розмежовано. Генеральна Асамблея може обговорювати будь-які питання чи справи, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки, у тому числі розглядати загальні принципи співробітництва в цій галузі, давати рекомендації державам і Раді Безпеки з цих питань.

На Раду Безпеки покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки (ст. 24 Статуту ООН). Рада Безпеки є єдиним органом ООН, що має право починати дії, превентивні та примусові, від імені ООН, у тому числі об'єднаними збройними силами держав – членів ООН. У розділі VIII Статуту ООН передбачено за певних умов можливість створення регіональних систем підтримання міжнародного миру. Регіональні системи становлять частину всесвітньої системи безпеки. **Головним їх завданням є підтримання миру та безпеки у визначених регіонах.** У регіональних системах безпеки можуть брати участь тільки держави цього регіону; дії держав не повинні виходити за рамки цього регіону; ці дії не можуть суперечити загальній безпеці та повинні відповідати цілям і принципам Статуту ООН. Щоб виключити можливість підміни, Статут Ради Безпеки ООН чітко визначає положення регіональних організацій. Рада Безпеки має бути цілком інформована не тільки про розпочаті дії, а й ті, що плануються. Примусові заходи із застосуванням сили можуть починатися тільки для відбиття нападу, що вже здійснився на одного з учасників колективної безпеки.

Сьогодні, такими регіональними організаціями є: Ліга Арабських держав, Організація Африканської Єдності, Організація Американських держав, в установчих актах яких містяться положення про колективні заходи в разі збройного нападу на будь-якого з їх членів.

Забезпечення міжнародної безпеки прямо залежить від наявності основ нового світового порядку й відповідного правопорядку. В умовах сьогодення міжнародне право висувається на перший план у міжнародній системі як необхідний засіб установлення правопорядку в складній системі міжнародних відносин.

Міжнародне право в процесі свого розвитку саме стає складною багатогалузевою системою, зазнаючи якісних змін як у системі загалом, так і в характері галузей, про що свідчить право міжнародної безпеки. У сучасних умовах міжнародну безпеку може бути забезпечено лише за допомогою політико-правових засобів, які застосовуються у кожному з видів міжнародно-правових гарантій безпеки держав, а саме:

- а) нормативних;
- б) організаційних;
- в) матеріальних.

Проте в міжнародному співтоваристві держав відсутній наддержавний орган, здатний примушувати до дотримання норм права, тому боротьба з агресією реалізується за допомогою звернення держав до індивідуальної або колективної самооборони й застосування колективних санкцій за рішенням Ради Безпеки ООН. Застосування збройної сили на основі права на самооборону правомірно лише в разі, якщо буде здійснено збройний напад. Стаття 51 Статуту ООН розглядає як протиправну концепцію превентивної й розширеної самооборони, відповідно до якої звернення до сили виправдується в разі погрози нападу або здійснення актів агресії, що не становлять збройного нападу. Водночас використання збройної сили державою в межах території іншої держави винятково для захисту своїх громадян від реальної загрози їх здоров'ю або життю або з єдиною метою зупинити чи запобігти серйозним порушенням прав людини, незалежно від громадянства, не є агресією, оскільки воно не спрямовано проти міжнародного миру й безпеки.

Таке право може виникнути в разі необхідності індивідуальної або колективної самооборони. У системі гарантій міжнародної безпеки метою інституту права на самооборону є захищення міжнародного миру як загальнолюдської цінності, а також захищення національної безпеки і суверенітету кожної держави як окремої одиниці. Поняття, яке нині закріплено в сучасному міжнародному праві стосовно реалізації та усвідомлення права держави на самооборону як визнаної можливості застосовувати збройну силу лише з метою дати відсіч будь-якому протиправному збройному нападові з боку іншої держави, спрямованому проти неї або проти іншої держави, ґрунтується на певному уявленні про міжнародний конфлікт як міждержавне протистояння.

Проблема підтримання миру й зміцнення міжнародної безпеки, як і раніше, є однією з головних у сучасному міжнародному праві. Однак нинішній етап розвитку відрізняється тим, що світ стає більше взаємозалежним і неподільним, що зумовлює необхідність ще більш масштабного й активного співробітництва держав у сфері зміцнення системи міжнародної безпеки.

Концептуальні й міжнародні правові основи такого співробітництва закладено у Статуті ООН, головна мета якого полягає в тому, щоб підтримувати міжнародний мир і безпеку, а одним з головних шляхів для досягнення цієї мети є застосування ефективних колективних заходів для запобігання й усунення погрози миру й припинення актів агресії або інших порушень миру.

Йдеться про систему міжнародної безпеки, закріплену в Статуті ООН, що постійно ускладнюється у зв'язку з вирішенням проблем стосовно зміцнення міжнародної безпеки.

Система правових гарантій міжнародного миру та безпеки, що склалася на основі зобов'язань держав відповідно до Статуту ООН та імперативних норм міжнародного права, дуже різко реагує на всі ці події. Як правило великі держави прагнуть у власних інтересах розширити міжнародно-правові рамки для самооборони, тож постає питання про роль неправомірної практики у зміні діючих норм права.

Водночас послаблення існуючих обмежень, установлених міжнародним правом з метою реалізації права на самооборону, призведе до зловживань цим суб'єктивним правом та великої кількості безкарних порушень згадуваного раніше принципу.

Питання до самоконтролю:

1. Поясніть – «Міжнародна безпека – це...»?
2. Охарактеризуйте міжнародне право щодо міжнародної безпеки
3. Визначте, в чому полягає поняття «Колективна безпека»?
4. Поясніть проблеми формування та функціонування системи міжнародної безпеки.
5. Назвіть міжнародні правові засоби забезпечення міжнародної безпеки.

6. Розкрийте зміст поняття «агресія».
7. Дайте відповідь, чому війна є найбільш небезпечним рівнем міжнародного конфлікту?
8. Визначте, в чому полягає універсальна та регіональна системи колективної безпеки?

Лекція 4. Основні шляхи реалізації концепції сталого розвитку

1. Поняття «сталий розвиток».
2. Сталий розвиток в Україні.
3. Проблеми збалансованого розвитку.
4. Концепції сталого розвитку реалізується в умовах глобальної економіки.

Основні поняття: сталий розвиток, світове співтовариство, збалансований розвиток, стратегія, міжнародна і національна політика, трансформація.

1. Поняття «сталий розвиток».

Сталий розвиток – такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь.

У 50–60-х рр. 20 ст. розвиток пов'язували лише з економічним прогресом та зростанням економічної ефективності. На початку 70-х рр. у зв'язку з несправедливим розподілом прибутків та зі зростанням кількості бідних у країнах, що розвиваються, питання соціальної справедливості були визнані такими ж важливими, як і питання зростання економічної ефективності. Проте зростаюче споживання природних ресурсів призвело до деградації довкілля й негативно вплинуло на здоров'я людей. Реальною загрозою стала проблема «меж зростання», на яку у 1972 році звернув увагу світової громадськості Римський клуб.

Щоб уникнути екологічної кризи, до концепції розвитку необхідно було включити третю мету – збереження довкілля. Вперше це питання було порушено на Конференції ООН з довкілля людини (1972, м. Стокгольм), яка визнала актуальність екологічних проблематики та необхідність створення дієвих міжнародних механізмів для її розв'язання. Термін «сталий розвиток» з'явився у 1980 році, коли вийшла «Всесвітня стратегія охорони природи» (ВСОП), підготовлена Міжнародною спілкою охорони природи (МСОП). Ця стратегія висунула принципово нове положення: збереження природи нерозривно пов'язане з питаннями розвитку. Розвиток суспільства має відбуватися за умови збереження природи. Поняття «сталий розвиток» почали широко застосовувати після публікації у 1987 році звіту Міжнародної комісії з довкілля та розвитку «Наше спільне майбутнє», підготовленого під керівництвом Г. Х. Брундтланд. Концепція сталого розвитку набула провідного статусу після Конференції ООН з довкілля та розвитку (1992, м. Ріо-де-Жанейро) і була відображена в прийнятому на конференції Порядку денному на 21 століття.

Світове співтовариство визнало, що збалансований розвиток «повинен стати пріоритетним питанням порядку денного міжнародного співробітництва». Загальновизнаним є розуміння збалансованого розвитку як гармонійного поєднання економічних, соціальних та екологічних складових розвитку. Лише досягнення збалансованості між ними забезпечить можливість перейти до такого суспільного розвитку, який не виснажуватиме природні та людські ресурси, а тому матиме можливість тривати досить довго. В українській мові популярності набув термін «сталий розвиток,

утвердився він і в законодавстві України, хоч є сполученням слів з протилежним змістом (сталий – постійність, розвиток – передбачає наявність змін). Концепція збалансованого розвитку стала відповіддю на виклик часу. Вона є альтернативою панівній моделі сучасного розвитку, що ґрунтується на розгляді природи лише як джерела сировини для виробництва різних товарів.

Варто зауважити, що ситуація щодо сталого розвитку в Україні є відносно несприятливою. Це зумовлено рядом факторів, а саме:

- економічна обмеженість;
- соціальна нерівність;
- екологічні проблеми;
- інституційна недосконалість.

2. Сталий розвиток в Україні.

Сукупність даних факторів формує загрозливу ситуацію і потребує подальших кроків на шляху забезпечення сталого розвитку в Україні. Першочерговими є формування ширшої нормативної бази, створення відповідної ланки у виконавчій владі, метою діяльності котрої була б розробка, організація, виконання поставлених завдань та контроль на шляху досягнення сталого розвитку та взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Позитивним є той факт, що Україна не залишається осторонь світових тенденцій та переймає досвід передових країн. Так, 12 січня 2015 року Президент України схвалив своїм указом Стратегію сталого розвитку "Україна" 2020". Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі.

Задля цього рух уперед здійснюватиметься за такими векторами: — вектор розвитку — це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя; — вектор безпеки — це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності; — вектор відповідальності — це забезпечення гарантій, що кожен громадянин матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни; — вектор гордості — це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Комбінація даних векторів сприяє подальшому впровадженню сталого розвитку на теренах України та дозволить згрупувати сили навколо вирішення поставлених проблем.

Окрім того, проголошені вектори формують ідейну складову реалізації концепції на вітчизняному просторі. На ґрунті даної ідеології формується суспільний договір, що має за основу забезпечення реалізації проголошених цілей та базується на основі відповідальності трьох сторін:

- відповідальність влади;
- відповідальність бізнесу;
- відповідальність громадянського суспільства.

3. Проблеми збалансованого розвитку.

Забезпечення збалансованого розвитку – це не технічна проблема, для розв'язання якої необхідні нові технічні засоби чи технології. Це проблема зміни суспільних відносин і формування такого суспільства, яке не руйнуватиме середовище свого існування.

Збалансований розвиток – це також не суто наукова проблема.

Перехід до такої моделі розвитку має й етичний зміст, це зсув у ціннісних орієнтаціях багатьох людей. Як будь-який суспільний ідеал, концепція збалансованого розвитку є дороговказом для створення суспільства, яке буде розвиватись у гармонії з природою. Головними принципами збалансованого розвитку є: поєднання збереження

природи і розвитку суспільства; задоволення основних потреб людини; досягнення рівності та соціальної справедливості; забезпечення соціального самовизначення та культурного різноманіття; підтримання цілісності екосистем. Концепція збалансованого розвитку передбачає реалізацію цілісної системи принципів діяльності. При цьому системо-утворюючим є принцип цілісності.

Для досягнення збалансованості слід гармонійно поєднувати принцип збереження культурної і природної спадщини з принципом інноваційності, творчості. Творчий підхід до природо-перетворювальної діяльності передбачає врахування складності природних екосистем і творчу адаптацію суспільної діяльності до можливостей екосистем підтримувати життя на Землі. Важливим є принцип екоефективності, який полягає в тому, щоб створювати більше товарів і надавати більше послуг, використовуючи менше ресурсів і менше забруднюючи довкілля.

Не менш важливим є й принцип достатності, який визначає межі споживання. Принципи збалансованого розвитку обов'язково мають бути поєднані з такими загальнолюдськими моральними принципами, як справедливість, відповідальність перед теперішніми і майбутніми поколіннями, солідарність, ліквідація бідності, гендерна рівність, визнання традиційних прав корінних народів тощо. Південні країни світу наголошують на переході до збалансованого розвитку в контексті проблем бідності, нерівності та несправедливості.

Ключовою ідеєю збалансованого розвитку є розгляд усіх екологічних проблем як важливих соціальних. Відповідно, шляхи вирішення цих проблем також будуть мати не технологічний, а соціальний характер, тобто екологічні проблеми можна буде вирішити лише спільно з іншими соціальними проблемами і тільки шляхом соціальних змін – зміни суспільних відносин у соціумах, а якщо це неможливо, то зміни існуючих соціально-політичних систем. Важливо знайти такий тип соціальної організації суспільства, який забезпечить можливість гармонізувати ставлення цього суспільства до природи.

Проблеми збалансованого розвитку – це, насамперед, проблеми влади і політичної волі. Для його реалізації необхідна відповідна міжнародна і національна політика. Досягнення збалансованого розвитку потребує глибоких структурних змін в управлінні та нових шляхів роботи в різних галузях економічного, соціального та політичного життя.

На національних і місцевих рівнях потрібні як міжгалузеві інституції, так і такі, що ґрунтуються на принципі участі громадськості, а також інтегруючі механізми, які можуть залучати уряди, громадянське суспільство та приватний сектор до розроблення спільного бачення майбутнього розвитку, його планування та спільного прийняття рішень.

Реалізація ідей збалансованого розвитку потребує стратегічного підходу, який би базувався на зміні всієї філософії мислення та політичної діяльності, що передбачає перехід: від розроблення та виконання фіксованих планів, які швидко застарівають, до створення адаптивної системи, яка може постійно поліпшуватися; від погляду, що лише держава є відповідальною за розвиток, до того, що це відповідальність всього суспільства; від централізованого і підконтрольного прийняття рішень до поширення прозорих переговорів, співпраці та узгоджених дій; від фокусування на прийнятті законів чи інших нормативних актів до зосередження на якісних результатах управлінських процесів і процесах участі громадськості; від галузевого до інтегрованого планування; від зосередження на дорогих «проектах» (і, відповідно, залежності від зовнішньої допомоги) до розвитку, який визначається і фінансується, виходячи насамперед з власних можливостей країни.

Концепція сталого розвитку розроблялась міжнародним співтовариством поступово, визначаючи принаймні три принципові обов'язкові її складові: економічне зростання, соціальний прогрес та захист навколишнього середовища.

Стійкий (сталий) розвиток виражає достатньо просту ідею: досягнення гармонії між людьми, між суспільствами та природою, розв'язання протиріч, що існують у наш час (протиріччя між природою і суспільством, між екологією і економікою, між розвинутими

країнами і тими, що розвиваються, між багатими і бідними, між уже сформованими потребами людей і розумними потребами, між теперішніми та майбутніми поколіннями тощо).

Взаємозв'язок та баланс економічних, соціальних, екологічних, інституційних та інноваційно-технологічних компонентів з метою максимізації добробуту людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби визначаються сучасними науковцями як "сталий розвиток". Досягнення мети суспільного розвитку передбачає періодичне оновлення реалізованої моделі економічного розвитку.

Мета переходу суспільства до сталого економічного розвитку означає побудову принципово нової моделі економічного розвитку. Модель як один із важливих інструментів наукового пізнання відображає умовний спрощений образ конструкції суспільства відповідно до поставленої ним мети. Побудова суспільства сталого розвитку передбачає довготривалий послідовний процес, тоді як моделювання такого суспільства на основі методології дослідження економічних моделей можливо вже сьогодні.

Сукупність притаманних сталому розвитку індикаторів визначає кількісно-якісні параметри та формує науково-теоретичні передумови для розвитку гармонійного економічного національного і світового господарства. Враховуючи кількісні та якісні показники, слід зважати на необхідність врахування, насамперед, сутнісних показників сталого розвитку. Знання як новий ресурс, що є похідним від людини — головної продуктивної сили суспільства, — лише запроваджується у виробництво, трансформуючи при цьому усталені інститути, форми та механізми підприємницької діяльності. Якщо капіталізм був ерою масового виробництва з тенденцією до укрупнення, то синергія поєднання людини та знання може проявлятися у будь-який, навіть неочікуваний спосіб.

Знання як фактор виробництва та ключова продуктивна сила нової економіки, що формується, нині перебуває в стані дослідження. Перетворення знання на продуктивну силу призводить до формування нового способу виробництва, ознаки якого лише вимальовуються. Володіння певними знаннями розкриває лідерській потенціал, який закладений в кожній людині та змушує її до активної участі у житті суспільства та глобальної спільноти.

А тому поряд з кількісними та якісними критеріями сталого розвитку, слід визначити такі сутнісні критерії сталого розвитку, які пов'язані з постіндустріальним способом виробництва, та визначити необхідні передумови, зумовлені глобальним рівнем реалізації цієї моделі, зокрема: — зайняття знаннями вагомого місця у системі продуктивних сил; — зростання рівномірності розподілу власності та доходів; — створення глобального координаційного механізму; — підпорядкування національних інтересів глобальним; — утвердження глобального економічного мислення; — збільшення частки глобальних публічних благ у глобальному виробництві та споживанні; — формування систем моніторингу та оцінки глобальних ризиків майбутніх та тих, що існують нині (вплив ГМО, причини мутації, наслідки генної інженерії тощо); — глобальна інституціоналізація довіри, яка може полягати у створенні таких систем, які дозволять забезпечувати контроль глобальної громадськості за станом планети без втручання у внутрішні справи держав, особливо у сфері безпеки; — втрата значного ефекту від масштабу, яка призведе до зміни моделей транснаціоналізації; — зміна моделей освіти через більш глибоку інтеграцію освіти у виробництво; — посилення міждисциплінарності знання та настання нової ери філософії; — структурна перебудова за рахунок розвитку нових видів послуг в існуючих галузях (наприклад, в сфері туризму відбуватиметься зростання обсягів послуг зеленого, технологічного, космічного, круїзного туризму тощо), створення нових галузей як в сфері виробництва товарів, так і надання послуг переважно соціального характеру; — залежність темпів економічного зростання від темпів зростання кількості населення у світі, що дозволить відмовитись від політики обмеження зростання кількості населення; — збільшення питомої ваги відновлювальних ресурсів та скорочення частки споживання невідновлювальних ресурсів.

Запропоновані положення дозволяють розвинути методологічні підходи до розуміння постіндустріальних моделей розвитку та визначають вектор економічного розвитку, якому необхідно слідувати країні, яка прагне посісти місце серед розвинених країн. Розуміння закономірностей постіндустріального способу виробництва, що формується нині, багато в чому спирається на концепцію сталого розвитку, що веде світову економіку до гармонійного конкурентоспроможного економічного розвитку.

4. Концепції сталого розвитку реалізується в умовах глобальної економіки.

Концепція стійкого розвитку дає інструменти і можливість окреслити таку модель сталого розвитку світового господарства, яка розвивається, не ставлячи питання щодо співвідношення пріоритетів сьогодення та майбутнього. Сталий розвиток необхідно розглядати як концепцію, яка може бути покладена в основу постіндустріальних моделей розвитку.

В умовах індустріального способу виробництва реалізація такої моделі практично неможлива через те, що існуючий рівень розвитку продуктивних сил та відповідно панівний спосіб виробництва не дозволяють досягати поставлених цілей за допомогою існуючих засобів.

Сьогодні знання ще не посіло свого місця в одному ряді з іншими чинниками виробництва. Монополія на створення знання лише починає зникати завдяки активній інформатизації, збільшенню якості та розширенню доступності освіти, навіть завдяки зростанню тривалості здорового продуктивного життя населення.

Перетворення знання на чинник виробництва вимагає аналізу особливостей його створення, розподілу, накопичення та споживання. Знання є глобальним публічним благом, щодо якого ще не створений глобальний правовий, організаційно-інституційний та економічний порядок.

Безсумнівним є положення щодо можливості реального втілення концепції сталого розвитку виключно в умовах глобальної економіки, що формується. А вузьке трактування сталості звужує методологічну та практичну цінність цієї концепції. Сталість туризму, сільського господарства та інших галузей у межах регіонів та навіть національних економік є лише частковим випадком, особливим у загальному, а тому не може формувати пріоритети розвитку.

Новітні технології, що розробляються та скоро стануть основою нового технологічного укладу, володіють ознакою глобальності як щодо створення, так і щодо моделей їх споживання.

Застосування екологічних технологій нового покоління не може не вплинути на всю екосистему планети, зокрема створення нечуваних за масштабами акумуляторів сонячної енергії на островах Південно-Східної Азії, може мати глобальні наслідки через неприродний перерозподіл сонячної енергії, невідомий вплив її магнітного випромінювання та інших властивостей, невідомих сучасним дослідникам.

Так само й вирішення проблем безпеки вже давно перейшло від національного рівня до мегарегіонального рівня, а нині мова йде про розвиток глобальної системи безпеки, без якої неможливий подальший технологічний розвиток. Таким чином, для реалізації моделі сталого розвитку першочерговою умовою є формування глобального мислення у світових лідерів.

Питання до самоконтролю:

1. Поясніть – «Сталий розвиток – це...»?
2. Поясніть – «Римський клуб – це...»?
3. Охарактеризуйте стратегію сталого розвитку в Україні.
4. Поясніть – «Збалансований розвиток – це...»?
5. Визначте, що є реалізацією сталого розвитку?

Лекція 5. Регіональна безпека

1. Постбіполярність та нові підходи в організації міжнародних зв'язків.
2. Регіональний комплекс безпеки.
3. Безпекова ситуація у Східній Європі.
4. Роль України у системі безпеки Східної Європи.

Основні поняття: трансформація, постбіполярність, безпекова криза, регіональна політика, субрегіональний рівень, неспроможність.

1. Постбіполярність та нові підходи в організації міжнародних зв'язків.

Міжнародне безпекове середовище нині опинилося у стані глибокої кризи, яку оцінюють як найбільшу з часів розпаду «холодної війни». Експерти та політики заговорили про загрозу глобального конфлікту, осередком якого можуть стати події у Східній Європі.

Трансформація системи міжнародних відносин, спричинена завершенням «холодної війни», вплинула, без перебільшення, на всі сфери міжнародного життя та зачепила усі країни світу. Постбіполярність принесла нові підходи до організації міжнародних зв'язків, зростання ролі нових міжнародних акторів та диверсифікацію сфер міждержавного співробітництва. Зміни відбулися й у міжнародній ієрархії в найширшому сенсі – змінилося, часто кардинальним чином, співвідношення між міжнародними акторами, сферами інтересів, загрозами та інструментами світової політики. Одна з таких ієрархічних трансформацій доби постбіполярності – зростання ролі регіональних систем міжнародних відносин, поступовий зсув відповідальності в економічній, військовій, безпековій сферах в бік механізмів та ініціатив регіонального рівня.

Специфіка нинішньої безпекової кризи значною мірою полягає в тому, що вона розгортається в умовах глобалізації, тобто кардинального підвищення ступеня взаємної залежності суб'єктів міжнародної політики. Це вимагає підвищення рівня міжнародної відповідальності від учасників системи міжнародних відносин.

На сучасному етапі розвитку системи міжнародних відносин у світі відбуваються кардинальні зміни. Виразнішими стають дві головні тенденції, які перебувають у складній взаємодії: з одного боку, прискорений процес глобалізації, з іншого — зростання регіональної і субрегіональної інтеграції та їх безпека.

Сьогодні фактично всі країни світу тією чи іншою мірою є членами або беруть участь у діяльності хоч би одного міжнародного регіону, але частіше декількох регіональних або субрегіональних систем. У цих умовах регіональна політика держав здійснюється на трьох рівнях: локальному, глобальному і субрегіональному. Локальний рівень представляє регіональну політику держави, на глобальному відбувається взаємодія держав у рамках міжнародної системи в цілому, на субрегіональному будуються взаємини держав у межах великих регіонів.

Завданнями регіональної політики є прискорення економічного зростання регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності на основі ефективного використання внутрішнього потенціалу, створення нових робочих місць, покращення зайнятості населення. Політика регіонального розвитку ґрунтується на врахуванні під час стратегічного та просторового планування ключових викликів, які впливають на людину, інфраструктуру, економіку та навколишнє природне середовище, а також включатиме побудову культури партнерства та співробітництва, орієнтованої на взаємодію громадян та публічних інституцій щодо розвитку.

2. Регіональний комплекс безпеки.

Регіональна безпека - забезпечення безпеки населення, природи та господарства регіону в процесі різноманітної діяльності людей; захист життєво важливих інтересів розвитку регіону та його населення від різноманітних загроз.

На сучасному етапі формування системи міжнародних відносин безпекова система європейського регіону спирається на апарат Європейського Союзу.

Європейська інтеграція є важливим чинником сучасного світу та продовженням магістрального шляху модернізації світової цивілізації. Розвиток процесів консолідації Європи вимагає від європейців визначення своїх геополітичних та економічних інтересів на глобальному та регіональному рівнях і практичного формування орієнтованого на Європу гео економічного простору з відповідним входженням суміжних країн до сфери європейських інтересів.

Сам ЄС як регіональне утворення будується в першу чергу на безпековому питанні, тому дискусія про природу цього регіонального об'єднання, тобто про те, чи можна розцінювати ЄС як безпекову організацію і взагалі розглядати як регіональний комплекс безпеки (РКБ) стає досить легко вирішуваною.

Основним завданням, яке на час утворення мав виконати Європейський Союз (ще з часів існування Європейського об'єднання вугілля та сталі), було недопущення повторення в Європі фрагментації регіону і утворення системи балансу сил, що продемонструвала себе такою, яка неодмінно призводить до виникнення конфліктів.

Для уникнення подібного сценарію європейські держави мали створити угруповання, де безпековий порядок денний буде єдиним для всіх акторів. У свою чергу, питання безпеки починають включати в себе економічні, гуманітарні, соціальні, пізніше інформаційні, екологічні.

Дана сек'юритизація покликана була розширити спільне безпекове поле до таких меж, які б охопили всі держави Західної Європи (а як показав досвід, у майбутньому б дозволили розширити його і на Центральноєвропейські держави).

Зі східним розширенням сек'юритизація в європейському РКБ набула поширення на нові сфери.

Однією з них стала міграційна. Ніколи досі мігранти не становили такої загрози для держав-членів. Із 1990-х років сфера економічної безпеки, питання ідентичності, а також питання класичної безпеки були позначені даною проблемою. Таким чином, яскраво проявилось взаємопроникнення загроз і необхідність комплексного вирішення, що потребувало задіяти саме наднаціональні інтеграційні інституції.

Проблему імміграції і європейського РКБ пов'язують з глобалізацією. Сек'юритизація і цього процесу відбувається паралельно з вищезазначеними, він належить до категорії явищ двосторонніх за ефектами і сприйняттям. З одного боку, глобалізація як фактор уможливила такий інтенсивний розвиток інтеграційного об'єднання в Європі. Але з іншого боку, глобалізація тепер, коли регіоналізація на даному просторі сягнула такого небаченого раніше унікального прогресу, вбачається причиною і каталізатором негативних зовнішніх впливів на РКБ. Така сама тенденція спостерігається і в дискурсі щодо імміграції – її вбачають і, власне, проблемою та причиною ряду інших дестабілізуючих процесів, і результатом того ж процесу глобалізації.

3. Безпекова ситуація у Східній Європі.

У контексті проблем пов'язаних з глобалізацією європейський РКБ стикається з тими ж процесами, що актуальні для всієї світової безпекової системи.

Це – тероризм, міжнародна організована злочинність, наркотрафік та наркаторгівля. Інтерес становить те, що питання міграції стає ключовим у розгляді і цих проблем, адже в європейському дискурсі практично аксіомою є поняття про причетність саме мігрантів до всіх вищезазначених процесів. У цьому вбачається парадокс європейської відкритості і транспарентності.

У нейтралізації вищезазначених загроз Європа, звісно, спирається на НАТО, як на механізм забезпечення власної безпеки в класичному розумінні, а також механізм боротьби з новими загрозами. Така взаємодія є досить логічною, адже після падіння

комуністичного блоку завдання НАТО переорієнтувалися і стали включати боротьбу саме з такими видами загроз.

Теракти в європейських державах, демонструють неспроможність НАТО забезпечувати стан захищеності європейцям, тож не виключено, що європейський РКБ може отримати власні інструменти їхньої нейтралізації.

Однак у будь-якому разі регіональна безпека не може бути гарантована без тісної співпраці із впливовими міжнародними структурами безпеки субрегіонального, трансрегіонального та глобального рівня. Дбаючи про свою безпеку, кожна держава або група держав має інтенсивніше долучатися до процесів підтримання світового міжнародного порядку, розбудови дієвих механізмів стабільності, розцінюючи це як важливий чинник власної національної безпеки.

Проблеми захисту навколишнього середовища гостро стоять перед усім світовим співтовариством і з погіршенням ситуації в даній сфері поступово теж сек'юритизувалася. Для європейського РКБ ці питання є надважливою складовою спільних політик. Зважаючи на те, що сам європейський географічний простір є досить невеликим за розмірами, більшість проблем у даному контексті становлять загрозу для декількох держав, або ж для всіх учасників РКБ одночасно.

Для прикладу можна навести випадки забруднення верховин європейських річок шведськими медичними фабриками у 1990-х і поширення небезпечних речовин вже далеко на південь Європи, що ставило держави в залежність одна від одної і змушувало знаходити спільні механізми нейтралізації ефектів даної загрози.

Саме загрози на кшталт проблем навколишнього середовища є каталізатором процесів утворення в європейському РКБ прогресивної наднаціональної складової, що не є характерною для жодного РКБ у світі. Це робить унікальним і центр РКБ, що формується не однією державою і не конгломератом найсильніших держав регіону. Цим центром виступають наднаціональні структури з представництвом всіх держав, що належать до РКБ.

Через загострення загальної ситуації у світі сучасна система європейської безпеки є у стані випробування. Специфіка безпекового середовища в Європі донедавна полягала в тім, що загрозу виникнення тут повномасштабного воєнного конфлікту оцінювали як низьку, натомість сукупний ефект від дії новітніх загроз міг би мати для регіону руйнівні наслідки. Однак нині з огляду на події, пов'язані з російською агресією проти України, такі міркування починають суттєво переглядатися.

4. Роль України у системі безпеки Східної Європи.

Після початку агресії Росії проти України у 2014 році регіональна політична і безпекова ситуація у Східній Європі та й у Європі в цілому змінилась. За ці роки, вона не покращилась та й навіть має тенденції до поступового загострення, що проявилось у період підготовки і проведення російсько-білоруських військових навчань «Захід-2020, Кавказ 2020».

На місці зруйнованої системи колективної безпеки у Східній Європі утворився безпековий вакуум, незважаючи на продовження, часом демонстративних, зусиль ОБСЄ, ЄС, НАТО і навіть ООН.

Міркування національного прагматизму дедалі частіше переважають у підходах до вирішення спільних проблем. Зростає небезпека міждержавних збройних конфліктів та їх неконтрольованого розвитку, поширюються односторонні нелегітимні з погляду міжнародного права дії, які істотно підривають стабільність. При цьому існуючі механізми підтримки безпеки з очевидністю не справляються з такими викликами, навіть на рівні правового оцінювання та регулювання. Водночас на сьогодні жодна європейська країна неспроможна самостійно вирішувати стратегічні проблеми безпеки.

Світова економічна криза значно вплинула на формування європейського безпекового середовища, політику провідних держав та міжнародні безпекові структури.

Крім очевидних внутрішніх економічних проблем, у низці європейських країн існує небезпека політичної нестабільності.

Експерти з України та інших країн Центральної і Східної Європи надали свої оцінки безпекової ситуації у регіоні Східної Європи в рамках експертного опитування, проведеного Центром глобалістики «Стратегія XXI» у партнерстві з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні. Оцінюючи фактори, які визначають драматичні зміни безпекової ситуації у регіоні Східної Європи за останні 10 років, дві третини респондентів – 68,8 % - оцінили, що анексія Криму Росією стала першочерговим із них (допускалось декілька відповідей). Серед іншого, головними факторами експерти також назвали: війну в Грузії у 2008 році (56,3 %); розв'язану Росією війну на Донбасі (37,5 %); промову Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки у 2007 році (31,3 %); нечітку політику ЄС у східному напрямку (25 %); відділення Косово (18,8 %); відмову надати ПДЧ Україні і Грузії на Бухарестському саміті НАТО у 2008 році (18,8 %). Це свідчить про те, що зміни у регіоні Східної Європи були спровоковані порушенням Росією міжнародного права і порядку. Відповідно, 68,6 % опитаних оцінили, що ключовою причиною погіршення безпекової ситуації у регіоні є агресивна політика Росії, а 12,5 % - слабкість ключових універсальних міжнародних організацій – ООН, ОБСЄ і РЄ.

Зазначена причина відсутності безпеки у Східній Європі залишається актуальною і сьогодні. За оцінками опитаних експертів (допускалось декілька відповідей), головними поточними проблемами для безпеки в регіоні є: окупація та анексія Криму Росією (56,3 %); затяжні конфлікти (43,8 %); російське вторгнення на Донбас (43,8 %); нестабільна внутрішньополітична ситуація в деяких східноєвропейських країнах (37,5 %); неконтрольовані урядами / окуповані території (25 %); мілітаризація регіону (25 %); бюрократизація інституцій ЄС і НАТО (18,8 %); інформаційна війна (18,8 %).

Як результат, Росія (з 10 пунктами) розглядається як країна, яка найбільше впливає на безпекову ситуацію у Східній Європі. Серед країн, найбільш впливовими у вимірі безпеки гравцями у Східній Європі також є Україна (8), США (8), Польща (6), Німеччина (4), Туреччина (2) і Румунія (2). Окрім країн Східноєвропейського регіону, такі міжнародні організації, як Європейський Союз і НАТО, також мають вплив на безпекову ситуацію, хоча вони переважно сконцентровані на безпеці своїх країн-членів. 87,5% респондентів переконані, що поглиблення безпекового співробітництва між ЄС і НАТО може покращити безпекову ситуацію у Східній Європі, і тільки 12,5% мають протилежне бачення.

Більшість опитаних експертів оцінили, що НАТО має відігравати ключову роль у регіональній безпеці в Східній Європі за рахунок розширення НАТО на Схід, посилення ролі НАТО в регіоні та/чи розвитку спеціального партнерства з НАТО. ЄС, на думку респондентів, має також відігравати активну безпекову роль шляхом посилення санкцій проти Росії, зменшення залежності від російських енергоресурсів, допомоги країнам регіону у зміцненні національної стійкості і протидії викликам безпеці. Респонденти, в цілому, підтримали ідею створення нового регіонального безпекового формату, але без Росії та під егідою ЄС і НАТО.

Відповідаючи на запитання, якою є роль України у системі безпеки Східної Європи, майже всі опитані експерти висловили переконання, що Україна є провайдером безпеки для Східної Європи, ключовим компонентом і головним гравцем європейської безпеки, новою східноєвропейською опорою трансатлантичної безпеки, східним форпостом у протидії новим викликам і загрозам з ключовою роллю у стримуванні агресивної політики Росії і демонстрації іншим країнам пострадянського простору альтернативної російській моделі розвитку.

Найважливішим пріоритетом національного поступу є залучення країни до процесу регіонального і світового цивілізаційного та економічного розвитку. У сучасному світі домінує жорстка закономірність: жодна країна не може досягти істотного зростання,

добробуту населення без інтенсивного входження до світової політичної та економічної системи.

Україна стає прикладом і джерелом досвіду з протидії усім видам гібридної війни. Таким чином, врегулювання російсько-українського конфлікту сприятиме посиленню регіональної безпеки.

Питання до самоконтролю:

1. Дайте визначення терміну «регіональна безпека»
2. Назвіть елементи регіональної безпеки у Східній Європі
3. Дайте характеристику ЄС як регіонального утворення
4. Поясніть визначення постбіполярності та нові підходи в організації міжнародних зв'язків.
5. Розкрийте ситуацію безпеки у Східній Європі.
6. Охарактеризуйте роль України у системі безпеки Східної Європи.

Лекція 6. Система безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР)

1. Місце Китаю в регіоні
2. Місце Японії в регіоні
3. Вплив США на Азійсько-Тихоокеанський регіон.

Основні поняття: регіональних альянси, територіальні суперечності, регулятор кризових ситуацій, фундаментальні принципи, співробітництво, безпекові механізми.

1. Місце Китаю в регіоні

В АТР суперечливо переплітаються інтереси і устремління самих різноманітних суб'єктів міжнародних відносин (окрім США, КНР і РФ, в “гру” все активніше вступають Японія, Республіка Корея, КНДР, Тайвань і т.д.).

Пересікаються сфери діяльності регіональних альянсів – Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Асеанівський регіональний форум з питань безпеки (АРФ) тощо.

В цілому ж, хоча регіональна конфігурація міжнародних відносин у постбіполярний період суттєво змінилась, але ці зміни не набули надзвичайно радикального характеру як в Європі. В Азійсько-Тихоокеанському регіоні залишаються визначальними ті проблеми, які сформувалися в перші повоєнні роки: продовжують існувати військові союзи США з Японією і РК, зберігається проблема міжкорейських відносин, залишається проблема возз'єднання КНР і Тайваню, російсько-японські територіальні суперечності.

На початку XXI ст. регіональний політичний простір характеризується тісним переплетенням територіальних, політичних, економічних, військових та інших інтересів постійних членів Ради Безпеки ООН, провідних ядерних держав, які одночасно є депозитаріями Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (США, РФ і КНР). Тому проблеми ядерного нерозповсюдження набувають тут особливої специфіки. Несподіване загострення будь-якої з них може викликати різке погіршення ситуації не лише в регіоні, але і на світовій арені.

Ця проблематика зумовила визначення основних завдань даної розвідки:

1. визначити детермінуючі чинники щодо формування моделі безпеки АТР в умовах постбіполярності;
2. проаналізувати характер дестабілізуючих факторів регіональної безпекової системи, їх значимість та дієвість;
3. визначити шляхи та перспективи формування ефективної системи безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Перспектива структурування системи безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону визначатиметься цілою низкою дієвих факторів, потенційні можливості яких і баланс між ними зазнаватимуть детермінуючих впливів з боку модернізації внутрішньополітичної та зовнішньополітичної структури кожного із традиційних та нетрадиційних акторів міжнародних відносин.

Багатоманітність Азійсько-Тихоокеанського регіону, відмінності в політичних системах і режимах держав регіону, істотний розрив економічного і соціального потенціалу розвинених і країн регіону, що розвиваються, цивілізаційне і культурне різноманіття – все це ставить питання щодо можливості об'єднання країн регіону, і відповідно, можливості розбудови структур безпеки на колективній основі.

2. Місце Японії в регіоні

Регіональним викликом безпеки в АТР (суперечності між країнами регіону в форматі дво- та багатосторонніх відносин, демографічне питання, сепаратизм, релігійний фундаменталізм, націоналізм і т.д.) відповіддю є баланс сил між існуючими загрозами та потенційними можливостями держав реагувати на них.

Така безпекова “система” латентним змістом має неоптимальність реакцій на виникаючі виклики та загрози і практично доля мінімізації конфліктного середовища є величиною, яка зазнає різноманітних детермінуючих впливів з боку самих різноманітних суб'єктів міжнародного процесу. Регулятором кризових ситуацій на регіональному політичному просторі на даний момент виступає значною мірою співвідношення оборонного потенціалу країн, що претендують на роль регіональних лідерів.

Таким чином, функціональний аспект безпекової системності Азійсько-Тихоокеанського регіону в короткостроковій перспективі передбачає використання військово-політичних можливостей країн регіону, а в довгостроковій перспективі – визначальним імпульсом виступатиме економічний фактор (інтеграційні процеси, збільшення економічної взаємопов'язаності країн). Саме це виступає додатковим фактором впливу на зовнішньополітичні орієнтації країн АТР.

В міжнародно-політичних реаліях Азійсько-Тихоокеанського регіону, починаючи з кінця ХХ ст., формуються міжнародні режими безпеки двох типів:

1) режими транспарентності і заходів довіри, пов'язані переважно з інформаційно-комунікаційним обміном і забезпеченням відкритості і передбачуваності військової діяльності;

2) обмежувальні режими (режими нерозповсюдження), які передбачають заборону або обмеження щодо певних видів військової діяльності, виробництва або застосування засобів збройної боротьби.

Суттєвою особливістю і невід'ємною умовою функціонування регіональних режимів безпеки є їх взаємопов'язаний і взаємодоповнюючий характер. Ні двосторонні відносини в сфері безпеки, ні багатосторонні утворення субрегіонального чи регіонального рівня, ні відповідні зусилля ООН не можуть, і не повинні суперечити один одному або слугувати альтернативним способом зміцнення безпеки. Лише в своїй сукупності, вони забезпечують сприятливе середовище міжнародній безпеці.

В сучасних умовах, коли особливий розвиток отримала тенденція регіональної інтеграції, пріоритетного значення набуває розбудова моделей багатосторонньої безпеки на регіональному рівні. Зважаючи на це, видається доцільним розглянути цілі, завдання і функціональні особливості трьох моделей забезпечення безпеки, що є важливим при аналізі проблем безпеки в АТР і її аспектів: колективної безпеки (Collective Security), спільної безпеки (Common Security) і безпеки на основі співробітництва (Cooperative Security), кожна з яких за наявності низки спільних рис, має власну яскраво виражену специфіку. Концепція колективної безпеки є найбільш розробленою в теоретичному і практичному відношенні. Американські політологи вважають колективну безпеку “ідеєю і інструментом зовнішньої політики”.

Концепція колективної безпеки визначає спільний принцип дій країн-учасниць з метою боротьби з загрозами безпеці цим країнам, або навіть однієї з них. На відміну від альянсів і коаліцій, які утворюються для захисту від зовнішньої агресії, колективна безпека може бути спрямована і “всередину”, проти того з учасників системи, який може вдатися до агресії. На думку відомого американського політолога Г. Моргентау, колективна безпека є “ідеальним розв’язанням проблеми застосування закону в спільноті незалежних націй”. При цьому система колективної безпеки може функціонувати лише в випадку, якщо вона дійсно спрямована проти будь-якої країни-агресора, або супротивника, або союзника.

Характерні особливості систем колективної безпеки можна визначити наступним чином:

- значний масштаб універсальності, включаючи вимоги необхідних дій від кожного члена системи;
- автоматизм застосування санкцій у випадку необхідності;
- прихильність членів системи статус-кво і відсутність суперечностей в розумінні агресії і необхідності реагувати на неї.

Разом з тим, на відміну від військових союзів, для членів яких спільний супротивник чітко визначений, існують завчасно розроблені плани мобілізації і розгортання збройних сил тощо – учасники системи колективної безпеки потребують додаткового часу для координації своїх зусиль для протистояння агресії. Недоліками системи колективної безпеки є те, що автоматичне реагування на агресію в межах системи колективної безпеки саме по собі може сприяти ескалації конфліктів і призвести до переростання локальних конфліктів в масштабні міжнародні зіткнення, оскільки принцип дії системи полягає в розгляді будь-якого порушення стабільності, як загрози міжнародній безпеці.

Окрім того, існує проблема і з визнанням принципу статус-кво в межах системи колективної безпеки. Підкреслювання безумовного характеру статус-кво при реагуванні на акт агресії в дусі колективної безпеки може ще більше ускладнити врегулювання конфлікту, оскільки постає проблема, зважаючи на зацікавленість сторін, визначити дійсного винуватця агресії.

Концепція спільної безпеки передбачає підхід до проблем безпеки на основі взаємності і відмови від конфронтації; в її основі лежить базисний принцип – домінування спільних інтересів над індивідуальними. Концепція спільної безпеки – скоріш зібрання принципів і норм, розроблених у сферах філософії політики, ніж інституціоналізована система регіональної безпеки.

Фундаментальні принципи спільної безпеки включають в себе:

- відмову від використання військової сили як засобу врегулювання міжнародних конфліктів і застосування її виключно в цілях самооборони; відмова від традиційної стратегії досягнення військової переваги над іншими державами;
- визнання того, що безпека держави не повинна залежати від рівня військової могутності;
- визнання скорочення збройних сил і озброєнь базовим принципом спільної безпеки. Концепція безпеки на основі співробітництва багато в чому близька до концепції спільної безпеки.

Безпека на основі співробітництва американськими політологами визначається як дипломатичне співробітництво між державами в сфері забезпечення безпеки. В межах цієї концепції передбачається творення своєрідної системи обміну інформацією між усіма зацікавленими акторами міжнародних відносин, проведення багатостороннього діалогу з питань забезпечення безпеки і міжнародного моніторингу викликів безпеці. На відміну від системи колективної безпеки концепція безпеки на основі співробітництва відстоює необхідність своєрідних превентивних заходів, тобто попередження міжнародних конфліктів, а не безпосередню боротьбу з агресором.

З точки зору військового планування, безпека на основі співробітництва також робить акцент не на підготовці протидії загрозам (стримування агресії), а на розробці превентивних заходів, які суттєво знижують вірогідність збройного конфлікту і потенційних руйнівних наслідків його розгортання, особливо з можливим застосуванням ЗМЗ.

Дослідник А. Д. Богатуров виокремлює лідерські і просторові структури безпеки. В першому типі домінують лінійні типи зв'язків – від найбільш стильної держави до менш сильних. Для другого типу характерний оточувальний тип зв'язків – коли держави прагнуть більше покладатися на опосередковану взаємодію з більш сильними партнерами, прагнучи при цьому уникнути чітко визначених зобов'язань. А. Д. Богатуров акцентує увагу на тому, що для АТР характерна просторова структура безпеки. Пояснюється це великою різноманітністю країн, які належать до політичного простору АТР, а також “азійською” специфікою вже сформованих у регіоні структур безпеки, діючих на основі багатостороннього діалогу (АСЕАН). В 90 рр. XX ст. – на початку XXI ст. геополітичні процеси, що відбуваються в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, свідчать на користь творення колективних структур безпеки; перспективним є формування їх в відповідності з концепцією безпеки на основі співробітництва.

3. Вплив США на Азійсько-Тихоокеанський регіон.

Не можна не відзначити і важливість економічного аспекту співробітництва як певного об'єднуючого початку в процесах інституціалізації структур регіональної безпеки в АТР на початку XXI ст. Багатоманітність Азійсько-Тихоокеанського регіону, відмінності політичних і економічних систем держав, які належать до нього, позначилися на специфіці формування структур безпеки в регіоні. Фактично з середини XX ст. в АТР відносини між провідними країнами регіону розбудовуються на основі двосторонніх антагоністичних зв'язків (КНДР – Республіка Корея, Китай – Тайвань), і в умовах біполярної системи міжнародних відносин ці тенденції отримали додаткову поляризацію.

Необхідно відзначити, ще одну характерну особливість процесу інституціоналізації багатосторонніх структур безпеки в АТР – в більшості випадків їх створення узалежнюється з необхідністю спільного розв'язання економічних проблем, досягнення економічної інтеграції в регіоні чи субрегіоні. Разом з тим, вже наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. виявилась і низка негативних тенденцій, які завадили і багато в чому і до сьогодні перешкоджають розбудові системи колективної безпеки в АТР. Це, насамперед, відмінності в інтересах країн регіону, як економічних, так і політичних.

Окремі американські політологи робили спроби виокремити важелі, які гальмують творення безпекових механізмів. Так, американський науковець С. Дюк приходить до висновку, що ними є:

1. Домінування конфуціанської етики в політиці країн регіону. Це є причиною вироблення своєрідного стереотипу поведінки, у відповідності з яким заради спільних інтересів можна пожертвувати індивідуальними. Це, з одного боку, надає преференції створенню колективних союзів. Але, з іншого боку лише зміцнює систему відносин, яка вже склалася.

2. Для країн регіону більш актуальним є сприйняття зовнішніх загроз в межах АТР (зовнішня експансія для КНДР, “буржуазна лібералізація” для КНР тощо), а тому створення регіональної безпекової організації не є для них пріоритетним завданням.

Разом з тим, це є свідченням і іншого напрямку регіонального розвитку. Коли загроза сприймається в межах субрегіону, наприклад Північно-Східної Азії в формі конфлікту РК і КНДР, обидві сторони віддають перевагу розв'язанню конфлікту внаслідок самостійних дій, не долучаючи до мирного процесу країни-сусіди. Отже, для країн АТР характерна політика, яку можна визначити як політику “найменших втрат” з питань розбудови багатосторонніх структур безпеки. Подібні переговори держави регіону (особливо ті, які не відносяться до розряду наддержав чи великих держав і легальних

власників ядерної зброї) прагнуть перевести в економічну площину, або намагаються зайняти пасивну вичікувальну позицію, щоб з ініціативою виступила інша сторона. В інших випадках мирні ініціативи великих держав нашоухуються на насторожене ставлення більш дрібних держав, які занепокоєні, що їх політичні і економічні права можуть зазнати утисків.

На рубежі XX – XXI ст. в АТР склалася ситуація, коли в регіоні відсутні один або два домінуючі центри сили. Відповідно сформувалась тенденція до розбудови структур безпеки в регіоні на багатополярній основі. Разом з тим, не можна не враховувати той факт, що на тлі існуючих високих потенціалів збройних сил в регіоні, розвитку перспективних військових технологій, зброї масового знищення і стратегічних наступальних озброєнь, на рубежі XX-XXI ст. посилюється вплив економічних важелів і економічних інтересів щодо формування структур безпеки в регіоні. Співробітництво країн АТР з питань безпеки в основному розвивається за двома напрямками: укладення дво- та багатосторонніх договорів і угод в цій сфері, а також формування і участь у міжнародних організаціях.

Наприкінці XX ст. країнами АТР була укладена низка договорів з проблем безпеки і нерозповсюдження ЗМЗ. Це Договір про без'ядерну зону в південній частині Тихого океану (т.зв. Договір Раротонга) від 6 серпня 1985 р. та Договір про створення зони, вільної від ядерної зброї в ПівденноСхідній Азії (Бангкокський договір) від 15 грудня 1995 р. Американські дослідники виокремлюють в АТР три субрегіональні зони, в яких розвиток багатосторонніх механізмів відбувається за своєю “субрегіональною” специфікою. Це Північно-Східна Азія, Південно-Східна Азія і Південний тихоокеанський субрегіон.

Реалії Азійсько-Тихоокеанського регіону визначають, що моделі безпеки на основі співробітництва, базисом яких є багатостороння участь держав, орієнтованих на поступову інтеграцію до регіональних діалогових і обмежувальних військово-політичних інфраструктур є найбільш оптимальними щодо конструювання загально-регіональної системи безпеки в сучасних умовах. В умовах сьогодення обстановка в АТР характеризується станом крихкої рівноваги, оскільки країни регіону з розпадом біполярної системи світу з чітко фіксованих небезпек вступили в світ неясних ризиків і загроз.

Серед регіональних суперечностей можна виокремити чотири головні групи проблем:

а) суперечності між окремими державами: суттєві суперечності між США і КНР в сфері економічних зв'язків і в політичних підходах до врегулювання певних міжнародних проблем (тайванська проблема); між США і Японією постійно загострюються суперечності в сфері економіки, валютно фінансової політики тощо; між Японією і КНР існують суперечності в сфері військової і оборонної розбудови; суперечності між двома корейськими державами, як і раніше, носять гостроконфліктний характер; низка територіальних суперечностей в регіоні також може бути віднесена до цієї категорії;

б) суперечності між групами країн, зокрема суперечності між субрегіоном Південно-Східної Азії і субрегіоном Північно-Східної Азії щодо підходів до проблем безпеки з питань інвестиційної політики тощо;

в) суперечності між великими, малими і середніми державами: в цілому після закінчення “холодної війни” політика деяких держав регіону набула більшої самостійності і незалежності, що спричинило суперечності з великими державами відносно питань безпеки (наприклад, Малайзія – США), у зв'язку з зростанням комплексної могутності цих держав (в першу чергу, занепокоєння щодо “китайської загрози”);

г) суперечності міжцивілізаційного характеру, які виникають у відносинах США і європейських держав з одного боку, і країн Північно-Східної і Південно-Східної Азії – з іншого. Враховуючи обставину, що на політичному просторі АТР представлені чотири великі держави (США, РФ, КНР та Японія), які мають вплив в глобальному масштабі, наслідки виникнення кризових ситуацій у регіональному форматі взаємин з самого

початку набуватимуть характер не лише регіональний, але і глобальний. В цьому і полягає змістовна сторона особливої загрози безпеці держав як Східної Азії, так і АТР в цілому.

Питання до самоконтролю:

1. Визначте, яке місце Китай посідає в регіоні?
2. Визначте, яке місце Японія посідає в регіоні?
3. Проаналізуйте, який вплив має США на регіон?

Лекція 7. Система безпеки в Латинській Америці.

1. Фолкленди
2. МЕРКОСУР
3. ЛАВТ

Основні поняття: *інтеграційні процеси, латифундизм, кризові явища, внутрішня стабільність, пільговий режим, демократичний розвиток.*

1. Фолкленди

Інтеграційні процеси та регіональна безпека в Латинській Америці.

У Латинській Америці розташовано 27 країн з населенням понад 350 млн. ч. За рівнем свого економічного розвитку після Другої світової війни вони значно відрізнялися одна від одної. До країн з найбільш розвинутою обробною промисловістю відносилися Аргентина, Бразилія, Мексика, Чилі. Такі країни, як Колумбія, Венесуела, Перу, Уругвай, мали розвинуту гірничу промисловість. Решта — це суто аграрні країни. Спільною ознакою для латиноамериканських країн була монокультурність економіки і сільського господарства, зокрема латифундизм (велике приватне землеволодіння), архаїчність відносин у сільському господарстві, аграрне перенаселення.

Відразу після війни економічне становище країн Латинської Америки було досить сприятливим — віддаленість від головних театрів війни, попит на сировину, промислові та сільськогосподарські товари, підвищення цін на них створили сприятливу ситуацію для розвитку в них економіки. У цих країнах почали розвиватися металургія, машинобудування, нафтохімія, електропромисловість.

Особливістю післявоєнного економічного розвитку країн Латинської Америки стало створення і зміцнення в них державного сектору в промисловості. Були націоналізовані або викуплені підприємства в нафтовій промисловості, залізниці, комунальне господарство тощо. Особливо інтенсивно одержавлення галузей народного господарства відбувалося в Аргентині, Бразилії, Мексиці, Чилі. Ця політика здійснювалася військовими авторитарними режимами, які мали достатньо широку народну підтримку. В Аргентині це період правління президента Хуана Домінго Перона (1946—1953), в Мексиці — президента Мігелі Алемана (1946-1952), в Бразилії — президента Жетуліу Вергаса (1950-1954), в Чилі — президента Гонсалеса Відели (1946-1952).

В умовах розгортання "холодної війни" США зміцнюють військово-політичне співробітництво з країнами Латинської Америки. 1948 р. вони уклали багатосторонній договір про колективну безпеку, у цей же рік була створена Організація американських держав. Американці переозброїли місцеві армії і створили нову військову еліту, яка пройшла підготовку в США. Вашингтон підтримував тісні зв'язки з такими одіозними антинародними режимами, як Батісти на Кубі, Сомоси в Нікарагуа.

Наприкінці 50-х — на початку 60-х років починається новий етап соціально-економічного розвитку Латинської Америки. Ресурси для проведення імпортозамінюючої індустріалізації були вичерпані, державні фінанси були переобтяжені необхідністю підтримувати величезний державний сектор економіки. Нестачі в бюджетах виникали і

внаслідок реалізації амбіційних проектів: у Бразилії — будівництво нової столиці Бразилія вдалині від перенаселеного Ріо-де-Жанейро, у Мексиці — проведення Олімпійських ігор 1968 р.

Це призводило до перенапруження бюджетів, зростання інфляції і, як наслідок, до політичної нестабільності. Понад 70 військових переворотів, путчів за 25 повоєнних років — таким був наслідок цієї нестабільності. В одних випадках на хвилі масового невдоволення до влади приходили ліві сили, які намагалися знайти вихід із становища на шляху будівництва соціалізму. Так розвивалися події на Кубі, де партизанська війна проти проамериканського режиму завершилася перемогою на початку 1959 р. Лідер повстанців 32-річний Фідель Кастро очолив уряд. Він налагодив тісні зв'язки з СРСР. М.С. Хрущов, захоплений ідеєю отримати союзника за 90 миль від США, пішов заради збереження режиму Кастро навіть на ризик ядерної війни в 1962 р. Куба, повторюючи досвід СРСР, стала рядовою країною тоталітарного соціалізму. Вважаючи, що вся Латинська Америка дозріла до соціалістичної революції, Кастро невтомно, але безрезультатно пробував підняти революцію на континенті. Під час однієї з таких спроб загинув у Болівії його сподвижник Ернесто (Че) Гевара, який став кумиром радикальної молоді 60-х рр.

У Чилі спробу побудови соціалізму здійснив уряд президента Сальвадора Альєнде в 1970-1973 рр., який складався з комуністів і соціалістів. На відміну від Кастро Альєнде прийшов до влади конституційним шляхом і намагався побудувати соціалізм у межах конституційної законності. Радикальні перетворення, включаючи націоналізацію всієї мідної промисловості, викликали хаос у економіці й масове невдоволення. Скориставшись цим, генерал Піночет за схвалення США повалив уряд Альєнде, який загинув при штурмі президентського палацу.

Пошуки шляхів подолання кризових явищ у соціально-політичній та економічній сферах часто приводили до встановлення військових хунт, які в 1962 р. прийшли до влади в Аргентині, в 1963 р. — у Гватемалі, Гондурасі, Еквадорі, в 1964 р. — в Болівії і Бразилії, в 1973 р. — в Чилі. Всі вони вели боротьбу з лівими, обмежували політичні свободи.

Одночасно США втручалися у справи країн Латинської Америки, щоб перешкодити комуністам захопити владу. Так, у квітні 1965 р. американські війська висадилися в Домініканській Республіці; 1973 р. США взяли участь у підготовці повалення конституційного уряду в Чилі; 1983 р. війська США окупували о. Гренаду.

Військові диктатури латиноамериканських країн виявились нездатними вирішувати назрілі проблеми (зупинити зниження середньорічних темпів зростання валового національного продукту, зупинити інфляцію, зменшити зовнішню заборгованість). Заходи економії за рахунок населення і нестримне зростання цін призвели до масових страйків і народних заворушень у багатьох країнах.

У 80-ті роки розпочинається відновлення демократичних режимів: 1980 р. — в Перу, 1982 р. — в Болівії, 1985 р. — в Бразилії, Гватемалі, Гондурасі, Уругваї, 1989 р. — в Сальвадорі і Парагваї, 1990 р. — в Чилі.

Фолклендський конфлікт був чи не єдиним збройним конфліктом після Другої світової війни, у якому провідну роль грали військово-морські сили. Багато спостерігачів сприйняли війну як нове свідчення потужності Британії як військово-морської держави, здавалося б, зниклої після розпаду колоніальної Британської імперії.

Територіальна суперечка між Великою Британією й Аргентиною через Фолклендські острови тривалий час була замороженою. Ситуація змінилася 1976 року, коли в Аргентині після чергового перевороту до влади прийшла хунта на чолі з генералом Гальтієрі.

Аргентинські військові припускали, що швидка окупація майже беззахисних островів змусить Лондон визнати належність цих територій Аргентині.

Першим неприємним сюрпризом для аргентинської хунти стало те, що адміністрація президента Рейгана одностайно пристала на бік свого головного та вірного союзника. Для уряду Маргарет Тетчер Фолклендський конфлікт виявився дарунком долі. Внутрішнє становище Англії було доволі складним, реформи виявились болючими, вибори

наближалися та падіння консерваторів було неunikним. І тут з'явився зовнішній ворог, котрий напав на британські землі. Патріотичний підйом охопив Англію. Зрештою, залишалося лише відбити напад і здобути перемогу.

Аргентинці 2 квітня 1982 висадилися на Фолклендські острови. Угруповання аргентинських військ кількісно переважала британське – 85 тис. проти трохи більше 30 тис. військовослужбовців, однак з технічного боку вона значно поступалася супротивникові. У повітряних боях, що були розв'язані, аргентинська авіація переважала майже удесятеро. Але попри це, далось взнаки переважання у вишколі британських пілотів. Втрати аргентинських літаків уп'ятеро були вищими за англійські.

Тим не менш, й англійці зазнали втрат. Внаслідок атаки аргентинський ВПС із застосуванням французьких ракет Exocet був уражений, а потім і потонув есмінець Sheffield, на якому був командний пункт ППО з'єднань британських ВМС. За десять днів був сильно уражений однотипний Glasgow.

Конфлікт підтвердив, що найбільшу небезпеку становлять засоби повітряних нападів, що здатні діяти на малих та над малих висотах. Корабельні зенітно-ракетні комплекси англійського флоту не забезпечили захисту від літаків, що літали низько. Американці зробили висновки й створили системи Aegis та AWACS, що стали зброєю протиракетної оборони.

Сподівання Москви на кризу в НАТО не справдилися. А за три роки розпочалася перебудова й останнє десятиріччя Радянського Союзу.

Перемога сприяла зростанню патріотизму у Великій Британії і посиленню позицій уряду Маргарет Тетчер. Для Аргентини поразка стала болючим ударом по національній гордості. Вона стала безпосередньою причиною падіння аргентинської військової хунти: вже 17 червня Леопольдо Гальєрі під впливом масових демонстрацій у Буенос-Айресі пішов у відставку. Необхідність війни та її історичне значення досі служить предметом запеклих суперечок в Аргентині, але керівництво країни, як і раніше, не відмовляється від претензій на острови.

Досягнута таким чином внутрішня стабільність і створення пільгового режиму для іноземних капіталовкладень привели до великого припливу інвестицій та прискорення розвитку.

Демократія та ринкова економіка стають визначальними для розвитку країн Латинської Америки. Визначився поворот до роздержавлення та приватизації засобів виробництва, до відкритості економіки. Повсюди намітився відхід від системи протекціонізму; латиноамериканці стали активно включатися у світове господарство.

У 80-ті роки XX ст. посилюється тенденція до активізації зовнішньої політики країн регіону. В між американських відносинах США мусили все більше рахуватись з позицією держав Л. Америки щодо захисту суверенітету та самостійної зовнішньої політики.

По закінченні «холодної війни» Латинська Америка перестала бути об'єктом протиборства двох політичних систем. Це призвело до того, що військово-стратегічні аспекти міжамериканського співробітництва, регіональної та національної безпеки втратили попереднє значення і поступилися місцем економічним і соціальним проблемам, а також питанням зміцнення демократичних інститутів у країнах регіону.

Усе це відбилося на подальшому розвитку ОАД (існує з 1948 р). У червні 1990 р. Генеральна Асамблея ОАД в Асунсьйоні (Парагвай) висловила на підтримку демократичного розвитку і проти застосування сили в міждержавних відносинах, за посилення боротьби проти бідності й соціальної нерівності, викорінювання наркобізнесу спільними зусиллями, за посилення ролі ОАД у розв'язанні проблем континенту.

Сесія 1991 р. вповноважила Раду ОАД на скликання надзвичайного засідання Генеральної Асамблеї чи наради міністрів закордонних справ у 10-денний термін у випадку загрози демократії в одній з країн-членів. Прийнята в грудні 1992 р. поправка до статуту ОАД дала право застосовувати санкції проти країни, в якій відбувся військовий переворот. Саме такі заходи були вжиті щодо Гаїті.

Низка рішень 1991—1999 рр. посилювала роль ОАД як органу співробітництва у реалізації програм економічного і соціального розвитку країн регіону. Характерно, що основна увага створеної в 1992 р. Комісії ОАД з безпеки приділяється вже не військовим питанням, а проблемам розвитку.

Нова проблема для континенту — зростаюча загроза навколишньому середовищу. На початку 90-х років екологічна криза вперше привернула увагу не тільки громадських, а й урядових кіл у країнах регіону. В червні 1991 р. утворилася спеціальна Комісія ОАД з охорони навколишнього середовища. Екологія стала новим напрямом зовнішньополітичної активності держав ОАД

2. МЕРКОСУР

Економічна інтеграція в Латинській Америці у 80—90-ті роки отримала нові стимули і дещо змінила свій зміст після переходу від політики державного протекціонізму до лібералізації економіки і зовнішньої торгівлі. Особливо різко активізувалися інтеграційні процеси в 90-ті роки. Основною тенденцією стало приєднання регіону до єдиного світового господарського комплексу, який формувався.

Процеси інтеграції в Латинській Америці проходили в різних формах. Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (ЛАВТ), яка об'єднувала 10 південноамериканських республік і Мексику, в 1980 р. перетворилася на Латиноамериканську асоціацію інтеграції (ЛАІ). Головна увага в ній зосереджувалася на промисловій кооперації в конкретних галузях і спільних програмах розвитку економіки та експорту. В червні 1990 р. члени ЛАІ вирішили зменшити взаємні мита на 10—20% і скасувати низку протекціоністських заходів. З 1992 р. функціонує Латиноамериканський парламент зі штаб-квартирою в Сан-Паулу (Бразилія).

Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР) у 80-ті роки через конфліктну ситуацію в субрегіоні практично не функціонував. Але на межі 80—90-х років інтеграційні зв'язки в Центральній Америці відновилися. їхньою характерною рисою стали часті зустрічі президентів центральноамериканських країн. Від 1990 р. в них брала участь і Панама. В червні 1990 р. на зустрічі президентів в Антигуа (Гватемала) був підписаний План розвитку для Центральної Америки, що передбачав спільні зусилля у сфері науково-технічного прогресу, в розвитку інфраструктури, у розв'язанні проблем зовнішнього боргу тощо.

На нараді в Тегусігальпі (Гватемала) у грудні 1991 р. президенти п'яти центральноамериканських республік і Панамі досягли домовленості про заснування Центральноамериканської системи інтеграції (ЦАСІ) в складі шести країн перешийка. В 1992 р. утворено координуючі органи ЦАСІ й ухвалено програму конкретних дій. У жовтні 1991 р. в столиці Гватемали урочисто відкрилася перша сесія Центральноамериканського парламенту (договір про субрегіональний парламент підписали Гватемала, Гондурас, Сальвадор, Коста-Рика та Нікарагуа).

Активніше домагались всебічної, в тому числі політичної, інтеграції три республіки в субрегіоні — Гватемала, Гондурас і Сальвадор. У жовтні 1992 р. їхні президенти висунули ідею політичного союзу і створення Центральноамериканської федерації. З лютого 1993 р. вони розпочали ліквідацію взаємних митних бар'єрів, здійснення єдиної митної політики та інтеграцію фінансових систем. Певний інтерес до планів трьох республік виявила Нікарагуа. Коста-Рика підтримала лише ідею економічної інтеграції. Панама погодилася на їхню інтеграцію, розглядаючи її як проміжний етап до спільного співробітництва зі США і Мексикою.

Розвивалося співробітництво у межах Латиноамериканської економічної системи (ЛАЕС). Працювали її комітети і міжнаціональні комісії з виробництва і збуту продовольства та інших товарів, з водних ресурсів, судноплавства, енергетики.

Субрегіональна Андська група (з 1969 р.), зі складу якої в 1976 р. вийшла Чилі, залишилася у складі п'яти держав (Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія).

Організація пом'якшила обмеження для іноземного капіталу. Наприкінці 80-х років спостерігається активізація її діяльності, збільшилася взаємна торгівля. У листопаді 1990 р. президенти п'яти андських країн домовились до 1995 р. створити зону вільної торгівлі, ліквідувати митні бар'єри, заснувати єдиний митний союз і координувати економічний розвиток. Вони висловились за спільну боротьбу з наркобізнесом і захист навколишнього середовища.

У червні 1984 р. в м. Картахені (Колумбія) відбулася конференція міністрів економіки, фінансів і закордонних справ 11 держав регіону (Аргентина, Бразилія, Мексика, Чилі, Венесуела, Колумбія, Перу, Еквадор, Болівія, Уругвай і Домініканська Республіка) з проблем зовнішнього боргу та інших економічних і політичних питань. Зустрічі членів Картахенської групи стали регулярними. Однак її діяльність виявилася малоефективною, що змусило більшість учасників — Аргентину, Бразилію, Мексику, Венесуелу, Колумбію, Перу і Уругвай, а також Панаму — створити паралельно в грудні 1986 р. Групу Ріо-де-Жанейро. Ці вісім країн входили до складу Контадорської групи і Групи підтримки Контадори і набули там досвіду співробітництва. У 1990 р. до Групи Ріо-де-Жанейро вступили Чилі, Еквадор, Болівія і Парагвай, після чого її склад став практично дублювати ЛАІ. Група Ріо-де-Жанейро докладала зусиль, щоб залучити до співробітництва країни Центральної Америки та Карибського басейну. Вона перетворилася на важливий форум спільного обговорення питань економічного й політичного співробітництва держав Латинської Америки.

Слід зазначити, що на середину 90-х років Група Ріо поряд з новими інтеграційними блоками висувається на перший план у міжамериканських відносинах. Про це свідчать щорічні зустрічі президентів 12 країн - учасниць Групи Ріо-де-Жанейро і коло безпекових питань, які вони обговорюють (боротьба з наркомафією, незаконна торгівля зброєю, захист демократії, права нелегальних мігрантів, проблема реформування ООН і тощо). Етапною стала зустріч президентів країн — членів і Групи Ріо у вересні 1997 р. в м. Асунсьйоні, на якій ухвалено «Декларацію Асунсьйона про суверенітет і юридичну рівність держав», де виокремлюються загальні принципи формування нового, справедливого світового порядку, позначено вірність демократичним цінностям, повагу до прав людини.

Пошук шляхів розв'язання проблеми зовнішнього боргу залишався найважливішим завданням Групи Ріо-де-Жанейро та урядів країн Латинської Америки. Вони домагалися від кредиторів зниження і стабілізації рівня відсотків, списання частини боргу. В березні 1989 р. міністр фінансів США Брейді запропонував план списання частини боргів для країн, які досягали фінансової стабільності. Пропозиціями плану скористалися Мексика, Коста-Рика, Венесуела, Уругвай, що сприяло зменшенню їхньої зовнішньої заборгованості на 20 %. У цілому «план Брейді» не вирішив проблеми, але пом'якшив її гостроту.

У серпні 1986 р. утворилися підвалини для аргентино-бразильської інтеграції, до якої згодом приєднався Уругвай. Її мета полягала у зміні курсу найбільших країн Південної Америки — від конкуренції перейти до об'єднання їхніх економічних зусиль.

У березні 1991 р. президенти Аргентини, Бразилії, Уругваю і Парагваю підписали договір про створення Спільного ринку країн півдня Америки (МЕРКОСУР) у складі цих держав. З 1991 р. поступово знижуються взаємні мита — до їх повного скасування в 1995 р. Вводяться єдині зовнішні тарифи, виробляється узгоджена позиція на світовій арені з економічних і політичних питань. Учасники МЕРКОСУР планували з часом приєднати до цієї організації інші південноамериканські країни, перетворити її на основне інтеграційне об'єднання Південної Америки.

3. ЛАВТ

Венесуела і Колумбія разом з Мексикою в 1992 р. заснували «Групу трьох» і розпочали зниження взаємних торговельних мит, щоб також поступово створити зону

вільної торгівлі. Субрегіональні об'єднання Південної Америки, які виникли у 80—90-ті роки, частково перетиналися одне з одним. У цих умовах ЛАІ, Група Ріо-де-Жанейро і ЛАЕС намагалися координувати їхні зусилля.

Інтеграційні процеси розвивалися і в Карибському басейні, де з 1973 р. існувало Карибське співтовариство. До його складу увійшли англомовні карибські держави і залежні від Великої Британії території.

У межах Карибського співтовариства функціонував Карибський спільний ринок, мета якого полягала в поступовому зниженні ліквідації згодом митних зборів між учасниками, вироблення єдиної митної політики та координування планів розвитку. Всередині Карибського спільного ринку існував локальний Східнокарибський спільний ринок, який об'єднував найменш розвинені і дрібні острівні країни субрегіону. Чотири з них — Гренада, Домініка, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Люсія в 1991 р. вирішили утворити політичний інтеграційний союз.

Швидкий розвиток західноєвропейської інтеграції, посилення економічних зв'язків між країнами АТР спонукали латиноамериканські держави одночасно з регіональною інтеграцією домагатися приєднання до високорозвинених економік країн Північної Америки. США і Канада, зі свого боку, виявляли зацікавленість у створенні потужного інтеграційного об'єднання в Західній півкулі.

Ідея економічного зближення з північними сусідами активно обговорювалася в Латинській Америці, а особливо у Мексиці, з 1990 р. Президент США Дж. Буш 27 червня 1990 р. виступив з «Ініціативою для Америк», де запропонував ідею нового економічного партнерства у Західній півкулі, що базувалося на створенні зони вільної торгівлі та інвестицій у складі США, Канади і країн Латинської Америки, яка, у свою чергу, мала закласти підвалини Міжамериканського спільного ринку. В Міжамериканському банку розвитку передбачалося заснувати спеціальний фонд для фінансування економічних програм у латиноамериканських країнах і частково списати борг тим з них, які найуспішніше здійснюють лібералізацію економіки та зовнішньої торгівлі. У листопаді—грудні 1990 Дж. Буш відвідав Мексику, Бразилію, Аргентину, Чилі, Уругвай і Венесуелу, де обговорював цю ініціативу й імовірні шляхи її реалізації з урахуванням взаємних інтересів. На ініціативу Буша позитивно відгукнулись уряди багатьох латиноамериканських держав.

Мексика в 1990—1991 рр. активізувала переговори зі США про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі і (НАФТА) за участю США, Канади і Мексики. Домовленість про це була досягнута в 1992 р. і набрала чинності з 1 січня 1994 р.

Саме перша половина 90-х років стала періодом «інтеграційної ейфорії», що охопила весь континент; у її центрі перебували НАФТА і багато країн регіону, які бажали приєднатися до неї. Окремі латиноамериканські держави виявили бажання потрапити до цієї зони через систему двосторонніх і багатосторонніх договорів про вільну торгівлю з Мексикою, одна з одною і, в перспективі, зі США. В 1991 р. підписано угоди про вільну торгівлю Мексики і країн Центральної Америки, між Мексикою і Чилі, а в 1993 р. — між Мексикою і Венесуелою. Зона вільної торгівлі мала об'єднати учасників «Групи трьох» (Мексика, Венесуела, Колумбія). У грудні 1992 р. аргентинський Президент К. Менем заявив, що пріоритетними для МЕРКОСУР повинні стати інтеграція цієї організації з НАФТА і створення в майбутньому загально-континентального інтеграційного об'єднання. Дещо обережно до НАФТА поставилася Бразилія, яка надавала перевагу зміцненню МЕРКОСУР і інтеграції Південної Америки, де б вона відігравала домінуючу роль.

Першу половину 90-х років можна охарактеризувати як етап зближення «двох Америк», гармонізації міжамериканських відносин, апогеєм якої стала зустріч глав 34 держав Західної півкулі 10—13 грудня 1994 р. у Майамі. На зустрічі було прийнято «Декларацію принципів партнерства в ім'я розвитку і процвітання: демократія, вільна

торгівля і розвиток на Американському континенті» та План дій зі 100 пунктів, який проголошував прагнення створити до 2005 р. Панамериканську зону вільної торгівлі.

Однак уже невдовзі після саміту в Майамі оптимістичні сподівання поступаються місцем значно прагматичним оцінкам майбутнього континентальної зони вільної торгівлі.

До середини десятиліття дедалі проблематичнішим ставало розширення НАФТА. Конгрес США фактично заблокував вступ до неї Чилі, що здавалося вирішеним ще в 1994 р.

В той час, коли північноамериканський інтеграційний проект натрапив на значні внутрішні труднощі (фінансова криза в Мексиці та її наслідки), помітнішу роль почав відігравати МЕРКОСУР. На середину 90-х років МЕРКОСУР трансформувався в інтеграційний блок, який розвивався найбільш динамічно і охоплював 60 % території Латинської Америки, 46 % її населення і біля 50 % ВВП. МЕРКОСУР у другій половині 90-х років перетворився на більший за НАФТА полюс притягання для інших держав регіону. В 1996 р. асоційованим членом об'єднання стали Чилі — одна з найрозвинутіших країн регіону — і Болівія. Почався переговорний процес з питання асоціації між МЕРКОСУР і Андською групою (Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія).

На кінець 90-х років МЕРКОСУР перетворився на четвертий за економічним потенціалом інтеграційний блок світу, який за обсягом ВВП (біля 1 трлн дол.) зрівнявся з країнами АСЕАН. При цьому намітилася активізація позарегіональних зв'язків. 15 грудня 1995 р. в Мадриді було підписано угоду про співробітництво між МЕРКОСУР і Європейським Союзом.

У квітні 1998 р. в Сантьяго (Чилі) відбувся другий саміт президентів двох Америк, який мав остаточно визначити схему і графік створення загально-континентальної зони вільної торгівлі, а головне — ліквідувати суперечності, які виникли між двома інтеграційними угрупованнями та їхніми лідерами — США та Бразилією. Це вдалося лише частково. У підсумкових документах підтверджувалось бажання створити до 2005 р. єдиний інтеграційний простір у Західній півкулі. Але це не виключає іншого сценарію — поділу півкулі на два мегаблоки: до НАФТА відійшли б услід за Мексикою Центральна Америка і Карибський басейн, а південноамериканські країни консолідувалися б навколо МЕРКОСУР.

Головним завданням для латиноамериканських країн на початку XXI ст. залишаються пошук і здійснення таких варіантів розвитку, які б відповідали місцевим умовам і дали б змісту країнам регіону поєднати оновлення економіки з інтересами більшості суспільства, інтеграцію у світове господарство — зі збереженням власних цивілізаційних підвалин.

Питання до самоконтролю:

1. Вкажіть причини та наслідки Фолклендської кризи
2. Обґрунтуйте причини утворення МЕРКОСУР
3. Проаналізуйте діяльність МЕРКОСУР
4. Поясніть засади утворення ЛАВТ

Лекція 8. Система безпеки на Близькому Сході.

1. Причини «арабської весни»
2. Наслідки «арабської весни»
3. Політика Турецької республіки

Основні поняття: «арабська весна», протистояння, трансформація, близькосхідні стратегії, економічний колапс, псевдохаліфат.

1. Причини «арабської весни»

Близький Схід — назва регіону, розташованого в Західній Азії та Північній Африці. Розташований на стику європейського, азійського та африканського материків. Назву дали європейці як найближчому до них східному регіону. Один із найважливіших економічних і військово-стратегічних вузлів на політичній карті світу.

Близький Схід - територія на заході Азії та північному сході Африки, де розташовані арабські країни: Єгипет, Судан, Сирія, Ліван, Ірак, Йорданія, Саудівська Аравія, Ємен, Кувейт, Катар, Оман, Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн, а також Туреччина, Ізраїль та Республіка Кіпр

Події на Близькому Сході створюють найсерйозніші безпекові виклики як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Близький Схід концентрує в собі майже всі актуальні загрози міжнародній безпеці. Якщо раніше можна було вважати конфлікти на Близькому Сході структурно з центром (ізраїльсько-палестинське протистояння) та периферією (конфлікти-сателіти, на кшталт ліванського), то сьогодні все частіше висловлюється думка про його трансформацію, вихід на вищий системний рівень – перетворення на цивілізаційне зіткнення "Захід – Іслам". Це тим більше актуально для держав, географічно наближених до регіону – насамперед, Туреччини, країни ЄС, Центральної Азії, РФ. У зоні ризику опиняються також країни Чорноморського регіону, до яких належить і Україна.

Найбільш активні події на Близькому Сході почали відбуватися з початком «Арабської весни». Під поняттям «Арабська весна» розуміють сукупність політичних радикальних змін, які відбулися у низці країн Північної Африки (Магрибу) та Близького Сходу навесні 2011 р. Хвиля арабських революцій розпочалася з Тунісу, потім в Єгипті, пізніше спалахнула в Ємені та Бахреїні. Не було жодної арабської країни, де б не відбувалися акції протесту, які прокотилися майже синхронно.

Події «Арабської весни» носили масовий характер та широку базу протестів, які розпочиналися як революція. Головними вимогами, які висувалися, мали соціально-економічний характер, насамперед зниження цін на продовольчі товари та створення нових робочих місць (у деяких країнах офіційний рівень безробіття складав 10 % переважно серед осіб працездатного населення віком до 30 років), боротьба з корупцією, подолання соціальної нерівності та житлової кризи. В Алжирі й Єгипті ці протести починалися як «хлібні бунти» після чергового підняття цін та товари першої необхідності. Найбільш псевдodemократичні й диктаторські режими не встояли перед натиском революційно налаштованих жителів.

За відмови влади проводити реформи в таких країнах, як Туніс, Єгипет, Лівія, Ємен діюче керівництво було повалене. Монархію в Бахреїні врятували збройні сили Саудівської Аравії, ОАЕ, Оману, які втрутилися в критичний момент. Окремим арабським режимам вдалося знайти опору в службах безпеки, каральних частинах, збройних силах. Тому революційні рухи в Лівії й Ємені носили затяжний характер, відрізнялися великим кровопролиттям.

Другою причиною було те, що у свідомості представників арабського світу закладено думку про те, що влада повинна зосереджуватися лише в руках нащадків пророка Мухамеда, тому усі світські диктатори в очах народу вважалися недостойними посади глав держав. Значний вплив на хід «Арабської весни» мав і Західний світ. США та Європа активно займаються перерозподілом впливу в ісламському світі. Захід намагається контролювати цей регіон із часів війни в Іраку й почав активно збільшувати контроль цін на нафту.

2. Наслідки «арабської весни»

В усіх арабських країнах, де відбулися революції, до влади прийшли ісламісти. В Тунісі вони зайняли 40 % місць у парламенті. В Єгипті на парламентських виборах перемогли «Брати мусульмани», а згодом їх представник став президентом Єгипту.

Король Марокко змушений був піти на поступки, проголосивши конституційну монархію та звільнив політв'язнів-ісламістів. Революція в Бахреїні була придушена за допомогою Саудівської Аравії та ОАЕ.

Зміна президентів в Тунісі та Єгипті не призвела до кардинальних змін суспільно-політичного ладу.

Особливо посилились позиції радикальних ісламістських організацій в Єгипті, Сирії, Лівії та Ємені. Серед країн, яких торкнулася «Арабська весна», найбільше постраждала Сирія. Конфлікт у країні вийшов вже далеко за рамки громадянської війни, після того як вона перетворилася на майданчик протистояння світових і регіональних сил від Ірану, Туреччини, Саудівської Аравії й Катару до постійних членів Ради Безпеки ООН – Росії та США.

Особливу загрозу становить становлення терористичного псевдохаліфату «Ісламська держава» (ІДІЛ), який взяв під свій контроль значні території Сирії та Іраку. Порівняно з іншими охопленими масовими протестами країнами, Туніс й Єгипет вийшли з мінімальними втратами з подій «Арабської весни». Цьому сприяли розвинені інститути держави, які виявилися здатними функціонувати самостійно, без прив'язки до конкретного правителя або режиму, відсутність розколу суспільства за релігійною ознакою й, головне, позиція збройних сил, які говорили про себе як про патріотичну силу поза політичними режимів.

Отже, ситуація на Близькому Сході залежить не лише від здатності країн регіону стабілізувати політичну ситуацію, а й від подальшого перерозподілу сфер геополітичного впливу найбільш зацікавлених у ресурсах регіону суб'єктів міжнародних відносин. Поява на політичній арені значної кількості опозиційних сил, що націоналістично налаштовані, свідчить про подальше загострення внутрішньополітичної ситуації в країнах регіону; ймовірно загострення міжкланової боротьби за владу та можливу втрату державного контролю за експортом сировини, що неминуче призведе до повторного військового втручання Заходу з метою стабілізації ситуації. Проте в такій ситуації США та країнам Західної Європи доведеться рахуватись із оновленими близькосхідними стратегіями Росії та Китаю.

Проблема Ірану з його ядерною програмою, триваючий конфлікт у Сирії, ізраїльсько-палестинського конфлікт – ось неповний перелік питань, що нині стоять на порядку денному і вимагають уваги та дієвих заходів з боку міжнародної спільноти.

На сьогодні, однак, політика провідних міжнародних гравців щодо Близького Сходу залишається неузгодженою. Неспроможність досягти консенсусу у питаннях Сирії, ізраїльсько-палестинського конфлікту та інших близькосхідних проблем яскраво проявила розбіжності зовнішньополітичних інтересів США, ЄС, Китаю, РФ, Туреччини в регіоні. Це не тільки заважає пошукові прийнятних шляхів вирішення конфліктів на Близькому Сході, але також створює серйозні приводи для погіршення відносин між впливовими державами, збільшуючи напруженість в глобальному міжнародному середовищі.

Яскравим прикладом є позиція щодо Сирії Російської Федерації та Китаю у Раді безпеки ООН. Обидві країни, користуючись правом вето як постійні члени Ради безпеки, блокують прийняття резолюцій по Сирії, спрямованих на ізоляцію режиму Б. Асада. Західні держави звинувачують Росію і Китай у тому, що в питанні Сирії відсутній прогрес.

Конфлікт у Сирії триває вже понад 8 років. Прогнози щодо швидкого падіння режиму Б. Асада не справдилися, хоча загалом його приреченість не викликає сумнівів. Понад 370 тисяч людей загинули за вісім років від початку війни у Сирії. Такі дані оприлюднили активісти Сирійського центру моніторингу за дотриманням прав людини (Syrian Observatory for Human Rights, SOHR). Серед жертв війни, за даними активістів, 113 тисяч цивільних мешканців, включно з 21 тисячею дітей та 13 тисячами жінок. Серед загиблих 125 тисяч військових сирійської армії та сил, що її підтримують, 67 тисяч представників інших озброєних формувань, а також 66 тисяч джихадистів. При цьому

кожен місяць продовження конфлікту зменшує шанси на встановлення громадянського миру в осяжному майбутньому і збільшує ризик його розростання до регіонального масштабу.

Насправді поширення конфлікту на сусідні країни вже відбувається. Так, збільшується напруження між сунітами та шиїтами у Лівані, де південь країни контролює радикальне шиїтське угруповання «Хезболла», що має на меті створення ісламської держави на зразок Ірану. Така ситуація хаосу й невизначеності як магнітом притягує до себе джихадистів.

США та країни ЄС намагаються впливати на ситуацію за допомогою жорстких економічних санкцій проти режиму Б. Асада. Найсуворіші санкції проти Сирії наклали Ліга арабських держав (ЛАД) та країни ЄС. Ці санкції, зокрема, забороняють будь-які транзакції з окремими особами, компаніями та державними інституціями, пов'язаними з сирійським правлячим режимом. Уникнути остаточного економічного колапсу Сирії поки що вдається завдяки допомозі Росії та Ірану.

Специфіка ситуації навколо Сирії полягає в тому, що позиція Ліги арабських держав виявилася загалом співзвучною позиції Заходу. У листопаді 2011 р. ЛАД застосувала економічні санкції щодо Дамаску, цей крок з боку об'єднання 22 арабських країн є безпрецедентним. Крім того, у січні 2012 р. ЛАД офіційно закликав Б. Асада піти у відставку і висловився на підтримку резолюції ООН (яку згодом заблокували за допомогою вето РФ та Китай).

В регіоні у Б. Асада залишився лише один союзник – Іран, а в світі загалом такими вважають РФ та Китай. Отже, позиція Росії щодо Сирії виявилася приводом для погіршення її відносин з країнами арабського світу, з одного боку, і з країнами Заходу – з іншого.

Важливою залишається роль Ірану в конфлікті. Тегеран надає Дамаску як воєнну, так і економічну допомогу, спрямовану т.ч. на підлив санкцій Заходу щодо експорту нафти. Крім того, Іран допомагає Б. Асаду у підготовці та тренуванні бойових загонів (зокрема, за деякими даними, Іран допомагав у підготовці підрозділу, задіяного у різні цивільного населення в сирійському регіоні Хула).

Ситуація ускладнюється й завдяки діям ліванського угруповання «Хезболла», яку підтримує Іран. У випадку втручання у конфлікт з боку міжнародної спільноти «Хезболла» погрожує розбурхати ширший конфлікт в регіоні, зокрема спрямувати його проти Ізраїлю.

Окремої уваги заслуговує роль Туреччини в регіоні. Ця країна, ще донедавна союзник Сирії, зайняла активну позицію, закликавши Б. Асада піти у відставку та надаючи підтримку сирійській опозиції. Турецький уряд дозволив сирійським біженцям розміститися на своїй території. Зараз Туреччина завдяки такій своїй позиції у «сирійському питанні» відіграє безперечну роль регіонального лідера.

Наприкінці XIX століття офіційною доктриною Османської імперії вважався османізм, суть якого полягала в рівності перед законом всіх підданих, незалежно від їх віросповідання чи етнічного походження, і згуртування їх в єдину «османську націю». На початку XXI століття концепцію неоосманізму розвинув экс-міністр закордонних справ (2009-2014 рр.) і экс-прем'єр-міністр ТР Ахмет Давутоглу (2014-2016 рр.).

3. Політика Турецької республіки

Згідно з постулатами неоосманізму, зовнішня політика Туреччини має базуватися на кількох принципових положеннях: повернути в поле неоосманізму переважно арабські країни за допомогою «м'якої сили»; проводити активну дипломатичну і економічну політику з метою перетворення Туреччини на провідну регіональну державу.

В теорії Туреччина, у результаті реалізації доктрини неоосманізму, має перебрати на себе роль посередника в регіональних конфліктах на Близькому Сході, але в дійсності вона стала учасником цих конфліктів, особливо в Сирії і Лівії. Більшість аналітиків

схиляється до того, що різноманітна військова допомога Туреччини Урядові національної згоди (УНЗ) Фаїза Сараджа у першій половині 2020 року відчутно змінила співвідношення сил на його користь у протистоянні з Лівійською національною армією (ЛНА) фельдмаршала Халіфі Хафтара.

Туреччина також прагне стати моделлю модернізації і демократизації в арабських країнах і посередником між Сходом і Заходом, але це прагнення все ще далеке від реалізації, тим більше, що у неї напружені і навіть ворожі відносини з багатьма сусідніми країнами — Сирією, Грецією, Кіпром, Вірменією, Іраком, Ізраїлем, ОАЕ та Саудівською Аравією.

Така роль Туреччини буде надалі посилюватися. На сьогодні слід відзначити погіршення турецько-російських відносин через розбіжності позицій щодо сирійського та лівійського конфліктів, а також по Нагірному Карабаху.

При оцінці ситуації на Близькому Сході слід враховувати дію релігійного чинника, а саме суперечності між прихильниками окремих напрямів всередині ісламу. На сьогодні, за оцінкою відомого французького експерта О. Руа (інтерв'ю для «Радіо Свобода»), на Близькому Сході склався своєрідний трикутник. Це – режими, що виникли внаслідок «арабської весни», салафітський рух (ісламські течії, що виступають за збройний джихад) і про-іранська коаліція (до неї нині входять Іран і Сирія під керівництвом Б. Асада). Останні дві сили намагаються розвернути масові рухи в арабських країнах (так звану «арабську вулицю») проти Заходу і підірвати, таким чином, здобутки «арабської весни», яка розпочиналася як рух за демократизацію, а також помірковану сунітську коаліцію, що виступають проти Ірану. Сунітська коаліція, до якої входять Саудівська Аравія, Туреччина, Єгипет і країни Перської затоки, виступають проти втручання Ірану до близькосхідних проблем. Ці країни мають спільний інтерес, спрямований на те, щоб унеможливити створення Іраном ядерної зброї. Іран, у свою чергу, намагається розбити цю коаліцію, закликаючи «арабську вулицю» виступати проти своїх урядів. Експерт вважає, що йдеться жодним чином не про «зіткнення цивілізацій», а виключно про політику.

Ще одним давнім чинником, що провокує протистояння на Близькому Сході, є палестинсько-ізраїльський конфлікт. Цей конфлікт не лише постійно підвищує градус нестабільності в регіоні, а й слугує постійним джерелом напруги у міжнародних відносинах.

30 листопада 2012 р. Генеральна асамблея ООН прийняла рішення про надання Палестинській автономії (ПА) статусу держави-спостерігача в ООН (до цього єдиною країною не-членом ООН, що мала подібний статус, був Ватикан). Це рішення не тільки не сприяє розв'язанню ізраїльсько-палестинської проблеми, але й спричиняє новий виток напруженості.

І хоча згадана резолюція ГА ООН спричинила широкий розголос в інформаційному просторі, проте, за оцінками експертів-правників, нею насправді не встановлюється міжнародно-правовий статус Палестини як суверенної держави. Для палестинців це рішення на практиці мало що змінить, крім отримання можливості ініціювати розгляд питань в Міжнародному Суді ООН. Отже, рішення ООН не тільки не сприяло залагодженню конфлікту, а спричинило підвищення міжнародного напруження у світі.

Регіон Близького Сходу створює на сьогодні суттєві виклики та загрози міжнародній безпеці. Україна як одна з держав Чорноморського регіону, перебуває у полі дії цих викликів та загроз.

Події на Близькому Сході показали низьку ефективність міжнародних організацій (насамперед ООН) у вирішенні ситуації в регіоні.

Близький Схід продовжує залишатися для світу джерелом енергоносіїв, конфлікти в цьому регіоні впливають на світові ціни на нафту та газ. Тому постійний моніторинг за ситуацією в регіоні є обов'язковим. Враховуючи залежність України від експортних

енергоносіїв, такий моніторинг є необхідною передумовою системи прийняття державних рішень в енергетичній та економічній сферах.

Події в регіоні призвели до зміни позиції регіональних лідерів. Вихід Туреччини на провідні позиції в регіоні підвищує для України важливість розбудови двосторонніх відносин з цією країною. В цьому контексті українській стороні варто й надалі приділяти увагу розбудові відносин стратегічного партнерства з Туреччиною, що мають останнім часом позитивну динаміку.

Підвищення рівня загроз та безпекових викликів на Близькому Сході позначається на системі міжнародних відносин у світі. Спостерігається наростання суперечностей між провідними міжнародними гравцями (США, ЄС, Китай, РФ, Туреччина) залежно від прийняття сторонами тієї чи іншої позиції в конфліктах регіону (насамперед сирійському, лівійському та ізраїльсько-палестинському).

Україна має виробити власну зважену позицію щодо подій в регіоні, продиктовану зовнішньополітичними пріоритетами та власними національними інтересами. Питання економічної вигоди та доступ до нових джерел енергоносіїв в регіоні для України напряду пов'язані з дією політичних та безпекових факторів.

Важливість розвитку відносин України з країнами Близького Сходу визначається роллю і місцем цього регіону у системі сучасних міжнародних політичних, економічних і безпекових координат.

Про взаємне прагнення України та близькосхідних держав до розвитку відносин свідчить широка дипломатична присутність: Україна має Посольства в Ізраїлі, Іраку, Йорданії, Катарі, Кувейті, Лівані, Об'єднаних Арабських Еміратах, Саудівській Аравії, Сирії, діє також Представництво України при Палестинській Національній Адміністрації. У Києві функціонують Посольства Ізраїлю, Іраку, Катару, Кувейту, Лівану, Об'єднаних Арабських Еміратів, Палестини, Саудівської Аравії та Сирії.

Зацікавленість України у розвитку торговельно-економічного співробітництва з країнами регіону обумовлюється їхньою відносною географічною близькістю, значним попитом на українську продукцію (насамперед металургії та сільського господарства, а також хімічної промисловості і машинобудування), можливістю диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, значним інвестиційним потенціалом.

Україну і держави регіону пов'язує також людський фактор: на Близькому Сході проживають тисячі українських громадян, а в Україні у вищих навчальних закладах навчаються тисячі студентів з близькосхідних країн.

Останні події на Близькому Сході призвели до певного зниження активності політичних контактів і падіння обсягів товарообігу України з країнами цього регіону.

Разом з тим можна сподіватися, що ці негативні явища носять тимчасовий характер, а країни Близького Сходу і надалі залишатимуться для України одним з пріоритетних напрямів взаємовигідного співробітництва. Цьому покликана сприяти робота з усунення торговельних бар'єрів з країнами регіону. Зокрема, тривають переговори щодо укладення угоди про вільну торгівлю з Ізраїлем, започатковано контакти України з Генеральним секретаріатом Ради співробітництва арабських держав Перської затоки тощо.

Питання до самоконтролю:

1. Визначте, в чому причини «арабської весни»?
2. Проаналізуйте, до чого призвели наслідки «арабської весни»?
3. Назвіть основні чинники політики Турецької республіки.

Лекція 9. Основні проблеми європейської безпеки

1. Політика Франції щодо європейської безпеки
2. Погляди Великобританії щодо європейської безпеки

3. Політика Німеччини щодо європейської безпеки

Основні поняття: світове співтовариство, потенційні можливості, стратегічна концепція, антагонізм, стратегічна концепція, цілі і принципи.

1. Політика Франції щодо європейської безпеки

Масштабні зміни, що відбулися в міжнародній системі, – припинення протистояння антагоністичних соціально-політичних систем, зростання загрози для глобальної і регіональної безпеки з боку міжнародного тероризму, екстремізму із застосуванням насильства, організованої злочинності і негативних наслідків наркоторгівлі в світовому масштабі - висунули на перший план проблеми становлення і формування нової системи міжнародної безпеки особливо на Європейському континенті.

Мова передусім іде як про її теоретичні аспекти, які торкаються необхідності переусвідомити поняття самої міжнародної безпеки та проблеми джерел сучасних загроз, так і про роль тих міжнародних інститутів, статутним і пріоритетним завданням яких є інституціонально-функціональне зміцнення безпеки. На рубежі третього тисячоліття проблематика виникнення і становлення якісно нової всеосяжної системи міжнародної безпеки, є дуже актуальною, що пояснюється не тільки її абсолютною вагою для збереження людської цивілізації, але і високим прагматичним значенням для стабільного функціонування держав – членів світового співтовариства. Особливого значення ці процеси набувають на регіональному рівні.

На початку третього тисячоліття проблематика виникнення і становлення якісно нової всеосяжної системи міжнародної безпеки, є дуже актуальною, що пояснюється не тільки її абсолютною вагою для збереження людської цивілізації, але і високим прагматичним значенням для стабільного функціонування держав – членів світового співтовариства.

Особливого значення ці процеси набувають на регіональному рівні. Варто відзначити, якщо розуміти основне призначення міжнародного права як організацію міжнародних відносин, яка відповідає сучасному рівню людської цивілізації, то можна дійти висновку про те, що дії по створенню і розвитку нових механізмів міжнародної безпеки, які є реально діючими за сучасних умов, повинні визначатися якісно іншим, новітнім розумінням значення, джерел і призначення міжнародного права, які вироблені історичним ходом розвитку цивілізації. Таке нове розуміння з'являється в умовах, коли від міжнародного права потрібно не тільки недопущення прямих збройних конфліктів між державами, але й забезпечення загальної безпеки і стабільного стійкого розвитку світової спільноти. У юридичному плані концепція міжнародної безпеки повинна передбачати розвиток такої системи міжнародного правопорядку, яка була б заснована на визнанні взаємозалежності сучасного світу та служила нормативним вираженням пріоритету загальнолюдських цінностей і інтересів над інтересами державними і національними, гарантувала б свободу вибору народами шляхів свого соціально-економічного і політичного розвитку, забезпечувала б пріоритет права в політиці. Засобами забезпечення безпеки держави є військова сила і дипломатія, а об'єктом забезпечення є інтереси безпеки.

Процес реалізації інтересів пов'язано з обмеженням довільності міжнародних відносин, що знаходить вираження в уточненні правил поведінки їх учасників. Роль регулювання взаємодії держав у фазі нормативного забезпечення їхньої безпеки виконують основні принципи міжнародного права, закріплені в Статуті ООН, найважливішими з яких є принципи рівноправності держав; поваги суверенітету; заборони застосування сили або погрози силою; вирішення міжнародних спорів виключно мирними засобами; невтручання у внутрішні справи держави і інші. Організаційна фаза забезпечення безпеки держави виражається у пошуку балансу між дипломатичними і військовими засобами захисту своїх інтересів на основі принципів міжнародного права.

Дійсно, сучасне міжнародне право, особливо його ядро, основні принципи міжнародного права складають необхідну нормативну основу для створення безпечного світу. Тому першочерговим завданням є пошуки і зусилля, спрямовані на реалізацію всіх потенційних можливостей чинних норм міжнародного права.

Якщо проаналізувати предмет безпеки, то можна виділити **чотири основні підходи**.

Перший підхід – *національна безпека* – передбачає захист основних інтересів конкретної держави.

Другий підхід – *регіональна безпека* – має на увазі наявність найбільш ефективних систем безпеки в рамках конкретних географічних регіонів.

Третій підхід – *міжнародна безпека* – звертає більшу увагу на взаємозв'язок безпеки однієї держави з безпекою інших держав (колективне використання збройної сили, міжнародні інститути і режими безпеки).

Четвертий напрямок – *глобальна безпека* – має всеосяжний характер, відрізняється ширшим предметом та об'єктом, і включає в себе крім військової безпеки, захист громадянських прав і таке інше.

Однак, визнаючи наявність даних підходів, все ж уявляється, що не треба протиставляти їх, оскільки безпека в сучасному світі неподільна. Дійсно, жодна країна світу не може дозволити собі захист інтересів національної безпеки, спираючись виключно на власні ресурси. Це один з найбільш вагомих аргументів на користь моделі безпеки на основі співпраці.

Виходячи з розуміння загального характеру міжнародної безпеки, заходи, спрямовані на забезпечення стабільного і ненасильницького миру, повинні мати всеосяжний характер. Тобто, вони повинні торкатися різних та практично всіх сфер і галузей взаємодії держав: політичної, військової, соціально-економічної, екологічної, гуманітарної та інших. Останнім часом на форумах міжнародного співтовариства дедалі частіше говориться про екологічний і гуманітарний аспекти загальної безпеки, що набувають справді глобального характеру. І це є виправданим, оскільки зараз неможливо забезпечити загальну безпеку без екологічної безпеки та дотримання основних прав і свобод людини. Разом з тим, потрібно враховувати, що основою системи Стратегічна концепція в умовах світу, що перманентно змінюється, виступає колективна безпека.

Колективна безпека – це система колективних заходів, що застосовуються державами на універсальній або регіональній основі з метою усунення загрози миру, запобігання або придушення актів агресії та відновлення міжнародного миру і безпеки відповідно до міжнародного права. В останні роки світова спільнота дедалі частіше стикається із збройними конфліктами нового покоління – внутрішніми збройними конфліктами, що відбуваються в межах території однієї держави. У міжнародному праві вони отримали найменування збройних конфліктів не міжнародного характеру. При чому такі внутрішні конфлікти сьогодні вже переважають серед усіх озброєних зіткнень на нашій планеті.

У конфліктах нового покоління, навіть якщо встановлено, що вони представляють загрозу міжнародному миру і безпеці, важко, а то й взагалі неможливо встановити носія такої загрози. Більш того, принаймні на ранній стадії свого розвитку, такі внутрішні збройні конфлікти можуть і не становити загрози міжнародному миру і безпеці, залишаючись порушенням внутрішнього порядку в державі, на території якої вони відбуваються. Одним із найважливіших завдань як у праві, так і в практиці є необхідність для ООН і регіональних структур колективної безпеки знайти рішення, в тому числі і військове, проблем держав, в яких сепаратистські сили борються за незалежність. Потрібно зазначити, що право, а тим більше практика, не досягли потрібної рівноваги в цьому складному питанні, і багато рішень у кожному конкретному випадку залежать не тільки і не стільки від загальних правил, скільки від конкретних фактичних обставин.

Засобами забезпечення безпеки держави є військова сила і дипломатія, а об'єктом забезпечення є інтереси безпеки. Процес реалізації інтересів пов'язано з

обмеженням довільності міжнародних відносин, що знаходить вираження в уточненні правил поведінки їхніх учасників. Роль регулювання взаємодії держав у фазі нормативного забезпечення їхньої безпеки виконують основні принципи міжнародного права, закріплені в Статуті ООН. Організаційна фаза забезпечення безпеки держави виражається в пошуку балансу між дипломатичними і військовими засобами захисту своїх інтересів на основі принципів міжнародного права. Відповідно до ст.52 Статуту ООН цілі, принципи і діяльність регіональних організацій у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки повинні бути сумісні з цілями і принципами ООН, тобто не тільки не суперечити останнім, але у своїй основі з ними співпадати. При такому тлумаченні і застосуванні ст. 52 Статуту ООН, діяльність регіональних організацій цілком вписується в систему колективної безпеки, передбачену Статутом ООН.

Початком становлення і розвитку європейської системи безпеки, можна вважати процес інтеграції Європи, відразу після утворення 18 квітня 1951 р. першої інтеграційної структури – Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), оскільки Договір про ЄОВС ніс істотне політичне навантаження. Відзначається, що 7 лютого 1992 р. у м. Маастрихт (Бельгія) був підписаний Договір, який перетворив Європейське Співтовариство на Європейський Союз, передусім і уперше, чітко сформулював цілі ЗЗППБ: захист загальних цінностей, основних інтересів і незалежності Союзу; зміцнення безпеки Союзу і держав членів всіма засобами; зберігання миру і зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, так само як і принципів Гельсінського заключного акту і цілей Паризької хартії; сприяння міжнародній співпраці; розвиток і консолідація демократії і законності, повага до основних прав і свобод людини. У 1997 р. на зустрічі в м. Амстердам був прийнятий договір, який удосконалив правові механізми формування ЗЗППБ Європейського Союзу.

Військова активність в ЄС знайшла своє особливе вираження в підсумковому документі Гельсінського саміту, що проходив 10-11 грудня 1999 р. про створення єдиної європейської армії. Проте, Додаток IV до вище згаданого документа містить положення про те, що НАТО залишається основою колективної оборони своїх держав-членів і буде продовжувати відігравати важливу роль у врегулюванні можливих військово-політичних криз. Концепція загальної європейської оборони в тому вигляді, в якому вона передбачена, неминуче веде до зближення ЄС з НАТО. З цим пов'язані питання про потенційну ефективність, про можливості і критерії застосування сил швидкого реагування, що створюються, та про реальні межі європейської політики в галузі безпеки і оборони. НАТО є військово-політичною міжнародною міжурядовою регіональною організацією, але аналіз Засновницького договору НАТО, а також нової Стратегічної концепції НАТО 1999 р., свідчить про те, що альянс претендує на трансформацію з регіональної структури оборонного характеру в організацію для побудови і підтримання глобальної безпеки. При цьому слід зазначити, що ст. 103 Статуту ООН закріплює переважну силу зобов'язань її членів по Статуту та позбавляє правового обґрунтування як прагнення НАТО не вважати себе регіональною організацією, так і її спроби піднести можливість застосування збройних акцій без мандата Ради Безпеки ООН в принцип, як це передбачається в Стратегічній концепції.

Стратегічна концепція НАТО деформує саме право держави на індивідуальну або колективну самооборону, яка Статутом ООН допускається лише у випадку, якщо станеться збройний напад на члена Організації, і заходи здійснення якої ніяким чином не повинні торкатися повноважень і відповідальності Ради Безпеки. У Концепції чималий акцент робиться на тому, що грубі і масові порушення прав людини є ледве чи не імперативною основою для військового втручання НАТО, тобто на основі “гуманітарної інтервенції”.

Таким чином, НАТО і ЄС найчастіше розглядають як дві складові частини європейської економіко-політичної системи, де ЄС відповідає за економічну інтеграцію, а НАТО – за питання безпеки, доповнюючи одне одного. Іноді супротивники вступу

України до НАТО говорять про намір увійти в альтернативну „все європейську” системи безпеки.

Однак, у Європі існує всього лише три реальні організації, які займаються безпекою.

Перша – це НАТО, який включає членів Європейського Союзу, а також може включати держави, які перебувають за межами ЄС.

Друга – це сам Європейський Союз, який буде свою оборону не автономно, а у партнерстві з НАТО, що й зрозуміло.

Ще одна організація, яка працює у сфері безпеки – це Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Нині ОБСЄ об'єднує держави Європи, Азії і Північної Америки. Основним здобутком ОБСЄ стала координація цією організацією ухвалення Договору про скорочення звичайних збройних сил у Європі, який встановив кількісні обмеження для країн Європи на головні види звичайних озброєнь. ОБСЄ намагалася здійснювати посередництво або моніторинг у конфліктних зонах на територіях нових незалежних держав СНД – у Придністров'ї, Абхазії, Нагірному Карабаху й Чечні. Зараз на Сході України.

Однак, результати діяльності ОБСЄ є досить скромними. Інакше й не могло бути - з огляду на обмежені засоби цієї організації. Цілі ОБСЄ принципово відмінні від НАТО. Це, насамперед, попередження конфліктів, управління кризами і постконфліктне відновлення, а також дотримання прав людини, біженців, контроль за озброєннями, економічний розвиток, політичні реформи і проблеми довкілля. Тому ОБСЄ – це не організація, яка гарантує безпеку, а лише допомагає поговорити тим, хто інакше як через приціл автомата вже говорити не здатен. Відсутність воєн у Європі після Другої світової війни та успішна миротворча діяльність НАТО у Боснії, Косові, Македонії тощо стали можливими через те, що НАТО, на відміну від ОБСЄ, має реальні інструменти силового впливу та примушування до миру.

У Європейському союзі вже досить тривалий час борються дві тенденції. Одна з них, підтримана насамперед Францією, а з середини 1990-х рр. – і Німеччиною, полягає в тому, щоб відокремитися в питаннях континентальної безпеки від США і НАТО та створити власну, європейську систему безпеки.

Для досягнення успіху ЄС необхідно зосередитися на виконанні таких завдань: рішучі, термінові дії на ключових напрямках оборонного сектора; наполегливе об'єднання зусиль і ресурсів; підвищення ефективності діяльності Європейської оборонної агенції (ЄОА). Перспективною видається і практика спеціалізації ролей (литовські підрозділи очищення води, чеський досвід захисту від ядерної і хімічної зброї тощо).

Франція постійно наполягає на зміцненні воєнної складової, отже підвищенні професіоналізму та можливостей військових, на удосконаленні структур прийняття рішень і перетворення ЄС на самостійного і автономного гравця у цій царині.

2. Погляди Великобританії щодо європейської безпеки

Велика Британія, яка поділяє погляди Франції стосовно необхідності підвищення воєнної потуги держав-членів ЄС, наполягає водночас на збереженні центральної ролі НАТО як головного інструмента європейської оборони. Лондон вкрай обережно налаштований щодо дублювання інституціональних структур Північноатлантичного альянсу на європейському рівні. Деякі скандинавські країни та Німеччина наполягали на посиленні цивільного компонента і ресурсів, застосовуючи всебічний підхід до антикризового управління, починаючи із запобігання кризам і закінчуючи постконфліктною стабілізацією.

Проти спроб підірвати монополію НАТО на гарантування безпеки в Європі активно виступають такі країни, як Велика Британія, Італія, Португалія, Нідерланди, Данія, а також усі члени НАТО з числа країн Центральної і Східної Європи, які в 2004 р. стали й членами ЄС. Унаслідок вступу 10 нових членів у травні 2004 р. до ЄС приєдналася група центральних та східних європейських країн, які виступають за непорушність зв'язку з

НАТО у сфері безпеки та за те, щоб європейська оборонна складова розвивалася в межах НАТО.

Україні, з огляду на перспективи вступу до ЄС, треба враховувати цей досвід і синхронізовувати свої зусилля у реформуванні сектора безпеки з урахуванням практичних заходів ЄС.

Для України особливі відносини з НАТО та ОБСЄ є передумовою поглиблення взаємодії з її країнами-членами і додатковим аргументом у просуванні України до Європейського Союзу, членство в якому проголошено стратегічною метою її зовнішньої політики.

Це надасть Україні додаткову можливість використати партнерські відносини з НАТО для побудови нової системи національної та активної участі у створенні європейської безпеки, але при цьому необхідно або неухильно дотримуватися вимог Конституції України в питаннях, пов'язаних із здійсненням зовнішньополітичної діяльності, забезпеченням національної безпеки України, підтриманням на належному рівні її обороноздатності і забезпечити подання на розгляд Верховної Ради України укладених від імені України договорів, якими встановлюються договірно-правові основи її співпраці з міжнародними організаціями, і згода на обов'язковість яких надається Верховною Радою України, або, виходячи з реалій, що складаються, внести в Конституцію України відповідні зміни, що стосуються питань, пов'язаних із здійсненням зовнішньополітичної діяльності, забезпеченням національної безпеки України.

Одним з вагомих факторів, який впливає на перспективу вступу України до євроатлантичної спільноти, є психологічна готовність до цього як більшості населення України, так і політичної еліти, внаслідок агресії Росії, анексії нею Криму та розв'язання війни на Сході України.

Питання до самоконтролю:

1. Визначте, в чому полягає політика Франції щодо європейської безпеки?
2. Визначте, в чому полягає сучасна політика безпеки Великобританії?
3. Розкрийте зміст політики Німеччини щодо європейської безпеки.

Лекція 10. Структура та моделі європейської безпеки у XXI ст.

1. Європейські структури, що опікуються зовнішньою політикою і політикою безпеки.
2. Лісабонський договір 2007 року.
3. Сутність концепції кооперативної безпеки.

Основні поняття: *країни-ізгої, культура безпеки, управління кризами, моделі та концепції, імплементація.*

1. Європейські структури, що опікуються зовнішньою політикою і політикою безпеки

Важливим документом щодо розвитку європейської системи колективної безпеки на початку XXI століття є ухвалена в грудні 2003 року Європейська стратегія безпеки (ЄСБ). На відміну від американських аналогів (Стратегії національної безпеки – 2002, 2006 та 2010 рр.), європейський варіант значно більше уваги приділяє джерелам, що спричиняють зuboжіння і глобальні страждання людей.

Дещо в інший спосіб вибудована й ієрархія п'яти найнебезпечніших загроз: тероризм, зброя масового ураження, країни-ізгої, організована злочинність та регіональні конфлікти.

Європейська стратегія відрізняється від американської і фокусуванню на складність і комплексність причин, що підживлюють сучасний міжнародний тероризм, де відзначається, насамперед, дестабілізуючий ефект регіональних конфліктів. Слід також підкреслити три хвилі реформ сектора безпеки ЄС. Спочатку (протягом 2003 - 2005 років) увага спрямовувалася на розвиток всебічного антикризового управління (crisis management).

У 2006 - 2008 роках головні зусилля концентрувалися на вдосконаленні структур та зміцненні можливостей антикризового управління.

З середини 2008 року стає помітною інша тенденція – спроба пристосувати ЄПБО до ширшого політичного контексту, тісніше зв'язати ієрархічну структуру з ЗЗППБ, з інструментами та ресурсами Єврокомісії.

Різні інтереси членів ЄС, а також ресурси і, що важливіше, різна культура безпеки перетворилися на чинники, що рухали інституціональні реформи в площині ЄПБО. Загалом точилася досить напружена боротьба між трьома головними підходами стосовно ЄПБО.

Франція постійно наполягала на зміцненні воєнної складової, отже підвищенні професіоналізму та можливостей військових, на удосконаленні структур прийняття рішень і перетворення ЄС на самостійного і автономного гравця у цій царині.

Велика Британія, яка поділяла погляди Франції стосовно необхідності підвищення воєнної потуги держав-членів ЄС, наполягала водночас на збереженні центральної ролі НАТО як головного інструмента європейської оборони. Лондон був вкрай обережно налаштований щодо дублювання інституціональних структур Північноатлантичного альянсу на європейському рівні.

Деякі скандинавські країни та Німеччина наполягали на посиленні цивільного компонента і ресурсів ЄПБО, застосовуючи всебічний підхід до антикризового управління, починаючи із запобігання кризам і закінчуючи постконфліктною стабілізацією. Відтак інституціональні риси ЄПБО народжувалися у боротьбі цих трьох підходів.

Однак, основною проблемою є не зміст основоположних законодавчих актів ЄС, ЄСБ, а механізми їх реалізації. До 1999 року на додаток до національних інститутів держав (міністерств оборони та закордонних справ тощо) було не менше дев'яти європейських структур, що опікувалися зовнішньою політикою і політикою безпеки.

На вищому рівні, безумовно, перебуває Європейська Рада, яка з періодичністю у півроку на рівні глав держав і урядів з правом остаточного рішення і політичною відповідальністю з'ясовує питання, пов'язані із зовнішньою політикою і політикою безпеки.

Нижче розташована Рада загальних справ (General Affairs Council – GAC). Вона збирається щомісяця. До неї входять міністри закордонних справ. Практично це ключовий орган, який приймає рішення для ЄПБО. Однак на зламі століть його проблематика була дещо перевантажена, зокрема, завдяки започаткуванню ЄПБО. Від 2003 року Рада була перейменована на Комітет із загальних справ та зовнішніх відносин (General Affairs and External Relations Committee – GAERC).

Він поділений на дві окремі секції, перша з яких опікується переважно внутрішніми справами, а друга – зовнішніми відносинами. Традиційно засідання GAC/GAERC готувалися Комітетом постійних представників (Committee of Permanent Representatives – COREPER), де формально працюють послы держав у ЄС.

Цей комітет є третім органом у сфері інститутів зовнішньої політики і політики безпеки. Його засідання відбуваються щотижня в Брюсселі і традиційно значно впливають на процес вироблення політики.

Четвертою за значущістю структурою є Політичний комітет (Political Committee) у складі політичних директорів з міністерств закордонних справ. До 2000 року комітет

традиційно збирався щомісяця, але більшість тем з питань безпеки й оборони було передано в новий орган, створений після Сант-Мало:

Політичний і безпековий комітет (Political and Security Committee).

П'ятою структурою є Рада Секретаріату, яка датує початок своєї роботи з Єдиного європейського акта 1985 року і налічує близько 2500 офіційних осіб. До 1999 року вона концентрувалася переважно на юридичних аспектах зовнішньої політики і політики безпеки.

Шостий інститут – це Високий представник із загальної зовнішньої політики і політики безпеки (High Representative for the Common Foreign and Security Policy – HR-CFSP). Цю посаду, яка була створена за рішення Амстердамського саміту в червні 1997 року, від самого початку практичного призначення (літо 1999 року) до кінця 2009 року обіймав Х. Солана. Йому допомагав невеликий (26 осіб) підрозділ політики (Policy Unit – PU), який оцінював ситуацію, формулював політику.

Роль Високого представника (до вступу в дію Лісабонського договору) – представляти ЄС на міжнародній арені і допомагати досягати консенсусу в політиці всередині Ради.

Сьомим інститутом є ротаційне (через кожні 6 місяців) головування країни в ЄС. Це накладає на лідера відповідальність щодо ініціювання політики, підготовки певних висновків на кінцеве засідання Європейської Ради.

Крім цього, значна відповідальність за реалізацію ЗЗППБ покладається на Європейську Комісію (European Commission – EC), яка робить це через Генеральний директорат із зовнішніх відносин (Directorate General for External Relations) і Комісара у справах зовнішніх відносин (Commissioner for External Relations).

Необхідно також відзначити роль Європейського Парламенту (European Parliament – EP). Відповідно до Договору (ст. 21), погляди Європарламенту беруться до уваги при виробленні політики безпеки і оборони, але їм часто бракує необхідної інформації.

Після 2004 року до європейського сектора безпеки було додано три структури. Найважливішою став Політичний і безпековий комітет (Political and Security Committee – COPS), який був утворений відповідно до статті 25 Ніццького договору і мусив здійснювати моніторинг міжнародної ситуації в контексті загальної зовнішньої політики і політики безпеки та розробляти плани реалізації політики для Ради. Комітет почав працювати у березні 2000 року, а на робочий ритм вийшов у січні 2001 року. COPS складався спочатку з 14 (потім з 24 представників) і збирався два – три рази на тиждень.

Крім цього, 1999 року було утворено ще два інститути. Воєнний комітет Європейського Союзу (European Union Military Committee – EUMC) є вищою воєнною структурою Ради, до якої входять голови оборонних штабів, і яка збирається двічі на рік. Він швидко заявив про себе як важливий механізм процесу вироблення політики.

Його головна функція – давати одностайно затверджені всіма членами організації поради Європейській раді через COPS стосовно питань, пов'язаних з військовим виміром, і рекомендації стосовно дій. Така єдність вкрай необхідна при застосуванні сил ЄС для воєнних операцій.

EUMC призначений для консультацій і співробітництва між країнами-членами ЄС у галузі запобігання конфліктам і управління кризами. На нього покладається завдання оцінки стратегічних воєнних альтернатив, контроль за виконанням оперативних планів та їх моніторинг. Він також несе відповідальність за надання рекомендацій щодо завершення операцій.

Останнім інститутом є Воєнний штаб Європейського Союзу (European Union Military Staff – EUMS), який складається з понад 150 вищих офіцерів з 15 країн-членів. Він забезпечує військову експертизу для проведення операцій.

Штаб працює під орудою ЄС (через COPS), він прямо підпорядкований EUMC. І, зрештою, новим керівником справами зовнішньої політики Європейського Союзу, відповідно до введення в дію Лісабонського договору, наприкінці листопада 2009 року

стала К. Ештон, яка обіймала посаду спеціального торговельного уповноваженого Великої Британії у ЄС.

Держави-члени, навіть найбільші і найпотужніші, чітко усвідомлюють необхідність інтенсивної кооперації та підвищення спроможності ЄС діяти на міжнародній арені. Водночас вони без великого бажання докладали для цього зусиль і не хотіли втрачати механізми національного контролю.

Спостерігаються суперечності між наднаціональними функціями Комісії та міжурядовими функціями Ради. За таких умов колективне прийняття рішень є надзвичайно складним і потребує багато часу. Необхідно зважати і на незапланований синтез багатосторонніх зусиль на різних рівнях, які включають постійні переговори і компроміси.

Із зростанням кількості країн непорозуміння стосовно загальних питань зростає в геометричній прогресії. Найбільше питань викликали інституціональні проблеми.

Першою проблемою є міжвідомча конкуренція, оскільки виконання тих чи інших рішень зіштовхується з війнами за сфери впливу (turf wars), особливо між Комісією та Секретаріатом Ради. Особливо гостро це питання постає у сфері менеджменту цивільними кризами.

Друга проблема полягає в надзвичайно складних взаєминах між країнами-членами та ЄС. У більшості випадків теоретична література на тему ЄС некоректно розглядає його як державу або подібний до держави орган. Однак навіть у зовні благополучних галузях це, радше, управління без уряду, де відбувається іноді спорадичний поділ влади між окремими державами і Брюсселем.

Третя проблема – інституціональна щільність. ЄПБО зіштовхується з фактом необхідності Євросоюзу конкурувати у сфері безпеки з іншими міжнародними інститутами.

Йдеться, насамперед, про НАТО, ОБСЄ, ООН. Це значною мірою різні інститути, з різними підходами і потенційно конфліктними інтересами. Зважаючи на неможливість розв'язати проблеми, що виникають, 2006 року держави ЄС погодилися на так зване „довгострокове бачення” (LongTerm Vision – LTV) для розвитку можливостей.

Особлива увага при цьому зверталася на засоби комунікації та розвідки, високоточну зброю і засоби захисту, розвиток транспорту і технічно-тилового забезпечення.

Архітектура європейської безпеки «пережила» і випробувала кілька безпекових моделей та концепцій – від примітивних моделей безпекової взаємодії у вигляді тимчасових ситуативних військових союзів до обґрунтованих концепцій колективної безпеки, колективної оборони та сучасної концепції кооперативної безпеки.

Найбільшого поширення на сучасному етапі отримала концепція кооперативної безпеки або безпеки на базі співробітництва, яка включає в себе також і концепції колективної безпеки і колективної оборони.

Сутність концепції кооперативної безпеки. В основі ліберально-ідеалістичної концепції кооперативної безпеки лежить «теорія демократичного миру», ключовим постулатом якої є відсутність війн і конфліктів між демократіями.

Відтак, якщо держави, що сповідують і керуються демократичними цінностями, певним чином інституалізують свої відносини – чи у формі інтеграції чи об'єднання в межах міжурядових організацій, вірогідність конфліктів між ними нівелюється.

Загалом, ця теорія довела свою життєздатність – на прикладі НАТО та ЄС як інтегративної структури. І незважаючи на наявність багатьох питань до теорії демократичного миру (питання однозначного трактування «демократії», «демократичної держави» та «миру»), ця теорія лягла в основу концепції кооперативної безпеки. Відтак, за Р. Коеном і М. Міхалкою, кооперативна безпека формується навколо ядра ліберально-демократичних держав, що сповідують спільні цінності, об'єднаних між собою певними інституціями чи союзами.

3. Сутність концепції кооперативної безпеки

В основу поняття безпека на основі співробітництва поряд із теорією демократичного миру покладений постулат «дилеми безпеки».

Адже головна мета кооперативної безпеки – попередження війн і конфліктів – має досягатись шляхом, альтернативним накопиченню військових засобів, за допомогою яких може здійснюватись агресія, оскільки лише це може звільнити держави, які стоять перед загрозами, від необхідності застосування контрзаходів.

Держави усвідомлюють спільність їхнього майбутнього і розуміють, що односторонні спроби зміцнити свою безпеку приречені на провал, оскільки дії однієї сторони викликають відповідні дії іншої сторони, що в підсумку послаблює безпеку обох.

За твердженням Брукінгської групи, кооперативна безпека не має на меті знищення всього озброєння чи запобігання усім формам насильства, вона має на меті запобігти нагромадженню засобів для організованої агресії.

Тож, сутність кооперативної безпеки полягає не у винайденні способу відвернення загрози, а у її запобіганні через узгоджені норми, процедури, домовленості.

Згідно з теорією Р. Коена, в рамках системи безпеки на базі співробітництва цілі окремих держав в сфері національної безпеки пов'язані між собою чотирма кільцями безпеки, що посилюють систему в цілому:

- внутрішнє кільце – індивідуальна безпека (дотримання і захист прав людини на своїй території та поза її межами);
- друге кільце (навколо першого) - колективна безпека (яка передбачає підтримання миру і стабільності у спільному просторі, тобто всі члени системи виступають на захист одного з них у випадку загрози з боку одного з членів системи);
- третє кільце – колективна оборона (взаємний захист від зовнішньої агресії);
- зовнішнє кільце – поширення стабільності (активне забезпечення стабільності в інших регіонах, де конфлікти можуть загрожувати спільній безпеці).

В якості ключових характеристик чи ознак кооперативної безпеки можна виділити: - сформована навколо ядра ліберально-демократичних учасників, які сповідують спільні цінності та тісно взаємодіють в різних сферах; - учасники взаємодіють в рамках конкретних інституалізованих механізмів; - учасники мають спільне бачення забезпечення безпеки – через співпрацю, а не конкуренцію з метою отримання односторонніх переваг; створення таких умов (зокрема, через припинення накопичення і скорочення озброєнь), які звільнили б від дилеми безпеки, що безпосередньо походить від відчуття уразливості і необхідності вжиття контрзаходів; - кооперативна безпека спрямована як всередину, так і назовні – безпека учасників має забезпечуватись і через поширення стабільності на зовнішнє оточення; - пріоритет спільних інтересів над індивідуальними чи національними; - в центрі уваги – безпека людини, людина є ключовим об'єктом кооперативної безпеки; - акцент на превентивних заходах, а не на «гасінні пожежі» загроз.

Відповідно, кооперативну безпеку визначають як «постійні зусилля зі зниження ризику виникнення війни, не спрямовані проти конкретної держави чи коаліції держав». Варто додати, що це безпекова система, яка розглядає в якості ключового інструменту підтримання безпеки співпрацю між учасниками всередині системи та поза її межами з метою мінімізації загроз.

Система європейської безпеки на базі Європейського Союзу на сьогоднішній день ще не сформована, перебуває в стадії «визрівання».

Однак, концепція безпеки на базі співробітництва в діяльності Союзу істотною мірою присутня. Члени ЄС організовані навколо спільних ліберально-ідеологічних цінностей, ключовим з яких дійсно є повага до людини, її прав і безпеки.

Євросоюз користується всіма чинниками, які повинні враховувати держави, що створюють систему безпеки на базі співробітництва: мають бути пов'язані між собою всіма елементами архітектури безпеки, до яких відносяться тісні й постійні політичні консультації, вільні й відкриті відносини в торгівлі, узгоджена зовнішня політика та

політика в сфері безпеки, включаючи створення інтегрованих або багатонаціональних воєнних структур.

Лісабонський договір 2007 р. запровадив положення про солідарність, що наділяє Євросоюз ознаками організації колективної безпеки і елементами колективної оборони. Так, відповідно до ст. 222 Договору про функціонування Європейського Союзу, держави-члени мають діяти спільно в дусі солідарності у випадку, якщо один з членів став об'єктом терористичної атаки або жертвою природної чи техногенної катастрофи.

Згідно положенню п.42 Договору про Європейський Союз, якщо держава-член та її територія стане жертвою збройної агресії інші держави-члени мають виконати свої зобов'язання щодо надання їй допомоги та сприяння всіма наявними в їх арсеналі засобами. ЄС обрав успішну політику просування стабільності за межами своєї території, зокрема, використовуючи інструмент розширення. З розширенням Євросоюзу, розвитком СЗБП та усвідомленням ЄС залежності своєї безпеки від безпечного навколишнього середовища чи сусідства з'являється концепція стимулювання стабілізуючих трансформацій в сусідніх до Євросоюзу державах та регіонах в якості інструменту збереження безпеки і стабільності членів Європейського Союзу та на континенті загалом.

Доповідь з імплементації Європейської стратегії безпеки 2008 в якості інструмента збереження безпеки і стабільності на континенті називає як розширення ЄС та політику сусідства, так і Східне партнерство, яке має «зміцнити стабільність країн-учасників, а, відтак, і безпеку ЄС». В якості стимулювання позитивних трансформацій в регіоні Центрально-Східної Європи виступила формула «позитивної обумовленості» і перспективи вступу. Враховуючи те, що для Євросоюзу питання «м'якої» безпеки (тобто соціальні проблеми, питання міграції, екологічні катастрофи, тероризм) давно посіли пріоритетне місце, забезпечення політично й економічно стабільного середовища на своїх кордонах є життєво важливим для Євросоюзу і є центральною метою його політики на Східному напрямку.

В цілому, модель кооперативної безпеки в європейському регіональному контексті працює достатньо ефективно, про що свідчить зростання усвідомлення спільності загроз усім державам мегарегіону та необхідності об'єднання зусиль для їх подолання та нейтралізації. Розширення НАТО та ЄС за рахунок країн Центрально-Східної Європи та розробка й імплементація інструменту партнерства з державами, що не увійшли до складу цих організацій стали, створення механізмів довіри та транспарентності через багатосторонні домовленості забезпечують можливості для мирного співіснування країн регіону та врегулювання суперечностей на основі консультаційних механізмів.

Україна в координатах кооперативної безпеки. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу від 11 червня 1998р. зазначає: «Кооперативна безпека, пошук підходів до якої, поряд з іншими європейськими і трансатлантичними структурами, активно веде ЄС, має стати для України гарантією власної безпеки». Згідно Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (1 липня 2010р.) передбачається участь України розвитку «європейської системи колективної безпеки», продовження конструктивного партнерства з НАТО та іншими структурами.

Цією метою Україна повинна виробити алгоритм власної участі в рамках кооперативних підходів в сфері безпеки як НАТО, так ЄС і ОБСЄ і через наявні механізми партнерства та використання багатосторонніх інструментів співробітництва забезпечувати власну інтеграцію до загальноєвропейської безпекової архітектури, незалежно від остаточного її вигляду.

Питання до самоконтролю:

1. Назвіть Європейські структури, що опікуються зовнішньою політикою і політикою безпеки
2. Охарактеризуйте, що являє собою Лісабонський договір 2007 року?
3. Поясніть сутність концепції кооперативної безпеки

Лекція 11. Роль ЄС у процесі забезпечення регіональної безпеки в Європі.

- 1. Передумови виникнення ЄС**
- 2. Спільні дії ЄС та НАТО**
- 3. Східне партнерство**

Основні поняття: зона стабільності, інституція, конфлікт, рамкова угода, співробітництво, співпраця.

1. Передумови виникнення ЄС

До європейського Союзу входять 27 країн, що вирішили поступово об'єднати свої провідні технології, ресурси та разом творити своє майбутнє. Протягом періоду розширення, що триває вже понад 50 років, вони сформували зону стабільності, демократії та сталого розвитку, зберігаючи культурне розмаїття, толерантне відношення та індивідуальні свободи.

Діяльність ЄС заснована на чотирьох договорах. Перші три договори – Договір про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі, Договір про створення Європейського Економічного Співробітництва, відомий як Римський договір, підписаний 25 березня 1957 року, та Договір про створення Європейського співробітництва атомної енергії – створили Європейські Співтовариства, тобто систему прийняття загальних рішень у вугільній та сталеливарній промисловості, ядерній енергетиці та інших основних галузях економіки країн ЄС. Поступово, Європейське Економічне Співтовариство взяло на себе відповідальність за широке коло питань, в тому числі за соціальну, регіональну політику і питання охорони навколишнього середовища. Оскільки це об'єднання перестало бути виключно економічним співтовариством, згідно з четвертим договором – Договором про Європейський Союз, підписаним 7 лютого 1992 року в Маастрихті – його було перейменовано на Європейське Співтовариство. Саме цей договір і створив нову структуру, яка має як політичний, так і економічний характер і відома як Європейський Союз.

ЄС є унікальним міжнародним утворенням, оскільки поєднує в собі ознаки міжнародної організації та держави, хоча формально не є ані тим, ані іншим. ЄС – це об'єднання демократичних європейських країн, що спільно працюють задля миру та процвітання. Країни ЄС утворили спільні інституції, яким делегували частину своїх повноважень у прийнятті рішень. Трьома основними інституціями ЄС є Європейський Парламент, що представляє інтереси громадян ЄС і безпосередньо ними обирається; Рада Європейського Союзу, що представляє окремі країни ЄС; та Європейська Комісія, що виражає інтереси ЄС в цілому. Цей інституційний трикутник виробляє політику та закони, які діють на території ЄС.

Європейський Союз демонструє, яким чином країни можуть успішно об'єднати свої економічні та політичні ресурси в спільних інтересах. Сприяючи становленню безпеки і стабільності в широкому світовому аспекті, ЄС допомагає створювати безпечніші і більш сприятливі умови життя в межах своїх власних кордонів. В той же час, Європейський Союз завжди готовий поділитися своїми здобутками та цінностями з країнами та людьми, що знаходяться поза його межами.

Історично, першочергове завдання ЄС, створеного невдовзі після закінчення другої світової війни, полягало у згуртуванні націй та народів Європи. Однак, по мірі вступу до ЄС нових країн та розширення сфери його відповідальності, виникла необхідність у визначенні відносин Європейського Союзу з рештою країн світу. Подібно до того, як ЄС працює в межах власних кордонів для усунення торгових бар'єрів, розвитку менш заможних регіонів і сприяння мирній співпраці, він працює разом з іншими країнами та міжнародними організаціями над тим, аби переваги відкритих ринків, забезпечення

економічного зростання та стабільності в нашому все більш взаємозалежному світі стали надбанням кожної людини. У той самий час, ЄС відстоює свої законні економічні та торгові інтереси на міжнародній арені.

Ідея про те, що єдина Європа повинна діяти на світовій арені як єдине ціле, стала стимулом для співпраці країн ЄС у процесі вироблення послідовного підходу до реалізації зовнішньої політики. Протягом двох останніх десятиліть Європейський Союз активізує зусилля, спрямовані на те, щоб роль, яка відводиться йому в розв'язанні питань міжнародної політики, більш відповідала його економічному статусу. Конфлікти, що спалахнули в Європі після падіння Берлінської стіни, переконали лідерів ЄС у необхідності ефективних спільних дій. Це переконання було також підкріплене заходами щодо боротьби з міжнародним тероризмом.

Одним із головних завдань, які сьогодні постають перед Європейським Союзом, є розширення території миру, безпеки та добробуту за межі ЄС. Для виконання цього завдання Європейський Союз розробляє та реалізує спільну зовнішню політику та політику безпеки, виступаючи, тим самим, реальною силою, яка забезпечує стабільність, співпрацю та порозуміння в ширшому світовому контексті.

2. Спільні дії ЄС та НАТО

Сучасні загрози пов'язані з численними і дедалі серйознішими ризиками серед яких: міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, некерованість країн, що зазнали краху державної влади, конфлікти, розв'язання яких зайшло у глухий кут, організована злочинність, злочини в комп'ютерній сфері, дефіцит енергоресурсів, погіршення екології та пов'язані з цим загрози безпеці, природні та техногенні катастрофи, пандемії та багато інших. Щоб ефективно боротися з цими загрозами, необхідно розвивати широке партнерство і взаємодію між НАТО та Європейським Союзом.

Одним із прикладів успішного співробітництва у галузі безпеки між НАТО та Європейським Союзом є Охридська рамкова угода, спрямована на запобігання війні у колишній Югославській Республіці Північна Македонія. У лютому 2001 року, у розпал міжетнічного конфлікту між силами безпеки країни та озброєними албанськими повстанцями, НАТО і Європейський Союз координували проведення переговорів, результатом яких, у серпні того ж року, стало підписання Охридської угоди.

Наприкінці березня 2003 року Європейський Союз розпочав першу в своїй історії операцію з підтримання миру – *Конкордія*, яка стала також першою місією на основі угоди *Берлін плюс*. У Скоп'є залишився невеликий штаб НАТО, щоб надавати допомогу органам влади країни у реформуванні сектора безпеки та адаптації до стандартів НАТО.

Європейський Союз виконував операцію *Конкордія* до грудня 2003 року, а в її продовження започаткував цивільну поліцейську місію – операцію *Проксіма*, яка тривала до кінця 2005 року. Під час операції керівники сил поліції ЄС співпрацювали зі своїми колегами з колишньої Югославської Республіки Македонія. Вони також надавали допомогу в реформуванні Міністерства внутрішніх справ країни та сприяли забезпеченню інтегрованого прикордонного контролю.

Ще один позитивний приклад – це Боснія та Герцеговина. У грудні 2004 року Альянс закінчив свою 9-річну операцію Сил втілення (ІФОР) та Сил стабілізації (СФОР) і передав свої повноваження щодо цієї роботи Європейському Союзу, під проводом якого шеститисячний контингент відразу розпочав операцію *Алтея*.

Як і у випадку операцій у колишній Югославській Республіці Північна Македонія, заступника Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО у Європі було призначено командувачем операції *Алтея* і він діяв під політичним керівництвом Комітету ЄС з питань політики й безпеки.

Щоб забезпечити подальший розвиток співпраці, НАТО і Європейський Союз повинні зосередитися на зміцненні ключових сил та засобів, підвищенні рівня оперативної

сумісності, координації доктрин, планування, розвитку технологій та оснащення, а також на підвищенні якості навчання і підготовки.

З 2004 року, коли було розроблено план створення як національних, так і багатонаціональних Бойових груп, цей напрям роботи є одним із головних завдань у контексті Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО). До складу кожної з цих загальновійськових формувань входить 1500 військовослужбовців. У будь-який час дві з цих груп перебувають у стані готовності й можуть терміново розгортатися Європейським Союзом у будь-якому регіоні для реагування на кризові ситуації.

Роль Європейського Союзу як міжнародного гравця також стає дедалі помітнішою. Організація бере участь у врегулюванні військових та цивільних конфліктів, у реформуванні структур безпеки, забезпеченні верховенства права, сприянні контролю кордонів як з безпосередньо сусідніми, так і з більш віддаленими від ЄС країнами. Географія діяльності ЄС включає не лише Балкани, Кавказ, Східну Європу, Середземномор'я та Близький Схід, а й досить віддалені країни.

Нині терористичні групи та злочинні мережі діють на міжнародному рівні, використовуючи переваги новітніх комунікацій, що дають змогу контактувати в режимі реального часу, сучасні засоби передачі інформації та відносну свободу пересування. У таких умовах вирішального значення набуває співпраця між країнами та міжнародними організаціями, такими як НАТО і ЄС, у протистоянні неправомірним діям, у боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю.

Враховуючи потенційну загрозу таких явищ як біологічний тероризм та пандемії, НАТО і Європейський Союз нині працюють над тим, щоб якомога ширше інформувати про це громадськість своїх країн і переконувати їх у необхідності та перевагах співпраці між двома організаціями.

З огляду на обмеженість ресурсів та відхилення пропозиції Європейської комісії зі створення централізованого банку вакцин, Європейський Союз шукає нові шляхи забезпечення взаємодії між країнами-членами. Тим часом НАТО працює над створенням фахового потенціалу для боротьби з цією загрозою, маючи на меті інтеграцію різноманітних медичних центрів у межах централізованих навчань з врегулювання кризових ситуацій. На такому тлі поширюється розуміння того, що дві організації мають ще чимало невикористаних можливостей для розширення діалогу, співробітництва і координації.

Щоб успішно протистояти загрозі біологічного тероризму та пандемій, Європейський Союз і НАТО повинні підвищувати ефективність обміну інформацією та досвідом, приділяти більше уваги питанням врегулювання ризиків, краще аналізувати специфіку поведінки представників інших культур та їх можливу реакцію на певні події, забезпечувати обмін передовим досвідом на міжнародному рівні та підвищувати готовність до ліквідації наслідків подій, пов'язаних з такими загрозами. Щодо організаційного забезпечення, то провідну роль у координації зусиль двох організацій у цій галузі могли б відіграти Європейський центр профілактики та контролю захворювань і Центр НАТО з питань захисту від зброї масового знищення.

Наступна перспективна галузь майбутньої співпраці ЄС – НАТО – енергетична безпека. Для багатьох країн Європейського Союзу значна залежність від зовнішніх джерел енергопостачання давно є об'єктивною реальністю, в той час як для інших вона стане такою уже в найближчому майбутньому. Зі зміною структури енергопостачання зростає глобальний попит на енергетичні ресурси. Поява Китаю та Індії серед економічно найпотужніших держав світу призведе до того, що протягом наступних 20 років світовий попит на енергоресурси зросте майже на 60 відсотків і загострить конкуренцію між країнами, що імпортують енергію.

Необхідно розробляти скоординовані підходи до розв'язання цих проблем з використанням потенціалу та науково-технічного досвіду оборонних структур та військово-промислових комплексів. У цій галузі Альянс має найбільше можливостей

знаходити нові відповіді на питання, які диктує життя. Нині НАТО вивчає можливі шляхи зміцнення безпеки мереж енергетичної інфраструктури. Зокрема, недавні переговори з Катаром свідчать про зацікавленість Альянсу у забезпеченні безпеки глобальної системи постачання природного газу.

Отже, перед НАТО та Європейським Союзом постає чимало спільних проблем. Тому поглиблення співпраці, спрямованої на їх розв'язання, було б бажаним для обох організацій.

Європейський інструмент сусідства та партнерства

Європейський інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП) є новим єдиним механізмом співпраці для 17 східних та південних сусідів ЄС, включаючи Україну. Головною метою ЄІСП є створення території спільних цінностей, стабільності та добробуту, тіснішої співпраці та поглибленої економічної та регіональної інтеграції завдяки охопленню широкого спектра сфер співробітництва.

Інструмент стабільності (ІС)

Метою ІС є підтримка стабільності у країнах, що знаходяться в кризових ситуаціях, шляхом пошуку ефективних рішень, які допомогли б зберегти, створити чи відновити умови, необхідні для здійснення політики ЄС у галузі розвитку та співпраці. В контексті стабільних умов для реалізації програм співробітництва ЄС цей механізм допомагає розвивати потенціал як для того, аби боротися з конкретними загрозами світового та регіонального масштабу, так і для того, аби забезпечити готовність до врегулювання до кризових та після кризових ситуацій.

Європейська політика сусідства та Україна

Європейську політику сусідства (ЄПС) було розроблено у 2004 році з метою уникнення появи нових ліній поділу між розширеним ЄС та його сусідами. ЄПС сприяє зміцненню добробуту, стабільності та безпеки як країн ЄС так і сусідніх держав і потребує дій як з боку країн – сусідів, так і з боку Європейського Союзу.

Європейська політика сусідства розповсюджується на країни, що межують з ЄС: Азербайджан, Алжир, Білорусь, Вірменію, Грузію, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Марокко, Молдову, окуповані Палестинські Території, Сірію, Туніс та Україну

Принципи Європейської політики сусідства вперше було викладено у Повідомленні Європейської Комісії під назвою «Розширена Європа» у березні 2003 році, а в травні 2004 року з'явився більш детальний Стратегічний документ щодо Європейської політики сусідства. У Повідомленні від грудня 2007 року Комісія встановила цілі та визначила напрямки, де були необхідні додаткові зусилля з боку ЄС для підтримки ЄПС у 2008 році та в майбутньому, а саме:

- Ширші зобов'язання щодо сприяння економічній інтеграції та покращення доступу до ринку
- Більш амбітні досягнення у сфері керованої міграції: спрощення законних короткострокових подорожей, спрощення процедури отримання віз для певних категорій населення, наприклад, студентів, бізнесменів, представників неурядових організацій, журналістів, державних службовців, використовуючи можливості відповідно до існуючих правил
- Подальша участь у врегулюванні «заморожених» конфліктів у сусідніх країнах, використовуючи повний спектр інструментів, що є в розпорядженні ЄС
- Посилена підтримка з боку ЄС реформ у країнах – партнерах в таких сферах як енергетика, зміна клімату, навколишнє середовище, рибальство, транспорт, морська політика, дослідження, інформаційне суспільство, освіта, зайнятість та соціальна політика
- Більш особистих контактів між людьми, більш обмінів за освітніми програмами та між молоддю, дослідниками, представниками громадського суспільства та культурної сфери, підприємцями, профспілками, регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування
- Тісніша політика та регіональна співпраця.

Своїм сусідам Європейський Союз запропонував привілейовані відносини, що будуються на взаємних зобов'язаннях стосовно відданості спільним цінностям: демократія та права людини, верховенство права, належне врядування, принципи ринкової економіки та сталий розвиток. ЄПС виходить за межі існуючих відносин, пропонуючи країнам – учасникам глибші взаємини на політичному рівні та ширшу економічну інтеграцію. Рівень очікувань від таких відносин залежатиме від міри, в якій ці цінності поділятимуть партнери. ЄПС залишається відмінним від процесу розширення і не має на меті визначити, як у майбутньому розвиватимуться відносини країн – партнерів з ЄС.

Для подальшого розвитку та поглиблення стосунків з країнами – партнерами, розбудови спільної зони стабільності, безпеки та добробуту, ЄС та кожна країна – партнер в рамках ЄПС дійшли згоди щодо цілей реформування цілого ряду сфер в рамках таких «спільних» напрямків як співробітництво з питань політики та безпеки, економічні та торгівельні аспекти, мобільність, довкілля, інтеграція транспортних та енергетичних мереж, а також співробітництво в галузі науки та культури. ЄС надає фінансову та технічну допомогу для сприяння процесу досягнення цих цілей, підтримуючи, таким чином, власні зусилля країн – партнерів.

Співпраця в рамках Плану дій Україна-ЄС

Основним інструментом реалізації Європейської політики сусідства на національному рівні є двосторонні Плани дій, прийняті на погоджені між Європейським Союзом та кожною країною-партнером. План дій визначає програму політичних та економічних реформ і короткострокові та середньострокові пріоритети.

21 лютого 2005 року на засіданні Ради з питань співпраці між Україною та ЄС було офіційно затверджено трирічний План дій Україна-ЄС. У березні 2008 року ЄС та Україна опублікували спільну доповідь про виконання дій, в якій було подано огляд досягнень та зрушень в таких сферах як політичний діалог, соціально-економічні реформи, торгівля, ринок та регуляторні реформи, юстиція, свобода та безпека, транспорт, енергетика, довкілля, інформаційне суспільство та науково – дослідна діяльність, освіта та охорона здоров'я. Також було ухвалено рішення про подовження Плану дій ще на один рік, а з 2009 року його замінить новий практичний інструмент, що визначатиме подальшу програму реформ. В квітні 2008 року Єврокомісія також презентувала більш детальний звіт, який окреслює поступ, досягнутий в ході виконання Плану дій.

На регіональному рівні співробітництво відбувається в транспортній, енергетичній сферах, з питань охорони навколишнього середовища, а також управління на кордонах, включаючи діяльність Місії ЄС з прикордонної допомоги України та Молдові (EUBAM).

Співпраця з сусідніми країнами підтримується за допомогою реалізації програм транскордонного співробітництва, що включає в себе прикордонну інфраструктуру, забезпечення управління та регіональний розвиток.

Транскордонне співробітництво

Транскордонна співпраця на зовнішніх кордонах ЄС є ключовим пріоритетом для Європейської політики сусідства. Запровадження Європейського інструменту сусідства та партнерства (ЄІСП) значно збільшило обсяг транскордонного співробітництва як кількісно, так і якісно.

У рамках програм транскордонного співробітництва фінансуються спільні програми, що виконуються сусідніми країнами. Головна мета таких програм полягає в підтримці сталого розвитку по обидва боки зовнішніх кордонів ЄС, у допомозі задля зменшення різниці у стандартах життя, у розв'язанні існуючих проблем та наданні додаткових можливостей, пов'язаних із розширенням ЄС і близькістю регіонів через їх наземні й морські кордони.

Зокрема, програми транскордонної співпраці спрямовані на:

- Підтримку економічного та соціального розвитку в регіонах по обидва боки спільних кордонів

- Розв'язання спільних проблем у таких сферах як захист довкілля, охорона здоров'я, боротьба з організованою злочинністю
- Надійність та безпеку кордонів
- Підтримку місцевих транскордонних ініціатив з розвитку безпосередніх контактів між людьми.

· Українські місцеві органи влади, недержавні організації та інші інституції мають можливість отримати фінансову підтримку за трьома програмами співробітництва: Польща-Білорусь-Україна, Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна та Румунія-Україна-Молдова. Також Україна отримає частину фінансування в рамках Програми басейну Чорного моря, та програм-наступників CADSES – Центральноєвропейської Програми та Південно-Східного Європейського Простору.

3. Східне партнерство

Східне партнерство – нова амбітна глава у відносинах ЄС зі східними сусідами

У грудні 2008 року Європейська Комісія опублікувала повідомлення про Східне партнерство – ініціативу, що покликана визначити новий вимір політики у Східній Європі. Східне партнерство є кроком до змін у відносинах ЄС з Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою та Україною. Цей механізм передбачає підвищення рівня політичної взаємодії, включаючи перспективу нового покоління угод про асоціацію, далекоюсяжну інтеграцію в економіку ЄС, спрощення перетину кордону ЄС для громадян за умови дотримання вимог безпеки, посилення механізмів енергетичної безпеки на користь усіх зацікавлених сторін, а також зростання фінансової допомоги. ЄС пропонує більш інтенсивну поточну підтримку реформ країн – партнерів через Комплексну програму інституційного розвитку та нові багатосторонні заходи, які нададуть можливість об'єднати усіх партнерів при вирішенні спільних викликів. Пропозиція нового партнерства включає нові заходи, спрямовані на підтримку соціально – економічного розвитку у зазначених шести країнах, а також п'ять ключових ініціатив, які стануть конкретним свідченням підтримки ЄС.

Поступові розширення Європейського Союзу сприяли все більшому його географічному зближенню зі східними сусідами, а реформи, підтримані Європейською політикою сусідства, наблизили ці країни до нього у політичному та економічному відношенні.

Україна як основний партнер ЄС на Сході, вже має тісні двосторонні зв'язки з Євросоюзом. Східне партнерство надасть можливості значно посилити спільну роботу на рівні Україна-ЄС, зокрема, у напрямку наближення законодавства України та європейських стандартів. Крім того, Східне партнерство урізноманітнить співпрацю України з ЄС. Фактично, Східне партнерство, яке базується на економічній інтеграції та наближенні законодавства країн-партнерів до європейських стандартів, сприятиме формуванню зон вільної торгівлі між ЄС і Східними партнерами, що, безумовно, укріпить економіку України.

Східне партнерство передбачає поглиблення двосторонніх відносин між ЄС та країнами-партнерами та запровадження нової багатосторонньої основи для співпраці. Основними пунктами цієї ініціативи є:

- Нові угоди про асоціацію, включаючи глибокі та всеохоплюючі угоди про зони вільної торгівлі
- Комплексні програми за фінансової підтримки ЄС для покращання адміністративної спроможності країн – партнерів
- Поступова інтеграція в економіку ЄС із дотриманням асиметрії, необхідної економікам країн – партнерів
- Заохочення країн – партнерів до розвитку мережі вільної торгівлі між ними, яка може пізніше приєднатися до Економічного співтовариства сусідства

- Укладення «договорів мобільності та безпеки», які сприятимуть простішому законному перетину кордону ЄС, посилюючи при цьому заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією, організованою злочинністю та незаконною міграцією
- Вивчення можливості для розвитку трудової мобільності з перспективою більшої відкритості ринку праці ЄС
- Активізація програм, спрямованих на соціально – економічний розвиток країн – партнерів
- Створення чотирьох багатосторонніх політичних платформ: демократія, належне управління та стабільність; економічна інтеграція та зближення з політичними курсами ЄС; енергетична безпека; та контакти між громадянами для подальшої підтримки окремих реформ країн – партнерів
- 5 ключових багатосторонніх ініціатив: програма інтегрованого управління кордонами; сприяння розвитку малих і середніх підприємств; сприяння розвитку регіональних ринків електроенергії, енергоефективності та відновлювальних джерел енергії; розвиток Південного енергетичного коридору; та співпраця з попередження стихійних лих і техногенних аварій, готовності до них і реагування
- Посилення соціально-культурних контактів і ширше залучення громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін, включаючи Європейський Парламент.

Значна кількість пропозицій для Східного партнерства вже реалізовані або почали реалізовуватися на двосторонньому рівні між Україною та Європейським Союзом. Серед них Угода про асоціації, діалог щодо скасування візового режиму, створення зони вільної торгівлі тощо.

Реалізацію Східного партнерства розпочато на спеціальному саміті Східного партнерства навесні 2009 року, на якому лідери країн ЄС та країн-партнерів ухвалили політичну декларацію про партнерство, визначили його основні цілі та принципи, а також загальні напрямки процесу співпраці.

Питання до самоконтролю:

1. Вкажіть передумови виникнення ЄС
2. Розкрийте зміст спільних дій ЄС та НАТО
3. Вкажіть засади та мету створення Східного партнерства

Лекція 12. Роль НАТО у процесі забезпечення регіональної безпеки в Європі

- 1. Генеральний Секретар НАТО**
- 2. Співпраця Україна – НАТО**
- 3. Внесок НАТО в процес забезпечення миру і безпеки**

Основні поняття: біполярне протистояння, безпековий простір, безпековий клімат, трансатлантичний зв'язок, територіальна цілісність.

1. Генеральний Секретар НАТО

Закінчення біполярного протистояння відкрило нові можливості перед європейським співтовариством створити власну систему європейської безпеки, і тим самим позбавитись від опіки США.

Такі спроби були і за часів «холодної війни». У 1950 році Франція, ФРН і країни Бенілюксу вдалися до спроби започаткувати власну Європейську оборонну спільноту (ЄОО), яка б мала власні військові підрозділи та органи управління.

Передбачалось також створення наднаціональної європейської політичної спільноти. Проте ці спроби не мали успіху. Хоча сама ідея заснувати систему європейської безпеки на базі суто європейської ідентичності існувала протягом усього періоду «холодної війни».

Але реальні можливості для втілення такої ідеї в життя відкрились тільки після зникнення біполярної системи міжнародної безпеки. Для країн Західної Європи відпала потреба у військовій присутності США в Європі в якості струмування військової і комуністичної загрози з боку СРСР.

Європейське співтовариство володіло достатньо великим економічним потенціалом для розгортання політичної інтеграції та поширення свого геополітичного впливу. На сьогоднішній день НАТО вважається найкраще організованою та дієвою міжнародною організацією у сфері оборони, безпеки та політики.

Ідеологія Організації Північноатлантичного договору викладена у Договорі, укладеному у Вашингтоні 4 квітня 1949 року десятима європейськими та двома північноамериканськими незалежними країнами, які взяли на себе зобов'язання щодо забезпечення взаємної оборони. Сьогодні членами НАТО є 28 країн, які охоплюють євроатлантичний регіон та які розділяють головний принцип організації – система колективної оборони, тобто спільних організованих дій всіх її членів у відповідь на атаку з боку зовнішньої сторони.

Нині, у XXI столітті, перед Альянсом постає цілий комплекс стратегічних цілей та завдань, які докорінно відрізняються від колишніх, зокрема подолання наслідків поділу Європи за часів «холодної війни», зміцнення демократії в країнах Центральної та Східної Європи.

Одне з центральних місць в діючій Стратегічній концепції НАТО займає обґрунтування стратегічно важливого місця у видозмінених воєнно-стратегічних умовах та підтвердження правомірності претензій цієї організації на провідну роль при вирішенні найбільш гострих проблем європейської та міжнародної безпеки.

Але поряд із цим США (як ключова країна в НАТО) останнім часом все більше покладають відповідальність за безпеку на своїх європейських партнерів, передусім з проблем європейської безпеки та близьких регіонів. Однак виявляється, що європейські держави не в повній мірі готові до проведення можливих військових операцій, і, як і раніше, сподіваються на підтримку з боку США.

Виходячи з цього треба зазначити, що європейська безпека на самостійній основі сьогодні не є стратегічно актуальною, адже ті виклики і загрози, які становлять небезпеку для Європи, можна вирішити лише шляхом колективних дій разом із технічною та матеріальною підтримкою з боку НАТО. В іншому випадку, європейський безпековий простір опиниться в «сірій» зоні та стане більш уразливим до викликів і загроз XXI ст.

Важливим моментом у процесі нинішнього розвитку Північноатлантичного альянсу стало обрання нового Генерального секретаря Є. Столтенберга, колишнього прем'єр-міністра Норвегії, який вступив на цю посаду 1 жовтня 2014 р. У своїй першій промові він визначив нові пріоритети Альянсу, які полягають у посиленні колективної оборони, розширенні мережі партнерів НАТО і збереженні міцного трансатлантичного зв'язку. У 2015 р. він почав більше звертати уваги на стан безпеки в регіоні Східної Європи, передусім через те, що відбувається зараз на сході України.

Його постійні заклики в бік Росії припинити тиск і агресію по відношенню до України, поки що, на жаль, не мають очікуваного успіху. 19 травня 2015 р. Є. Столтенберг закликав Росію відвести всі війська та важкі озброєння з України, а також припинити підтримувати сепаратистів на Донбасі. Крім того, він висловив занепокоєння у зв'язку з великою кількістю військових навчань у Росії останнім часом.

З огляду на таку ситуацію в останній час НАТО змушене було підвищити в рази рівень постійного моніторингу ситуації щодо дій Росії, адже це несе пряму загрозу загальноєвропейській безпеці. В такій ситуації керівництво Альянсу повинно чітко

визначитись із статусом Російської Федерації – чи вона є агресором, чи партнером (як відомо, НАТО повністю не припинило контакти з Росією). Існуюча на сьогоднішній день невизначеність створює ряд перешкод і проблем на шляху забезпечення надійного безпекового клімату в Європі.

Актуальним сьогодні стало питання підвищення рівня безпеки з боку НАТО в регіоні південно-східної Європи після подій в Македонії. 9 травня 2015 р. у місті Куманово, населеному переважно етнічними албанцями, на півночі Македонії поблизу кордону з Косово точилися бої під час спецоперації поліції проти озброєних бойовиків. Після проведення спецоперації, 10 травня єврокомісар з питань розширення Й. Ган закликав до уникнення подальшої ескалації ситуації в Македонії. Схожа заява була зроблена Генеральним секретарем НАТО, в якій він закликав до стриманості та уникнення подальшої ескалації в інтересах країни і усього регіону.

Питання європейської безпеки для НАТО залишаються сьогодні актуальними з огляду на наявність дестабілізуючої тенденції, яка проявляється в тому, що зростає загроза небезпеки з боку Росії. Операція Росії з окупації Криму та подальша поведінка РФ змусили по-новому оцінити потенціал спроможності Альянсу в регіоні. Наразі оцінки цих можливостей є швидше негативними.

Сумарно військовий потенціал НАТО значно перевищує потенціал Росії. Однак порівняно з військовими силами окремих країн ЦСЄ і Балтії російський потенціал є набагато більшим. Загострилися й інші ризики.

2. Співпраця Україна – НАТО

Ситуація з Україною підкреслила, що НАТО, по суті, не має засобів ефективного захисту від енергетичної блокади, економічних санкцій та інформаційних воєн, на чому заснована тактика Росії в регіоні.

Для підвищення рівня обороноспроможності НАТО у Східній Європі, з метою посилення засобів стримування Росії і зміцнення військового потенціалу захисту країн-членів альянсу запропоновано наступні кроки: - передислокація частини сухопутних військ американського контингенту в Європі на терени нових членів НАТО в ЦСЄ, для початку з Німеччини до Польщі.

Цей крок розглядають як такий, що матиме не тільки військову, але й символічну, політичну функцію впливу на поведінку Росії; - розробка стратегії для захисту нових членів НАТО, що має утримати Росію від спроб заблокування доступу до країн Балтії та ЦСЄ. Допомогти Польщі та не-членам НАТО Швеції та Фінляндії у придбанні відповідного обладнання;

- посилення регіональної системи повітряної та протиракетної оборони;
- переведення деяких американських баз на територію нових членів НАТО (наприклад, з Німеччини не до Авіано в Італії, як планувалося раніше, а до Румунії);
- врахування специфіки сфер, що можуть біти найбільш вразливими для кожної з країн-членів в ЦСЄ та Балтії (кібербезпека для Естонії, енергетична безпека для Литви, система ПРО для Польщі) при розробці відповідних заходів;
- плюралізм НАТО.

Таким чином, можна стверджувати, що сьогодні в цілому ситуація у сфері безпеки на теренах Європи залишається нестабільною через проблеми та суперечності в політичному, економічному і безпековому вимірах. У такій ситуації, важливим є застосування колективних підходів, дій та механізмів на європейській і євроатлантичній основі з метою надання необхідних зовнішніх гарантій в сфері безпеки для європейських країн.

Роль НАТО в нових умовах значно підвищується. В умовах необхідності протистояння «жорстким загрозам», НАТО стає основою європейської безпеки.

Агресія Росії проти України виявила слабкі місця в системі оборони Альянсу на Сході Європи і спонукає для застосування невідкладних військових та політичних заходів.

В якості зміцнення обороноздатності та безпеки європейських країн з боку НАТО пропонується збільшити чисельність військових баз в Європі з метою протидії можливим загрозам з боку Росії.

Бази будуть побудовані в п'яти східноєвропейських країнах: Польщі, Румунії, Естонії, Латвії та Литві. На цих базах будуть розміщені 4 тис. військових у складі підрозділів швидкого реагування. Ця ідея була підтверджена під час зустрічі голови Військового комітету НАТО генерала К. Бартелса з головою Об'єднаного комітету начальників штабів генералом М. Демпсі, яка відбулась в жовтні 2014 р. Під час зустрічі К. Бартелс також висловив своє задоволення розгортанням американських військовослужбовців і бронетанкового підрозділу в трьох країнах Балтії і в Польщі, що є наочною демонстрацією підтримки Сполученими Штатами східноєвропейських членів Альянсу і євроатлантичної безпеки.

У сьогоднішній стратегічній ситуації питання подальшого розвитку і діяльності НАТО постає в аспекті чіткого визначення та оперативного відпрацювання її нової ідентичності. Ефективним механізмом на цьому шляху стала розробка нової безпекової стратегії НАТО, яку було схвалено на Лісабонському саміті у листопаді 2010 р.

Нова стратегічна концепція НАТО визначає три головних завдання НАТО: колективну оборону, управління кризовими ситуаціями та співробітництво у галузі безпеки. Важливими для визначення ролі НАТО щодо забезпечення безпеки в Європі – є результати саміту в Уельсі, який проходив з 4 по 5 вересня 2014 р.

Окрім питань міжнародного характеру (ситуації в Афганістані, Іраці, Ірані, Сирії та КНДР) обговорювалось і так зване «європейське питання», яке було пов'язано із ситуацією на сході України. Ситуацію було розцінено і визначено як таку, що загрожує європейській безпеці, а тому з боку колишнього Генерального секретаря НАТО А. Фог Расмуссена, до цього питання було приділено значну увагу.

Основоположними документами, що продовжують визначати відносини між Україною та НАТО на сучасному етапі, є Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (9.07.1997 р.) та Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство (21.08.2009 р.).

3. Внесок НАТО в процес забезпечення миру і безпеки

Відносини між Україною та НАТО мають два основних виміри: політичний діалог і практичне співробітництво. Політичний діалог України з Альянсом забезпечується шляхом двосторонніх контактів на всіх рівнях, включно з міжпарламентським виміром. Провідну роль у поглибленні цього діалогу відіграє Комісія Україна-НАТО (КУН), створена в 1997 р. на виконання положень Хартії про особливе партнерство

На засіданні комісії «Україна – НАТО» глави держав та голови урядів країн-членів НАТО виступили із заявою щодо підтримки українського суверенітету, територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів. Комісія констатувала, що Росія продовжує порушувати суверенітет, територіальну цілісність та зазіхати на незалежність України. Незважаючи на російські заперечення, війська РФ залучені до прямої військової операції в Україні, Росія продовжує постачати зброю військовим групам на сході України, утримує тисячні готові до бою підрозділи на кордоні з Україною.

Комісія прийшла до висновку, що такий розвиток подій підриває безпеку України і має серйозні наслідки для стабільності та безпеки всієї євроатлантичної території. У спільній декларації по закінченню засідання комісії лідери країн-членів НАТО засудили російську незаконну та самопроголошену анексію Криму і її умисну дестабілізацію східної України, яка триває, порушуючи міжнародне право, а також закликали Росію відкликати самопроголошену анексію Криму, якої члени Альянсу ніколи не визнають. Крім того, члени НАТО звернулися до Росії з вимогою припинити підтримувати сепаратистів на східному кордоні України й утриматися від подальших агресивних дій проти цієї держави.

Важливою для НАТО, є збереження тенденції щодо подальшого розширення. Про це заявив держсекретар США Дж. Керрі в квітні 2014 р. у зверненні до НАТО з привітаннями у зв'язку з річницею розширення Альянсу. Він зауважив, що Сполучені Штати залишають двері НАТО відкритими для будь-якої європейської країни, здатної прийняти на себе зобов'язання та умови членства і внести свій внесок у справу безпеки Євroatлантичного регіону. Він також відзначив, що завдання НАТО сьогодні – це створити єдину, вільну і мирну Європу, використовуючи міць найсильнішого альянсу планети для просування миру і безпеки людей у всьому світі. Розширення НАТО можна вважати важливим процесом, що слугує гарантією збереження трансатлантичного зв'язку між Європою та США і запобігання можливості відродження націоналістичних тенденцій у військовій політиці країн, що входять в Альянс.

На основі аналізу досліджень зарубіжних експертів варто зазначити, що процес розширення НАТО слід розуміти не тільки як налагодження нових зв'язків задля укріплення безпеки, але й значно ширше – в ракурсі поширення західних моделей цивільно-військових відносин, здійснення прозорої політики в сфері оборони, допомога національним меншинам тощо.

НАТО завжди пропонувала і продовжує пропонувати високий рівень політичних консультацій, військових навчань, вдосконалення досвіду в рамках проведення спільних військових та миротворчих операцій для своїх членів.

Євросоюз є унікальним і важливим партнером для НАТО. Обидві організації збігаються за більшістю країн-членів, і всі члени обох організацій розділяють загальні цінності. НАТО визнає важливість більш сильної, що й має більший потенціал Європейської оборони. «Ми вітаємо набрання чинності Лісабонським договором, який створює базу для зміцнення потенціалу Євросоюзу протидіяти загальним викликам безпеці». Члени НАТО, що не входять до Євросоюзу, роблять істотний внесок у ці зусилля.

Для стратегічного партнерства між НАТО і Євросоюзом необхідно їх цілковита участь у цих зусиллях. НАТО і Євросоюз можуть і повинні відігравати доповнюючу та взаємоукріплюючу ролі в підтримці міжнародного миру та безпеки. Ці обставини в черговий раз підтверджують призначення НАТО до конструктивного співробітництва з Європейським Союзом у сфері забезпечення та гарантування безпеки в Європі в якості структури європейської безпеки.

Варто також зазначити, що на сучасному етапі розвитку безпекових процесів у Європі одна з провідних ролей безумовно належить Північноатлантичному альянсу. Матеріальна та технічна база, якою володіє НАТО, не є співставною із тією, яка є в наявності у країн-членів ЄС, а відтак лише колективний підхід здатен забезпечити високий рівень безпеки для Європейського Союзу і Європи в цілому.

Сучасний вагомий внесок НАТО в процес забезпечення миру і безпеки в міжнародному та регіональному масштабах надає підстави стверджувати про те, що ця організація посідає основне місце в контексті боротьби із сучасними викликами і загрозами. Актуалізація уваги з боку керівництва Альянсу щодо ситуації в регіоні Східної Європи та України відносно встановлення режиму мирного співіснування, і вирішення воєнного конфлікту на сході України з Росією, підтверджує тезу про важливу роль НАТО в процесі сучасного розвитку системи загальноєвропейської безпеки.

Важливим є детальне розуміння специфіки підходів колективного характеру в процесі мирного врегулювання такого роду конфліктів.

Для України стратегічне партнерство з НАТО є невід'ємною складовою євроінтеграційного курсу, оскільки доповнює процес внутрішньодержавних перетворень у контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої

Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, та виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2014 року № 695 та схваленої Постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2014 року № 26-VIII, важливими реформами оборонного та безпекового секторів, оборонно-промислового комплексу та національних Збройних Сил. Це дасть змогу зробити процес інтеграції України в європейську та євроатлантичну спільноту комплексним і всеохоплюючим.

Питання до самоконтролю:

1. Дайте відповідь, хто є зараз Генеральним Секретарем НАТО?
2. Укажіть основні ланки та етапи співпраці Україна – НАТО
3. Визначте, в чому полягає внесок НАТО в процес забезпечення миру і безпеки?

Лекція 13. Роль Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у процесі забезпечення регіональної безпеки в Європі

1. Значення створення ОБСЄ.
2. Місце ОБСЄ у глобальній системі колективної безпеки.
3. Причини вступу України до ОБСЄ.

Основні поняття: безпекове довкілля, національні інтереси, військово-політичний табір, взаєморозуміння, прозорість.

1. Значення створення ОБСЄ.

Способи ефективної підтримки міжнародного миру й безпеки безпосередньо залежать від особливостей глобального та регіонального безпекового середовища.

Характер актуальних викликів і загроз визначає формат і напрямки міжнародного безпекового співробітництва. Зміни в концептуальних підходах до безпеки, спричинені складністю сучасного міжнародного безпекового довкілля, впливають на цілі та засоби діяльності безпекових організацій.

Перед сучасними викликами та загрозами глобалізованого світу жодна держава не спроможна забезпечити власну безпеку виключно своїми зусиллями, не спираючись на допомогу з боку міжнародної спільноти й колективних структур безпеки. При цьому міру своєї участі в тих або інших міжнародних заходах у сфері міжнародної безпеки кожна країна визначає самостійно.

Таким чином, різноманітні форми міжнародної співпраці та співробітництва в галузі безпеки формуються відповідно до уявлень країн про спільні загрози та власні національні інтереси.

В умовах глобалізації роль міжнародних безпекових організацій значно зростає. Значної ваги набирають регіональні організації, які створюються для того, щоб здійснити ефективний розподіл праці у справі підтримки миру і безпеки.

На Європейському субконтиненті таку роль виконує Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка є одним із найважливіших складників сучасної архітектури європейської безпеки.

Головування України в ОБСЄ стало сприятливою нагодою для підвищення міжнародної ролі України й активізації її участі в міжнародному співробітництві в галузі безпеки.

Формування нової архітектури європейської безпеки як системи координації діяльності усіх європейських держав залишається актуальним, особливо з огляду на зміну характеру новітніх загроз міжнародній безпеці. На принципах всеохоплюючої, послідовної та ефективної системи безпеки і створювалася Організація з безпеки та

співробітництва у Європі, яка у сучасних умовах, за наявності доброї волі країн-членів та відповідного реформування, цілком спроможна взяти на себе такі функції.

Ідея загальноєвропейської організації, що мала б займатися спільними питаннями безпеки, виникає у післявоєнний період, під час періодичних послаблень міжнародної напруженості в умовах «холодної війни».

Розкол Європи на два військово-політичних табори з різними соціально-економічними режимами викликав занепокоєння провідних європейських політиків, оскільки стан речей на грані балансування миру і війни міг завершитися катастрофічно внаслідок навіть зовсім випадкових обставин.

На початку 1970-х років, особливо після підписання чотиристоронньої угоди по Західному Берліну у вересні 1971 р., склалася сприятлива міжнародна ситуація для проведення загальноєвропейської наради з безпеки і співробітництва.

Вона розпочала свою роботу у Гельсінкі взимку 1972–1973 рр. за участі 35 країн, включаючи США і Канаду. Нарада завершилась підписанням у Гельсінкі 1 серпня 1975 р. Заключного акта, положеннями якого країни-учасниці зобов'язалися керуватися у взаємних відносинах.

У Заключному акті задекларовані принципи взаємних відносин держав-учасниць: повага до суверенітету, відмова від використання сили або погрози силою, визнання непорушності кордонів і територіальної цілісності держав, мирне врегулювання суперечностей, невтручання у внутрішні справи, повага до прав і свобод людини, рівноправ'я країн та право народів розпоряджатися власною долею, співробітництво між державами, дотримання зобов'язань згідно з міжнародним правом.

Документ фактично став стратегічною програмою дій з будівництва єдиної мирної, демократичної Європи, якою передбачено налагодження співробітництва у політично-військовій, економіко-екологічній та гуманітарній сферах.

Політико-військовий вимір («перший кошик») передбачав встановлення контролю за розповсюдженням озброєнь, заходи щодо попередження конфліктів та зміцнення довіри між державами.

Економіко-екологічний вимір («другий кошик») передбачав налагодження співробітництва у сфері економічної та екологічної безпеки.

Людський вимір («третій кошик») націлений на захист прав людини, розвиток демократичних інститутів, моніторинг виборів тощо.

Під час Будапештської зустрічі на вищому рівні 5–6 грудня 1994 р. приймається рішення про перетворення НБСЄ з 1 січня 1995 р. на Організацію з безпеки і співробітництва у Європі, а також проголошується політична декларація стратегічного характеру – «На шляху до справжнього партнерства у нову добу», в якій ставиться завдання розробки моделі загальної і всеохоплюючої безпеки для Європи ХХІ ст.

2. Місце ОБСЄ у глобальній системі колективної безпеки.

На Лісабонській зустрічі лідерів держав ОБСЄ у грудні 1996 р. приймається Декларація «Про модель загальної та всеосяжної безпеки для Європи ХХІ ст.», у якій наголошується на необхідності розбудови єдиної мирної і демократичної Європи без розмежувальних ліній. Створення ОБСЄ як всеосяжної європейської організації мало велике значення для реалізації концепції безпеки на загальноновизнаних принципах. Це – демократія, права людини, верховенство права, ринкова економіка, соціальна справедливість і збереження довкілля, що не викликало заперечень у всіх країн-учасниць.

За основу ОБСЄ було взято принцип рівноправності держав, незалежно від рівня економічного і соціального розвитку. Надблоковий статус ОБСЄ сприяє зближенню позицій різних військово-політичних потуг і зміцненню довіри між ними. Спільність цінностей стає основою для більш глибокого взаєморозуміння та прозорості у взаємовідносинах. ОБСЄ була оголошена одним із головних інструментів у справі раннього попередження, запобігання конфліктів і врегулювання криз у регіоні ОБСЄ.

Організація отримала реальний шанс для подальшої розбудови як основа нової архітектури європейської безпеки. Зрештою ОБСЄ у дусі Хартії ООН вважається регіональною організацією у глобальній системі колективної безпеки.

Після 1990 р. ОБСЄ (НБСЄ) набула більш усталених організаційних форм, надіслала місії спостерігачів майже в усі осередки конфліктів у Європі з метою моніторингу ситуації та можливостей мирного врегулювання цих конфліктів. ОБСЄ накопичила певний досвід за такими напрямками діяльності як раннє попередження кризових ситуацій, врегулювання криз, пост-конфліктна реабілітація.

Певні можливості ОБСЄ отримала у сфері контролю за озброєннями та у сфері економічного й культурного співробітництва, захисту прав людини. Але діяльність організації все ж не мала достатнього підкріплення фінансовими, інституційними та організаційними можливостями, що значно стримувало її ефективність у сфері безпеки. Розбіжності між країнами Заходу та Сходу Європи все ж не могли бути так швидко подолані, як на це сподівалися прихильники загальноєвропейської єдності та єдиного безпекового простору.

Північноатлантичний альянс замість того, щоб розпуститися, розпочав процеси розширення за рахунок посткомуністичних країн та налагоджував систему партнерства з іншими державами зони ОБСЄ, поступово переглядаючи власні стратегічні завдання та цілі та беручи на себе роль захисника європейських цінностей у європейському оточенні.

Утворюється Європейський Союз як наддержавна організація, що поєднує економічні функції з політичними і військовими, яка теж поступово розширюється на Схід.

На Сході йдуть власні реінтеграційні процеси серед країн СНД, які Москва намагається об'єднати у спільний економічний та військово-політичний простір квазі-імперського типу.

Протилежно спрямовані процеси стикаються на теренах України, Молдови, Грузії, провокуючи поглиблення конфліктних ситуацій на кшталт Придністров'я чи Криму, аж до збройного вторгнення РФ у Грузію у серпні 2008 р., України у 2014р.: Крим, Донецька і Луганська області.

Можна виокремити дві тенденції у розумінні держав-учасниць ОБСЄ щодо майбутнього цієї організації. Відповідно до першої ОБСЄ має зберігати функції консультативного форуму, основним напрямком діяльності якого є моніторинг і сприяння врегулюванню конфліктів, обговорення питань співробітництва у різних галузях, як це передбачено в Гельсінкському Заключному акті, Паризькій хартії та низці інших документів. Інший підхід передбачає подальше зміцнення ОБСЄ з метою перетворення її на стрижневий елемент системи європейської безпеки.

Але в умовах масштабного розширення НАТО та ЄС за рахунок країн Центральної та Південно-Східної Європи можна було очікувати, що саме ці організації відіграватимуть ключову роль у системі європейської безпеки як більш потужні у своїх можливостях і значно краще забезпечені різними ресурсами.

Це не могло сподобатись Росії, яка у цих умовах опинялась на узбіччі загальноєвропейського процесу. Стамбульський саміт ОБСЄ 8–19 листопада 1999 р. приймає Хартію європейської безпеки і зобов'язує Росію вивести свої війська з Грузії та Придністров'я. РФ так і не виконує взятих на себе зобов'язань, не бажаючи втрачати свої впливи в Молдові та на Південному Кавказі.

Після цього внаслідок внутрішніх суперечностей ОБСЄ потрапляє у стан перманентної кризи, а наступний саміт відбувається лише у грудні 2010 р. в Астані.

У січні 2004 р. Російська Федерація пропонує змінити домінуючий, на її думку, погляд на ОБСЄ як інструмент обслуговування інтересів окремих держав та їх угруповань і зайнятися реалізацією основної мети ОБСЄ – формування єдиного загальноєвропейського простору безпеки.

Росія скорочує свою частку у бюджеті організації та не бажає фінансувати проекти, що суперечать російським інтересам. РФ також не виявляє бажання виводити війська з Придністров'я, піддає критиці діяльність спостерігачів ОБСЄ на виборах у державах СНД. У грудні 2006 р. РФ навіть заявляє про можливість виходу з ОБСЄ, якщо пріоритетом організації залишатиметься захист прав людини, а не військово-політичне співробітництво та економіко-екологічні питання.

Втім, пропозиції РФ та її сателітів з табору СНД не приймаються і 3 липня 2009 р. парламентська асамблея ОБСЄ приймає резолюцію «Про воз'єднання розділеної Європи: заохочення прав людини і громадянських свобод у регіоні ОБСЄ у XXI ст.».

Проблеми у діяльності ОБСЄ, що гальмують формування ефективної безпекової спільноти, багато у чому нагадують проблеми, з якими стикається ООН. Зона ОБСЄ охоплює як демократичні і розвинені європейські держави, так і авторитарні чи напівдемократичні з особливими уявленнями про демократію, азійські чи євразійські країни.

Загальні цінності хоча і декларуються у документах ОБСЄ, але у різних частинах цієї зони трактуються протилежно: якщо демократія, то «суверенна» або її «азіатський» варіант, повага до суверенітету держави і можливість його порушувати для «захисту своїх громадян», економіка якщо і ринкова, але з потужним державно-олігархічним монополізмом і т.п.

ОБСЄ як система колективної безпеки виявилася неефективною в умовах значно ускладненого міжнародного середовища безпеки з його новими викликами та вимогами. Тенденція до визнання самопроголошених держав (Косово, Абхазія, Південна Осетія) підриває режим Гельсінкі, а також робить наочним неефективність міжнародних організацій з питань безпеки.

Існуючі механізми врегулювання криз і можливості розслідування порушень статуту ОБСЄ важко застосовувати в умовах, коли для прийняття рішення вимагається досягнення консенсусу всіх членів.

На практиці це стає майже неможливим. Як наслідок, ці функції взяли на себе інші організації – НАТО та ЄС на Балканах або ОДКБ (фактично РФ) у просторі СНД, які випереджають ОБСЄ з питань ресурсного забезпечення європейської безпеки, військових та економічних. Ефективність ОБСЄ зберігається з питань моніторингу, виявлення можливих зон нестабільності у європейському просторі. ОБСЄ робить значний внесок у безпеку регіону також завдяки довгостроковим місіям у місцях конфліктів.

Нині широко обговорюється формат взаємодії євроатлантичного і євразійського просторів безпеки, шляхів реформування основних безпекових інститутів, таких як РБ ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, РЄ. Між ними існує співпраця, спрямована на охоплення якомога ширшого кола проблем безпеки та уникнення дублювання функцій. ОБСЄ і НАТО співпрацюють як на політичному, так і на оперативному рівнях у таких сферах, як попередження конфліктів, кризове врегулювання, а також при реагуванні на нові безпекові виклики.

Члени НАТО наголошують на важливості ОБСЄ як регіональної безпекової організації, форуму для обговорення питань, важливих для євроатлантичної безпеки. НАТО та ОБСЄ проводять консультації з питань регіональної безпеки, а також співпрацюють у сфері попередження конфліктів, при кризовому врегулюванні та посткризовому відновленні.

Відбувається постійний обмін інформацією між НАТО та ОБСЄ з питань безпеки кордонів, контролю за озброєннями, енергетичної безпеки, тероризму. Тісна співпраця між НАТО, ЄС та ОБСЄ є елементом побудови «цілісного підходу» (Comprehensive Approach) до кризового врегулювання, що потребує ефективного застосування як воєнних, так і цивільних засобів.

Регулярна співпраця ОБСЄ з НАТО, ЄС, ООН, РЄ доповнюється контактами з такими регіональними організаціями, як ШОС, АСЕАН, Африканський Союз та ін. ОБСЄ

відіграє значну роль як форум для діалогу різних країн-членів, що мають відмінні системи цінностей (це відрізняє ОБСЄ від таких організацій, як НАТО та ЄС). Сам процес пошуку спільних рішень відіграє позитивну роль.

Можливість проведення панєвропейського діалогу покращує безпековий клімат, навіть у випадках, коли консенсус знайти важко (прикладом є «процес Корфу», який хоч і не дав конкретних результатів, але підтримав на порядку денному питання загальноєвропейської безпеки).

Загалом сучасну роль ОБСЄ в архітектурі безпеки оцінюють як обмежену. Водночас в умовах нового безпекового середовища, в якому на перший план вийшли проблеми т.зв. м'якої безпеки з новими ризиками та загрозами, ефективність цієї організації має потенціал для підвищення.

У попередній період, за умов існування біполярного світу, коли створювалось ОБСЄ (НБСЄ), головною загрозою міжнародній безпеці було військове протистояння між «західним» і «східним» блоками, тобто проблеми «жорсткої безпеки» (hard security). Після завершення «холодної війни» на перший план виходять проблеми «м'якої безпеки» (soft security), які в умовах глобалізації постійно збільшують свою вагу. «М'яка безпека» охоплює потенційні й актуальні політичні, соціальні та економічні виклики національній безпеці, вона охоплює фактично всі, крім суто оборонних, питання.

Разом з тим особливістю сучасних загроз і викликів є те, що вони походять із сфери, що не контролюється окремими державами і, на відміну від загроз геополітичного типу, часто формуються позадержавними суб'єктами, які набувають міжнародної ваги і прагнуть впливати на політику окремих держав.

Теперішні безпекові загрози мають тенденцію перетворюватися на транскордонні й транснаціональні, а загрози економічного та екологічного характеру є глобальними за своєю природою.

Принципи ОБСЄ, що ґрунтуються на засадах всезагальної та всеохоплюючої безпеки, неподільності безпеки й на розумінні єдиної Європи без розмежувальних ліній, надають можливість формувати організаційні моделі, спроможні ефективно реагувати на глобалізаційні загрози та виклики.

Універсальний характер ОБСЄ потенційно є більш відповідним сучасним загрозам і викликам, аніж інші європейські безпекові організації, оскільки їх подолання вимагає скоординованих зусиль усіх зацікавлених країн.

3. Причини вступу України до ОБСЄ.

Україна нині веде пошук свого належного місця і ролі у системі європейської безпеки. Для України питання стоїть дуже гостро – інтеграційний рух до європейських систем безпеки, з одного боку, або опинитись у позиції безпекового вакууму та міжнародного аутсайдера – з іншого.

У першому випадку Україна може зберегти та зміцнити власну суб'єктність на міжнародній арені, у другому, перебуваючи під тиском глобальної конкуренції та поза межами ефективної системи колективної безпеки, ризикує опинитися наодинці перед сучасними загрозами та викликами власній безпеці.

Безпека Української держави є важливим елементом європейської безпеки загалом. У сучасних умовах розуміння «позаблоковості» як політики неучасті в конфронтаційних відносинах часів «холодної війни» втрачає сенс, оскільки біполярний світ уже зруйнований, а новий світовий порядок ґрунтується зовсім на інших засадах. Насправді мова має вестися про реальні гарантії безпеки, які надає країні її включення у міжнародні безпекові процеси на основі солідарності та взаємної підтримки.

Сенс входження України до колективних структур безпеки на Європейському субконтиненті полягає в тому, щоб мати можливість грати роль активного учасника європейської безпеки та мати реальні безпекові гарантії.

Україні важливо реагувати на ерозію міжнародно-правових механізмів забезпечення безпеки. Відсутність надійних гарантій міжнародної безпеки нашої держави ставить її у ситуацію «вакууму» безпеки.

У зовнішньополітичному вимірі Україні важливо активізувати участь у формуванні механізмів європейської колективної безпеки, підтримувати ініціативи щодо підвищення клімату довіри та стабільності систем міжнародної безпеки у регіональному вимірі.

Водночас доцільно сприяти процесам реформування ОБСЄ в напрямку підвищення її дієспроможності у протистоянні загрозам і викликам сучасного типу. Відсторонення від європейських інтеграційних процесів у безпековій сфері означало б для України її усунення від можливості будь-якого впливу на систему європейської безпеки. У цьому випадку Україна ризикує залишитися державою, яка має наодинці протистояти новітнім загрозам, що в умовах глобалізації не є ефективним шляхом забезпечення національної безпеки.

Питання до самоконтролю:

1. Вкажіть значення створення ОБСЄ.
2. Поясніть місце ОБСЄ у глобальній системі колективної безпеки.
3. Назвіть причини вступу України до ОБСЄ.

Лекція 14. Національна безпека та система національної безпеки.

1. Система забезпечення національної безпеки України

2. Термін «безпека держави»

3. Проблематика національної безпеки

Основні поняття: понятійний апарат, дефініція, зовнішня сфера, інституція, зовнішня небезпека.

1. Система забезпечення національної безпеки України

Дослідження теорії забезпечення державної безпеки та відповідного понятійного апарату – дуже важливий напрям наукової діяльності з погляду становлення і подальшого розвитку загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки в цілому та державної безпеки зокрема. З огляду на зазначене дискусійною науковою темою до цього часу залишається питання щодо визначення дефініції терміну “державна безпека”. Як свідчить історіографічний аналіз, це є одним із ключових напрямів наукової розвідки у сфері безпеки. Існують різні підходи щодо розкриття складових цього терміну. Завданням цього дослідження є прагнення розкрити систему складових цього поняття з гуманістичної точки зору.

Оскільки в Україні та в країнах ЄС і НАТО більш поширеним є поняття “національна безпека”, тому через призму цього поняття і доцільно, на нашу думку, розглядати систему складових поняття “державна безпека”.

Проблематика національної безпеки зародилася в США в середині минулого століття. Спочатку згадане поняття використовувалося в Європі як синонім обороноздатності держави і під нею розуміли, насамперед, воєнну та політичну безпеку. Однак на початку 90-х років в наукових дослідженнях та в літературі проблему “національної безпеки” починають розглядати з різних сторін. Так, Е.І. Скакун під цим поняттям розуміє стан, який забезпечує достатню економічну та воєнну міцність нації для протидії ... загрозам для її існування, які виходять як від інших країн, так і з середини країни. На думку Н. О. Ушакова, національна безпека – реальна спроможність бути вільними від зовнішньої небезпеки. А колишній міністр оборони США Г. Браун зазначав, що національна безпека – це здатність зберігати фізичну цілісність й територію,

підтримувати економічні відносини з іншими країнами світу, на різних рівнях захищати від зовнішнього негативного впливу свої інститути та систему управління, контролювати свої кордони .

Дослідники Європейського Центру з питань вивчення питань безпеки ім. Дж. К. Маршалла (Німеччина) вважають, що національна безпека це загальний термін, який включає як поняття національної оборони, так і відносини країни з іноземними державами. Зокрема, умови, які створюються воєнною та оборонною перевагою над будь-якою країною чи групою країн, або сприятливою позицією в міжнародних відносинах, або ж рівнем обороноздатності, що надає можливість успішно відбивати ворожі або підливні дії як в середині країни, так і зовні, за допомогою секретних і несекретних засобів. А Закон “Про національну безпеку” прийнятий Конгресом та підписаний 26 лютого 1947 року Президентом США Г. Труменом, визначав національну безпеку як інтеграцію питань внутрішньої, зовнішньої та воєнної політики в інтересах вироблення урівноваженого підходу до вирішення проблеми використання США різних засобів – воєнних і невоєнних у своїй зовнішній політиці для забезпечення власної безпеки. Тобто акцент робиться на зусиллях США в зовнішній сфері .

2. Термін «безпека держави»

Термін “безпека держави” може вживатися як у широкому, як синонім терміну “національна безпека”, так і у вузькому розумінні цього слова. У цьому випадку ми маємо зважати на те, що об’єктом забезпечення безпеки є не все те сумарне, комплексне, що існує і функціонує в державі, не загальні інтереси тощо, а саме лише держава, її основні ознаки. Саме на захист зазначених вище ознак направлені усі зусилля утворених державою інституцій при забезпеченні її безпеки. А оскільки вжиття терміну “безпека держави” одночасно у широкому і вузькому розумінні цього слова, є не цілком зручним, то на наше переконання є доцільним його поділ на термін “безпека України”, що рівнозначно терміну “безпека держави” у широкому розумінні цього слова як “національна безпека”, та на термін “державна безпека”, що рівнозначно терміну “безпека держави” у вузькому розумінні цього слова. Крім того, зазначене буде відповідати положенням морфології української мови в частині творення та правопису присвійних прикметників, що вказує на належність безпеки до того, чи іншого його виду чи підвиду.

В Україні термін “національна безпека” появився в 1992 році. Його дефініція в законодавчому порядку була визначена у Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України, в якій зазначалося, що національна безпека є стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Головними об’єктами національної безпеки визначалися: громадянин, його права і свободи; суспільство, його духовні та матеріальні цінності; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів.

Більш чіткіше визначення терміну “національна безпека” було дано в Законі від 2003 року: національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Як видно з наведеного, в основу визначення згаданого поняття покладено такі критерії, як: стан захисту; забезпечення сталого розвитку; протистояння загрозам національним інтересам. Там же розкриваються національні інтереси України, які полягають у життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностях Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, та у визначальних потребах суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Загрозами національній безпеці

законодавець визначив наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Проблемам “національної безпеки” в Україні приділяло увагу значна кількість дослідників. Так, О. М. Гончаренко, В. Б. Вагапов схильні вважати, що національна безпека – категорія, яка характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави.

Таким чином, найбільшого поширення і схвалення отримує методологічний підхід, згідно з яким її першооснову складають інтереси окремих людей, з яких витікають інтереси суспільства та держави в цілому. При цьому держава розглядається як інструмент, за допомогою якого забезпечуються найкращі умови для розвитку особи, суспільства і самої держави, а узагальнена схема вирішення проблем національної безпеки на досягнутому рівні розвитку її теорії ґрунтується на трьох базових елементах: інтереси – загрози – захист.

Термін “національна безпека” складається з двох складових: прикметника “національна” і “безпека”. Категорія “національна” пов’язана, насамперед, з поняттям “нація”.

При розгляді питання забезпечення безпеки України як держави, як суб’єкта міжнародного права, то, на нашу думку, буде цілком логічно, з огляду на внутрішньополітичну ситуацію, що склалася в Україні в частині проблемності становлення єдиної української нації, вживання не терміну “національна безпека”, а терміну “безпека України”. Термін “безпека України”, за своїм змістом, є фактично синонімом терміну “національна безпека”, тобто синонімом терміну “безпека держави” у широкому розумінні цього слова, який має охоплювати фактично усі складові поняття “національний”. Це, свого роду, “недорозвинутий”, “недостиглий” термін по відношенню до терміну “національна безпека”, і у своєму розвитку передувє останньому. Зазначені терміни за змістом відрізняються лише державоутворюючими етносуб’єктами: у терміні “безпека України” – це народи України, тобто це спільнота, що складається з різних етносів, які мають свої етнічні інтереси і при їх відстоюванні апелюють як до державних органів всередині держави, так і до міжнародних інституцій; а у терміні “національна безпека” згаданим етносуб’єктом є Українська нація, в класичному розумінні цього слова, з єдиними національними інтересами, національною метою та національною ідеєю. Тому цілком зрозуміло, що термін “національна безпека” вживається в державах, в яких вже склалася нація, навіть з федеративним устроєм (Великобританія, США, Німеччина тощо).

Зазначимо, що існуючі та ймовірні виклики, ризики, небезпеки і загрози в більшій чи меншій мірі, але впливають на стан функціонування соціальної системи. Їх неможливо повністю нейтралізувати чи усунути. Вони існували і будуть існувати, по - різному впливаючи як на соціальну, так і інші системи, у тому числі і на питання існування життя на Землі. Мова може йти лише про рівень їхнього впливу на оточуюче середовище та масштаби наслідків цього впливу. Людина в цьому світі, з наявною кількістю небезпек в екологічній, енергетичній, космічній тощо сферах, відчуває себе малозахищеною, не спроможною подолати існуючі небезпеки, оскільки не володіє необхідного для цього сумою знань про навколишнє середовище та необхідними засобами їх нейтралізації. Тому цілком виправданим є сумнів щодо зазначеного в Законі оптимістичного визначення терміну “національна безпека” – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

На нашу думку, до визначення згаданого терміну необхідно підходити об’єктивніше, з урахуванням знань людства про навколишнє середовище та свою спроможність відповідним чином впливати на нього. З урахуванням зазначеного пропонується наступне

визначення терміну “безпека України”: це збалансований стан функціонування людини, суспільства і держави, за якого існуючі суспільні правовідносини направлені на прогнозування, попередження, своєчасне виявлення та мінімізацію впливу існуючих та потенційних викликів, ризиків, небезпек і загроз або уникнення їх, як всередині держави, так і за її межами, що дозволяє зберегти систему людських, суспільних та державних цінностей і забезпечити подальший їх розвиток.

Враховуючи викладене вище, можна зазначити, що безпека України, як системне макроутворення, має відповідну структуру. Сутність системного підходу полягає в тому, що діяльність особи, суспільства та держави щодо забезпечення безпеки України розглядається як відкрита динамічна система в сукупності її найважливіших внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків. Особистість, суспільство та держава, об'єднуючись у процесі вирішення завдань забезпечення безпеки України, спрямовують свої зусилля на отримання бажаного результату при реалізації власних інтересів. Взаємозалежність, взаємозв'язок цих інтересів визначають зміст та характер взаємовідносин між компонентами системи, її структуру і функції, а також конкретні завдання щодо підтримання керуючого процесу на визначеному рівні або зміні його стану.

3. Проблематика національної безпеки

Безпеку України можна поділити на дві великі підсистеми – зовнішню і внутрішню, а також на три основні її об'єкти: особистість, її права і свободи; суспільство, його матеріальні і духовні цінності; держава, її основні ознаки. Під внутрішньою безпекою необхідно розуміти збалансований стан функціонування людини, суспільства і держави, за якого існуючі суспільні правовідносини направлені на прогнозування, попередження, своєчасне виявлення та мінімізацію впливу існуючих та потенційних викликів, ризиків, небезпек і загроз в середині держави, або уникнення їх, що дозволяє зберегти систему суспільних та державних цінностей і забезпечити подальший їх розвиток. А під зовнішньою безпекою необхідно розуміти збалансований стан функціонування людини, суспільства і держави, за якого існуючі суспільні правовідносини направлені на прогнозування, попередження, своєчасне виявлення та мінімізацію впливу існуючих та потенційних за межами держави викликів, ризиків, небезпек і загроз, або уникнення їх, що дозволяє зберегти систему суспільних та державних цінностей і забезпечити подальший їх розвиток.

Застосовуючи об'єктовий принцип, можна виділити три великих види безпеки, які у своїй сукупності і системності складають безпеку України (безпеку держави): державна безпека; суспільна безпека і безпека особистості (людини і громадянина).

Оскільки життєдіяльність будь-якого суспільства здійснюється у різних сферах, на кожен з яких можлива дія того, чи іншого фактору, існування тієї, чи іншої загрози, безпеку України можна поділити на так звані “галузеві” її підвиди: політичну, економічну, воєнну, екологічну, технологічну, інформаційну, енергетичну, продовольчу та інші безпеки. Так, згідно із статтею 8 Законом України “Про національну безпеку України”, діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисту суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації. Зазначене має здійснювати за відповідними напрямками у різних сферах життєдіяльності.

Загальна теорія національної безпеки особливе місце відводить системі забезпечення національної безпеки. В сучасних умовах для України це абсолютно виправдано і

небезпідставно, адже виникнення загроз, пов'язаних, наприклад, із геополітичними змінами або тиском збоку потужних іноземних держав вимагає негайного реагування. Забезпечення національних інтересів — ось чого має прагнути і відстоювати наша держава. Усвідомлення того, що у кожній державі власні національні інтереси — ключ до успішного ведення політики, реформування законодавства та визначення пріоритетів.

Система забезпечення національної безпеки України (СЗНБ) створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері управління національною безпекою.

Закономірно, що всередині кожної системи існують недоліки, однак необхідно усвідомлювати, що ціна такого недоліку може бути занадто високою, що відобразиться на роботі усього механізму роботи системи.

Така ж ситуація і з системою національної безпеки: необхідно раціонально поглянути на ситуацію, що склалася, і пропорційне співвіднести загрози і виклики, що нависли над Україною у сучасних умовах.

Головне призначення СЗНБ — у досягненні цілей національної безпеки: відвернення реальних та потенційних загроз. Загрози національній безпеці України — явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

Система забезпечення національної безпеки є не просто сукупність взаємодіючих структур, а й певний процес формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері забезпечення системи національної безпеки. В структурі СЗНБ має бути підсистема, головною функцією якої є не тільки розробка та прийняття державно-управлінських рішень щодо реалізації політики національної безпеки, а й формування правового поля вказаної політики. Вказану функцію виконує система державного управління забезпеченням системи національної безпеки, яка є підсистемою СЗНБ, що визнається пріоритетним напрямком реформування всього інституту.

Визначальними чинниками, що впливають на стан національної безпеки України, є внутрішньополітичний стан, зовнішньополітичний курс та ефективність державної політики в секторі безпеки. Це і будуть пріоритети-орієнтири забезпечення національної безпеки, однак їх перелік не є вичерпним.

Зі зміною геополітичної ситуації, розвитком економіки, глобалізаційних та інших процесів, що стають причиною злетів та падінь, такі пріоритети будуть змінюватися, а відтак і шляхи реформування також. Першочергово необхідно виявити коло реальних та потенційних загроз, а також удосконалювати завдання системи забезпечення національної безпеки під визначальним впливом сукупності тих пріоритетів, врахування яких вимагає обстановка — сучасні умови. І тільки тоді можна говорити про успішність застосування тих чи інших шляхів реформування зазначеного інституту.

Основною умовою ефективності реалізації завдань захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз є прискорене реформування структур безпеки й оборони держави та підвищення ефективності функціонування всіх, без винятку, суб'єктів забезпечення національної безпеки. Звісно, це, як і будь-яка якісна зміна, вимагає часу, однак результат вчинення або не вчинення таких дій прямо впливатиме на стан держави як такої, що може належним чином забезпечити, захист своїх інтересів. Крім того, окреме місце у системі забезпечення національної безпеки належить зовнішній розвідці, що свідчить про нагальну потребу реформування цієї структури та приведення відповідного законодавства у стан, який вимагають сучасні виклики та загрози.

Як вже зазначалося вище, наведений перелік основних ознак держави, які, на нашу думку, мають бути захищені від загроз, є своєрідною “критичною масою” щодо існування будь-якої держави, а тому наявність відповідних загроз функціонуванню саме цієї категорії основних ознак держави є передумовою для виникнення реальної загрози існуванню самої держави. З урахуванням зазначеного, терміну “державна безпека”, на

нашу думку, доцільно дати наступне визначення: – це збалансований стан функціонування держави, як політичного інституту влади, який досягається шляхом прогнозування, попередження, виявлення та мінімізації негативного впливу існуючих і ймовірних загроз основним ознакам держави (насамперед, інститутам державної влади, територіальній цілісності, суверенітету, грошово-кредитній та податковій системам) та дозволяє державі ефективно реалізовувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особи (громадянина), суспільства та держави.

В сучасних умовах, внаслідок загострення уваги до безпеки, розширення знань про неї, уявлення про зазначену категорію в певній мірі змінилися. Це пов'язано з тим, що в міру розвитку людського суспільства, посилення взаємозалежності народів і держав, питання їхніх взаємовідносин трансформувалися в питання їхнього виживання як національно-державних і культурно-етнічних спільнот. В умовах глобальних трансформаційних змін проблема безпеки не обходить жодної країни світу. Отже, йдеться про необхідність збереження самого роду людського.

Нині з'явилася тенденція відходу від концепції “державна” чи “національна” безпека до концепції глобального рівня вирішення проблем усього людства. І це правильний і необхідний шлях, оскільки лише завдяки колективному розуму, колективним зусиллям, використовуючи цивілізовані надбання, можна убезпечити людство від глобальних потрясінь і катастроф, що може бути неминучим і невідворотним у разі нехтування загальнолюдськими цінностями та недооцінки ймовірних загроз. Інтереси людства в цілому, як спільноти, фокусуються на глобальних проблемах. Ці проблеми інакше називають загальнолюдськими, вони формуються стихійним чином, являючись невідворотним результатом світового соціального прогресу. Основу глобальної безпеки мають становити національні безпеки держав, що забезпечують їхній стабільний розвиток і не створюють загрози сусідам. Тільки такі держави можуть створювати колективні і регіональні системи безпеки.

Питання до самоконтролю:

1. Проаналізуйте систему забезпечення національної безпеки України
2. Поясніть термін «безпека держави»
3. Визначте, в чому полягає проблематика національної безпеки

Лекція 15. Україна та її роль у вирішенні проблем європейської безпеки

1. Співпраця України з ОБСЄ.
2. Люблінський трикутник.
3. Місце України в новітній системі європейської безпеки.

Основні поняття: принцип захисту, система захисту, інтеграційна парадигма, безпековий простір, гарантії безпеки.

1. Співпраця України з ОБСЄ

У сучасному світі активно формуються нові системи міжнародної взаємодії. Масштаб та складність викликів і загроз швидко зростають. Новітні загрози 21-го століття, такі як гібридні війни, міжнародний тероризм і організована злочинність, розширюють сферу дії, збільшують свою вагу виклики, пов'язані з поширенням зброї масового знищення, енергетичною безпекою, глобальними змінами клімату, атаками на інтернет-простір (кібернетична безпека), піратством.

Глобальні фінансово-економічні кризи також створюють нові виклики, і, крім того, можуть діяти як каталізатор щодо інших загроз. Складність різноспрямованих чинників,

що діють у глобальному міжнародному середовищі, спричиняють пошуки адекватних відповідей, нових концептуальних підходів до безпеки.

Світ початку ХХІ ст. вражає своєю багатогранністю й суперечливістю. У ньому одночасно розгортаються полярно-векторні процеси, у яких суб'єкти міжнародного права формують різноякісні і різнопланові системи захисту. Особливу вагу для стабільності сучасних міжнародних відносин має поєднання системи міжнародної безпеки з національною безпекою, що включає і право суверенітету – рівновагу прав держав на захищеність і недоторканність своїх територій. Дії міжнародного права традиційно зупинилися на кордонах суверенної держави, у межах якої все підкорялось її юрисдикції. Отже, з принципу захисту суверенітету походить і принцип невтручання як зобов'язання інших суб'єктів не втягуватися у внутрішні справи держави без згоди останньої. Загальною тенденцією сучасного цивілізаційного розвитку є взаємодія протилежних і взаємопов'язаних процесів і явищ. Ця тенденція, як свідчать об'єктивні реалії, виявляється у подвійному контексті: глобалізації міжнародних відносин і посиленні нових відмінностей, що виявляється у поглибленні регіоналізму.

У нових умовах існування досить складно визначити механізми безпеки будь-якої держави середньої ланки, виробити відповідні критерії для насичення їх дієвими складовими, адекватно спрямувати зовнішньополітичні зусилля на розв'язання проблем безпекового існування, на досягнення суто прагматичних результатів. Через це у формуванні безпекового простору навколо Української держави особливої уваги вимагають і теоретичний, і практичний ракурс міжнародно-політичних систем глобального, регіонального і субрегіонального рівнів; механізмів дво- і багатосторонньої співпраці в реалізації зовнішньої політики України, яка є учасницею сучасних процесів глибокої трансформації.

До таких механізмів включено міжнародну систему універсальної, регіональної (а також субрегіональної) безпеки, яка здійснюється через низку провідних міжнародних структур; інтеграційну парадигму входження України у європейський та євроатлантичний простір; площину двосторонніх відносин, які реалізуються через двостороннє співробітництво з провідними партнерами, з якими розбудовується міжнародно-системний механізм стратегічних союзів. При цьому враховується, що безпекове існування Української держави спирається на міжнародно-політичну систему захисту прав людини, яка реалізується як через глобальні й регіональні безпекові структури, так і через засади двосторонньої співпраці. Міжнародні структури універсальної і регіональної безпеки, до яких долучається Україна для реалізації своєї зовнішньої політики, на сьогоднішній день, як свідчить практика, є найвпливовішими механізмами у протидії сучасним викликам.

Україна як суб'єкт міжнародного права творить самостійну зовнішню політику і розбудовує власну систему безпеки, вирішує досить складні зовнішньополітичні завдання, продиктовані державними інтересами й фактором геополітичного положення в Європі. Безпеку для себе Україна формує через розбудову безпеки для всіх, дотримуючись принципу правонаступності, враховуючи відповідні безпекові схеми, які спираються на загальновизнані норми і принципи міжнародного права, низку положень основоположних документів універсальних, регіональних (а також субрегіональних) і трансрегіональних організацій – ООН, ОБСЄ, РЄ, НАТО, ЄС, ЦЄІ, ЦЄФТА, ОЧЕС, Вишеградської групи, ГУАМ тощо. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», держава продовжувала торувати шлях до повноправної участі в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, брала активну участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою ООН та ОБСЄ. Серед першочергових завдань у цій сфері Україною було визначено участь у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями й міжнародним тероризмом; протидію поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки тощо.

Спираючись на реалістичні позиції, за якими зовнішньополітичні імперативи безпеки будь-якої держави полягають у реалізації засадничих національних інтересів, Україна бере активну участь у творенні нової системи європейської безпеки, складовими якої є міжнародні заходи з підтримання миру, через діяльність в операціях з підтримання миру (ОПМ), «друзів Генерального секретаря ООН», спостерігачів, виконання інших миротворчих функцій. У відповідь на підтримку з боку ООН Україна посилює присутність в ОПМ, які здійснюються поблизу українських кордонів та в регіонах, що є стратегічно важливими для українських національних інтересів.

Трибуну ООН Україна використовує і для координації діяльності безпекових структур регіональних і субрегіональних організацій. Таким чином, Українська держава через структури і механізми ООН бере активну участь у творенні системи всеосяжної безпеки. Активна діяльність України у превентивній дипломатії охоплює дії з попередження виникнення конфліктних ситуацій, їх розв'язання або обмеження масштабів зіткнень, якщо вони вже розпочалися. Чітку позицію посідає Україна і з питань необхідності реформування системи ООН, яка останнім часом втратила високу ефективність.

Водночас діяльність в ООН забезпечує Україні інформаційну відкритість щодо екологічних, політичних та економічних світових проблем сьогодення. За відсутності глобального механізму захисту, ООН і сьогодні несе відповідальність за мир і безпеку, оскільки жоден політично-суспільний інститут у світі поза ООН не має подібного міжнародного статусу, багатогранного досвіду, компетентності, координаційних можливостей і безпристрасності при виконанні миротворчих функцій.

Особливу роль у створенні механізму регіональної системи безпеки, запобіганні та розв'язанні конфліктів відведено Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Поступово ОБСЄ набула рис міжнародної регіональної організації у сфері безпеки, яка через Форум із співробітництва в галузі безпеки, що складається із представників делегацій держав-учасниць, покликана розв'язувати проблеми роззброєння, зміцнення заходів безпеки і довіри.

Україна має власний погляд на нову модель безпеки як політично зобов'язуючу платформу співробітництва, реалізація якої у перспективі має привести до створення єдиного європейського безпекового простору.

Така платформа покликана підтвердити актуальність і необхідність суворого дотримання принципів і норм оновленої ОБСЄ, особливо щодо непорушності європейських кордонів як основи всієї системи безпеки.

З боку ОБСЄ Україна очікує підтримки в зазіханнях і територіальних претензій Росії. Питання миротворчої діяльності в регіоні як одне з найважливіших питань безпеки є надзвичайно актуальним.

Шукаючи відповідні важелі захисту і намагаючись зміцнити свій вплив у структурах ОБСЄ, Україна висловлювалася за створення механізму, який надавав би додаткові гарантії безпеки тим державам, які цього потребують і не є учасницями структур колективної оборони, серед них, зокрема, й Україні.

Отже, особливе місце в роботі ОБСЄ та участі в ній України посіло питання підвищення ефективності міжнародно-системного механізму організації в протидії новим викликам і загрозам безпеці на континенті, і в першу чергу – в розблокуванні конфліктів.

Прагнучи підвищити ефективність ОБСЄ, Україна виступає також за збереження правила консенсусу (мінус один) у її роботі як основоположного принципу ухвалення рішень, зокрема в ситуаціях, які вимагають термінового втручання Ради Безпеки ООН. За цією схемою, у випадках необхідності вжиття заходів примусового характеру щодо держави-порушника безпеки ОБСЄ ухвалює відповідне рішення за формулою: консенсус мінус держави – порушники та узгоджує його з ООН. Отже, на переконання України, дієвість та ефективність регіональної системи безпеки може бути досягнута у тісній

взаємодії універсальних і регіональних її механізмів, які зосереджені в міжнародних структурах.

Україна бере активну участь у розбудові архітектури загальноєвропейської безпеки, виступає за вдосконалення інститутів і механізмів ОБСЄ, підтримує пропозиції щодо розширення партнерської співпраці ОБСЄ з іншими світовими структурами з безпеки – ООН, НАТО, ЄС, РЄ. Україна є активним учасником миротворчих місій ОБСЄ.

Конкретні зусилля щодо розвитку співробітництва України з ОБСЄ зосереджені також на таких напрямках, як сприяння міжнародним спостерігачам під час парламентських і президентських виборів; оперативне інформування ОБСЄ про внутрішню ситуацію в Україні; забезпечення активної ролі держави як посередника Придністровського врегулювання; розширення представництва України у складі місій та структур ОБСЄ, зокрема в Македонії, Косово, Грузії, Таджикистані і Хорватії. Особливу роль щодо підтримання соціальної безпеки і безпеки в галузі прав людини і зміцнення демократичних державних інститутів європейського регіону відіграє міжнародний механізм Ради Європи (РЄ) – авторитетної і представницької політичної міжурядової організації континенту, унікального панєвропейського форуму, у якому країни-члени ведуть політичний діалог на рівних.

Основними напрямками регіональної політики України є активна підтримка і просування регіональних об'єднань та ініціатив, в основі яких лежать європейські цінності й цілі, налагодження співпраці регіональних об'єднань та ініціатив з багатосторонніми структурами й організаціями (ЦЕІ, ОЧЕС, Вишеградська четвірка, ПС/ПСЄ тощо) з метою створення мережі організацій, спрямованих на інтеграцію регіону до ЄС; завершення процесів правового оформлення державного кордону України по всьому його периметру. Будучи відданою демократичним ідеалам і цінностям, Україна розглядає їх поширення у нашому регіоні як запоруку стабільності і сталого розвитку.

Система регіональної безпеки поза регіональними організаціями охоплює й субрегіональні утворення. Участь у них Української держави сприяє вирішенню деяких завдань національної безпеки, надає досвіду у використанні міжнародного субрегіонального механізму реалізації поставлених завдань. У цій площині Україна була залучена учасниками Вишеградської групи (В-4) до виконання низки проектів, у тому числі розвитку транскордонного й міжрегіонального співробітництва, що розглядається як складова загальноєвропейського процесу. На саміті у Словаччині (5 вересня 2006 р.) питання подальшої інтенсифікації дружніх партнерських відносин між країнами В-4 та Україною, надання практичної підтримки з боку В-4 реалізації стратегічного зовнішньополітичного курсу України на вступ до європейських та євроатлантичних інституцій були найважливішими. Щодо цього визначено пріоритетні напрями співробітництва з Україною.

Це і запозичення досвіду проведення інформаційних кампаній із формування сприятливої суспільно-політичної думки щодо переваг членства в європейських та євроатлантичних структурах, продовження існуючих програм стажування українських експертів з євроінтеграційної тематики в державних установах країн В-4, у тому числі з використанням наявних ресурсів Міжнародного Вишеградського фонду. Враховуючи всі об'єктивні важелі, можна дійти висновку, що співробітництво України з Вишеградською четвіркою й надалі ґрунтуватиметься на спільних зовнішньополітичних цілях, що сприятиме подальшому розвитку добросусідських відносин та ширшому співробітництву на багатосторонній основі.

Наступною ланкою участі України в механізмі європейської безпеки, а отже і зміцнення власного безпекового існування, є розбудова єврорегіонів. Серед них – єврорегіон Буг, учасниками якого є чотири воєводства Республіки Польщі (Люблінське, Хелмське, Замосцьке, Тарнобжезьке) та Волинська область України; Карпатський єврорегіон (прикордонні території Угорщини, Словаччини, Польщі, Румунії та України). Досвід взаємодії у створених єврорегіонах був запозичений також іншими країнами.

Румунія, Молдова й Україна (Одеська область) утворили єврорегіон «Нижній Дунай». До того ж молдовська, українська й румунська сторони домовилися про створення єврорегіону «Верхній Прут», до складу якого від України увійшла Чернівецька область.

Перспективним з міждержавних об'єднань вбачається Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), яка за ареалом охоплення вийшла за географічні межі СНД. В ОЧЕС реалізується чимало конкретних програм у торгівлі, промисловості, енергетиці, транспорті і зв'язку, науці й техніці, сільському господарстві, екології і туризмі тощо.

Час диктує нові напрями взаємодії. Відносини країн Чорноморського регіону в межах ОЧЕС нині є важливим політичним прецедентом у розбудові регіональної системи безпеки. Взаємодія ОЧЕС з міжнародними структурами безпеки будується на засадах компліментарності. Організація має можливості вступати у переговорний процес з міжнародними структурами безпеки з метою визначення меж компетентності та відповідальності. Враховуючи процес розширення НАТО та ЄС на країни Чорноморського регіону, ОЧЕС розраховує на належний рівень підтримки з боку цих організацій.

ОЧЕС є важливою для України ще й тим, що низка держав пострадянського простору, які бачать неефективність діяльності СНД, вважають це утворення певною альтернативою для подолання внутрішніх і зовнішніх проблем. Отже, Україна надає важливого значення діяльності в ОЧЕС, оскільки вбачає в цьому альтернативні можливості для забезпечення національної безпеки і всебічної співпраці з країнами регіону.

2. Люблінський трикутник

Люблінський трикутник — тристороння платформа для політичного, економічного, культурного й соціального співробітництва засновано 28 липня 2020 року в Любліні, Польща.

Одним із основних завдань Люблінського трикутника має стати координація дій України, Польщі і Литви з ефективною протидії викликам і загрозам спільній безпеці, серед яких у пріоритеті - протидія гібридним загрозам з боку Росії. Вони також усвідомлюють переваги подальшого посилення політичних, економічних, інфраструктурних, безпекових, оборонних та культурних зв'язків між своїми країнами у сучасному світі.

Міністри звертають увагу на роль України, Польщі та Литви у процесі формування сучасних політичних, культурних та соціальних реалій Центральної Європи.

Водночас вони підкреслюють стратегічну вагу активізації співпраці між Європейським Союзом, НАТО та країнами Східного партнерства, а також відзначають важливість ефективної співпраці в рамках «Ініціативи трьох морів».

Міністри закордонних справ з належною увагою відзначають спільність загроз як у сфері безпеки, так і в інших сферах, зокрема у сфері боротьби із пандеміями.

Вони наголошують на важливості діалогу між трьома країнами у парламентському вимірі, особливо в межах Парламентської асамблеї Україна-Польща-Литва.

Міністри визнають переваги тристороннього співробітництва у сфері безпеки, зокрема функціонування Литовсько-польсько-української бригади («LitPolUkrBrig»).

Беручи до уваги російську агресію, що триває в Україні, Міністри висловлюють готовність координувати свою діяльність з метою забезпечення дотримання міжнародного права, як на рівні тристороннього співробітництва, так і в рамках міжнародних організацій (НАТО, Європейський Союз, ООН, Рада Європи, ОБСЄ).

Міністри закордонних справ заявляють про незмінність позиції щодо рішучого засудження спроби анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Вони не визнають і ніколи не визнають цієї спроби. Вони також закликають

Російську Федерацію вивести свої війська з тих частин Донецької та Луганської областей України, де вони продовжують перебувати.

Міністри підтверджують свою непохитну підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів та закликають Російську Федерацію припинити свою агресію проти України, а також тимчасову окупацію території України – Криму та частини Донецької та Луганської областей України.

3. Місце України в новітній системі європейської безпеки

Сторони підтверджують міцну підтримку європейських та євроатлантичних прагнень України і вітають її європейський вибір.

Міністри із задоволенням відзначають надання Україні статусу партнера з розширеними можливостями НАТО. Вони підтримують прагнення України до членства в НАТО. Надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО має стати наступним кроком у цьому напрямку.

Міністри закордонних справ підтверджують бажання поглиблювати і розширювати українсько-польсько-литовське співробітництво між збройними силами, як на двосторонньому, так і тристоронньому рівні, а також використовувати у повній мірі відповідні можливості, створені в рамках НАТО.

Сторони підтверджують непохитну відданість розвитку Східного партнерства шляхом розширення і поглиблення співпраці та визначення його амбітних і стратегічних довгострокових цілей.

Вони обіцяють надавати взаємну підтримку у боротьбі проти пандемії коронавірусу.

Міністри висловлюють налаштованість на активні дії з розвитку торгівлі та інвестицій, забезпечення кращого доступу до регіональної інфраструктури та підвищення її якості шляхом активізації амбітних проектів, що сприяють згуртованості в регіоні.

Вони вітають співпрацю України з «Ініціативою трьох морів», а також співпрацю в інших регіональних форматах.

Міністри закордонних справ підтримують ефективне впровадження політико-економічних реформ в Україні, які беруть до уваги польський та литовський досвід і найкращі практики та розробляються у співпраці з іншими європейськими країнами.

Вони зобов'язуються зміцнювати контакти між людьми та співпрацю між громадянськими суспільствами, зокрема між науковцями та експертами.

Задля досягнення вказаних вище цілей, міністри засновують тристоронню платформу для політичного, економічного та соціального співробітництва між Україною, Республікою Польща та Литовською Республікою – «Люблінський трикутник».

Міністри проводитимуть регулярні зустрічі, зокрема на полях багатосторонніх заходів, та за участі обраних партнерів.

Вони також організовуватимуть консультації на рівні керівництв МЗС своїх країн та утворюють в міністерствах закордонних справ посади представників з питань співробітництва в рамках «Люблінського трикутника».

Формуючи систему національної безпеки, Україна намагається використовувати і зміцнювати існуючі інструменти й інституції міжнародної співпраці – ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО, Раду Європи. Держава надає значної ваги зміцненню духу солідарності і спільних цінностей, створених цими організаціями. Україна є членом ООН, ОБСЄ та Ради Європи, учасником субрегіональних формувань, і активно працює над тим, щоб приєднатися до ЄС в майбутньому.

Питання до самоконтролю:

1. Назвіть основні напрямки співпраці України з ОБСЄ
2. Вкажіть переваги Люблінського трикутника
3. Визначте, яку роль має Україна в новітній системі європейської безпеки?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Основна література:

1. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / за заг. ред. проф. Б. Гуменюка і проф. С. Шергіна. К., 2009.
2. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1993—2003). К., 2004.
3. Кучик О. С., Заяць О. А. Зовнішня політика України. Навчальний посібник. К., 2010.
4. Ліпкан В. А. Безпекознавство: Навч. посіб. К.: Вид-во Європ. ун-та, 2003. 208 с.
5. Ліпкан В. А. Національна безпека України: Навч. посібн. К.: Кондор, 2008. 552 с.
6. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: Підручн. К.: КНТ, 2008. 631 с.
7. Мала енциклопедія міжнародної безпеки / За заг. ред. Ю. Л. Бошицького, О. В. Потехіна. К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2012.
8. Мадіссон В. В., Шахов В. А. Сучасна українська геополітика. К., 2003.
9. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980—2000): Підручник / Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський та ін. К., 2001.
10. Міжнародні організації: Навч. посіб. за ред. О.С. Кучика 2-е вид. доп. і перероб. К., 2007.
11. Міжнародне право: Навч. посібник За ред. М. В. Буроменського К., 2006.
12. Нарис історії дипломатії України / За ред. В. А. Смолія. К., 2001.
13. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі. К., 2003.
14. Про основи національної безпеки України :Закон України від 19 червня 2003 р. № 964 — IV // Офіційний вісник України. № 29. С. 38. Ст. 1433.
15. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007.
16. Україна в міжнародних відносинах ХХ століття / За ред. Я. Й. Малика, М. З. Мальського. Львів, 2004.
17. Україна на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів (1991—1997): У 2-х кн. К., 2008. Кн. 1.
18. Українська зовнішня політика та дипломатія: десять років незалежності // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 5 / За заг. ред. Б. І. Гуменюка, Л. С. Тупчієнка. К., 2001.

Допоміжна література:

19. Сагайдак О., Сардачук П. Україна в двосторонніх міжнародних відносинах. К., 2006.
20. Тимків Я. Сучасні концепції європейської безпеки: система кооперативної безпеки / Ярополк Тимків. Львів, 2009. http://comeuoint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=49792&cat_id=45642
21. Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka. Pod redakcją naukową K. Żukrowskiej i M. Grącik. Warszawa, 2006.
22. Bezpieczeństwo międzynarodowe. Wyzwania i zagrożenia XXI wieku. Redakcja P. Olszewski, T. Karpiński, W. Lizak. Radom, 2009.
23. Tymkiw Y. Ukraina wobec problemów i instytucjonalizacji bezpieczeństwa europejskiego. Toruń, 2009.

Інформаційні ресурси

1. Інститут історії України URL: <http://history.org.ua/uk>
2. Міністерство закордонних справ України: офіційний сайт URL: <https://mfa.gov.ua/>
3. Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин URL: <http://sshdir.org.ua/>
4. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>